

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
Психология кафедрасы

Ш.В. Саркисян
А.Нурсултанова

**«Балаларға зорлық-зомбылық көрсетудің әлеуметтік-психологиялық
мәселелері және оның алдын алу»**

оқу-әдістемелік құрал

Қостанай, 2023

ББК 88.47я73

С20

Авторы:

Саркисян Шушаник Вагановна, психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының профессоры

Нұрсұлтанова Айгүл Сабитовна, педагогика ғылымдарының магистрі, психология кафедрасының оқытушысы

Рецензенттер:

Уразамбетова Г.У. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Қостанай педагогикалық колледжінің директоры

Бисембаева А.К. - педагогика ғылымдарының кандидаты, «Сары-арқа Автопром» АҚ «Аллюр» зауытындағы психология және коучинг орталығының психологы

Урдабаева Л.Е. – тарих ғылымдарының кандидаты, психология ғылымдарының магистрі, психология кафедрасының доценті

Саркисян Ш.В.

Нұрсұлтанова А.С.

С 20 Балаларға зорлық-зомбылық көрсетудің әлеуметтік-психологиялық мәселелері және оның алдын алу. 6В03101- Психология мамандығы бойынша оқу-әдістемелік құралы – Қостанай, 2023. – 94 б.

ISBN _____

Оқу-әдістемелік құралда балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың түрлері, формалары, себептері мен салдары қарастырылады (соның ішінде интернет-технологияларды, мектептегі қорқытуды, коммерциялық жыныстық қанауды қолданатын балаларға қатысты зорлық-зомбылық); кәмелетке толмағандарды коммерциялық жыныстық қанауға тарту схемалары, зорлық-зомбылықтың салдары және зорлық-зомбылық құрбандарының мінез-құлқының ерекшеліктері сипатталған. Алдын алу мәселесіне, яғни балаларға қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюға ерекше назар аударылады. Оқу-әдістемелік құрал қосымшамен жабдықталған.

Оқу құралы жоғары оқу орындары мен колледждерде 6В03101-Психология, В001-Психология және педагогика, Әлеуметтік жұмыс мамандықтары бойынша оқитын студенттер мен магистранттарға арналған.

ББК 88.47я73

С20

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің оқу-әдістемелік кеңесімен бекітілді және басылымға ұсынылды

_ 2023 ж., хаттама № _____

ISBN _____

© А.Байтұрсынов атындағы
Қостанай өңірлік университеті

© Саркисян Ш.В.

Нұрсұлтанова А.С.

2023

Мазмұны

Кіріспе.....	4
I бөлім. Балалармен қатыгез қарым-қатынас: түрлері, формалары, оның себептері мен салдары	6
1.1. «Балалармен қатыгез қарым-қатынас құру» ұғымының мәні	6
1.2 Балаларға қатысты зорлық-зомбылық.....	7
1.3 Балаларға зорлық-зомбылық көрсетудің түрлері мен формалары және оның салдары	13
1.4 Интернет технологиялар арқылы зорлық жасау	25
1.5 Мектептегі буллинг	25
1.6 Балаларды коммерциялық жыныстық қанау	29
1.6.1 Балаларды коммерциялық сексуалдық қанауға тартудың «қауіп-қатер» тобының сипаттамасы	31
1.6.2 Кәмелетке толмағандарды коммерциялық жыныстық қанауға тарту схемалары	32
1.6.3 Балаларды коммерциялық жыныстық қанаудың салдары	34
1.7 Зорлық-зомбылық құрбандарының мінез-құлық ерекшеліктері	40
1.8 Агрессивті мінез-құлықты түзетудің психологиялық-педагогикалық тәсілдері	40
1.9 Балаларға зорлық-зомбылық көрсетуге ықпал ететін факторлар	42
II бөлім. Балаларға қатыгездікпен қараудың алдын алу жөніндегі шаралар жүйесі	44
2.1 Балаларға қатысты қатыгездіктің алдын алу түрлері	44
2.2 Психологтар арқылы қорлауды алдын алу	52
2.3 Коммерциялық жыныстық қолдануға қатысқан балалармен жұмыс әдістері	58
2.4 Коммерциялық жыныстық қанаудан зардап шеккен балалармен жұмыс істеу кезінде пайда болатын ең типтік жағдайлар және олардан шығу жолдары	63
2.5 Коммерциялық жыныстық қанаудан аман қалған балалармен жұмыс істеу кезінде мамандардың кәсіби күйіп қалуы	71
Пайданылған әдебиеттер тізімі	73
Қосымша	74

Кіріспе

Қазіргі қазақстандық қоғам өмірдің әртүрлі салаларындағы — экономикалық, саяси, әлеуметтік және психологиялық динамикалық өзгерістермен сипатталады. Қазақстан Бала құқықтары саласындағы барлық негізгі халықаралық актілерге қосылды және оларды ратификациялады, бұл негізінен халықаралық стандарттарға сәйкес келеді және балаларды зорлық-зомбылықтан және оларға қатыгездіктен заңды түрде қорғау үшін жеткілікті болып табылады [1,2]. Балалық шақты қорғау, олардың заңды құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету Қазақстанның әлеуметтік саясатының басым бағыты болып табылады. Сондықтан соңғы жылдары балаларға қатысты зорлық-зомбылық пен қатыгездікпен күресу мәселесі өзекті болды. Балалармен әлеуметтік жұмыстың құндылықтары баланың әл-ауқатының деңгейін арттыру және оны зорлық-зомбылықтан, қатыгездіктен және қанаудан бос жағдайларда дамыту мүмкіндігіне жәрдемдесу болып табылады. Баланы қорғау жөніндегі жұмыс мынадай бағыттар бойынша жүргізіледі: алдын алу (аса қауіпті тәуекел аймағындағы балалар мен осал балаларды анықтау); араласу (интервенция) - (ықтимал немесе елеулі қауіптілік қаупі бар жағдайды бастан өткерген баланы қорғау жөнінде шаралар қабылдау); оңалту (отбасына немесе ауыр қауіптілік қаупі бар балаларға көмек көрсету); тәуекел, оларға деген сенімділік пен өзін-өзі бағалауды сақтау үшін).

Отбасылық зорлық-зомбылықтан, ең алдымен, балалар ең қорғалмаған және осал әлеуметтік топ ретінде зардап шегеді. Балалардың зорлық — зомбылыққа осалдығы олардың физикалық, психикалық және әлеуметтік жетілмегендігімен, сондай-ақ ата-аналары немесе оларды алмастыратын адамдар болсын, ересектерге тәуелді, бағынышты жағдайымен түсіндіріледі.

Отбасындағы зорлық-зомбылық қолайсыз отбасылардың санын көбейтеді, ажырасуға, ата-ана құқығынан айыруға, балалар қылмысының өсуіне, суицидке, қылмыстық жазаланатын әрекеттерге әкеледі, бұл адамның денсаулығы мен моральдық жағдайына ауыр зиян келтіреді. Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына ықпал ететін негізгі себептер лауазымды адамдарды зорлық-зомбылық мәселесі бойынша арнайы даярлаудың жеткіліксіздігі және осыған байланысты олардың өздерінің функционалдық міндеттерін нақты түсінбеуі, сондай-ақ ведомствоаралық өзара іс-қимылдың және тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге шұғыл көмек көрсету жөніндегі іс-қимыл алгоритмінің болмауы болып табылады. Бұл жағдайлар психологиялық, медициналық, әлеуметтік, педагогикалық және құқықтық аспектілерді қамтитын балаларға қатысты зорлық-зомбылық мәселесін шешуге кешенді, пәнаралық көзқарас мәселесін өзекті етеді.

Ата-аналардың балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың әртүрлі формаларының үздіксіз өсуінің прогрессивті тенденциясы қоғамға негізгі міндеттердің бірі ретінде зорлық-зомбылықтың салдарымен күресуге ғана емес, негізінен олардың алдын алуға, яғни отбасылық зорлық-зомбылық пен балаларға қатысты зорлық-зомбылыққа ықпал ететін себептер мен

жағдайларды жоюға бағытталған күш-жігерді шоғырландыру қажеттілігін қояды.

Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын-алудың негізгі мәселесі - тұрмыстық зорлық-зомбылық, отбасылық зорлық-зомбылық түрінде көзге көрінбейтін сипатта болады. Отбасылық зорлық-зомбылықтың басты принциптік ерекшеліктерінің бірі - бұл жүйелі сипатқа ие, көбінесе кездейсоқ немесе тітіркендіргіш эпизод болмай жүзеге асырылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жүйелілігі оның жұмыс істеу принциптерінде көрінеді: бұл зорлық-зомбылықтың бірнеше түрлерінің (физикалық, жыныстық, психологиялық және экономикалық) уақыт бойынша қайталанатын оқиғалары (үлгісі). Үлгінің болуы сонымен қатар тұрмыстық зорлық-зомбылық пен жай жанжалды жағдай арасындағы айырмашылықтың маңызды көрсеткіші болып табылады. Егер қақтығыс жергілікті оқшауланған сипатқа ие болса, онда тұрмыстық зорлық-зомбылық жүйелік негізге ие және бір-бірінен кейінгі зорлық-зомбылық кезеңдерінен тұрады.

Отбасындағы зорлық-зомбылықтың «созылмалы» жағдайында агрессияның себебі мәселелік жағдай емес, тек бір тараптың мүдделері - қылмыскердің, оның басты мақсаты екіншісінің мінез-құлқы мен сезімдерін басқаруға және басқаруға деген ұмтылыс. Нәтижесінде зорлық-зомбылыққа ұшыраған бала немесе ересек адам психологиялық, әлеуметтік, экономикалық, жыныстық немесе физикалық зиян, зардап шегу немесе жарақат алуы мүмкін.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың басқа агрессивті әрекеттерден екінші түбегейлі айырмашылығы объект пен зорлық-зомбылық субъектісі арасындағы қатынастардың ерекшеліктерінде жатыр. Көшеде бейтаныс адам жасаған қылмыстан айырмашылығы, тұрмыстық зорлық-зомбылық жақын адамдар арасындағы қарым-қатынаста болады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың үшінші негізгі ерекшелігі - оның гендерлік мәселенің нақты контуры бар, өйткені зерттеулер көрсеткендей, әйелдер мен балалар көбінесе зорлық-зомбылықтың осы түрінің құрбаны болады.

Оқу-әдістемелік құралдың мақсаты балаларға қатыгездік құбылыстарының негізгі психологиялық заңдылықтарын, кәмелетке толмағандарды коммерциялық жыныстық қанауды және олардың алдын алудың заманауи тәсілдерін көрсету болып табылады.

Міндеттер:

- балаларға қатыгездік мәселесінің теориялық негіздерін ашу;
- балаларға қатыгездіктің түрлері мен формаларына толық сипаттама беру;
- психологтарға, педагогтарға және ата-аналарға, балаларға қатыгездіктің алдын алуға және зорлық-зомбылық құрбандарын түзетуге бағытталған тренингтік бағдарламалар мен ұсыныстар әзірлеу.

I БӨЛІМ. БАЛАЛАРМЕН ҚАТЫГЕЗ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС: ТҮРЛЕРІ, ФОРМАЛАРЫ, ОНЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЫ

1.1. «Балалармен қатыгез қарым-қатынас құру» ұғымының мәні

Балалармен қатыгез қарым-қатынас құру – бұл кәмелетке толмаған баланың физикалық және психикалық денсаулығына, оның дамуы мен әлауқатына зиян келтіретін, сондай-ақ оның құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін айналасындағы адамдардың әрекеттері немесе әрекетсіздігінің барлық алуан түрі.

Өкінішке орай, «қатыгез қарым-қатынас» ұғымының бірыңғай анықтамасы жоқ. Жалпы қабылданған жалпылама анықтаманың болмауының бірінші себебі – «қатыгез қарым-қатынас» түсінігінің анықтамасы еліміздің ұлттық заңнамасында қамтылуы және этникалық, мәдени, тарихи, діни, әлеуметтік ерекшеліктері ескерілуі керек. Балалармен қатыгез қарым-қатынас – күрделі әлеуметтік құбылыс, оның кейбір аспектілерін көптеген ғылымдар зерттейді (әлеуметтану, психология, медицина, қылмыстық және отбасылық құқық). Балаға қатыгездік көрсетудің мұндай күрделі сипаты оның жалпы қабылданған жалпылама анықтамасының болмауының екінші себебі болып табылады.

Сонымен, м.ғ.д. Т.Я. Сафонова қатыгездіктің келесі анықтамасын ұсынады: «ата-аналардың, оларды алмастыратын адамдардың немесе басқа ересектердің кез-келген әрекеті немесе әрекетсіздігі баланың негізгі қажеттіліктерін теріс пайдалану және елемей деп түсініледі, нәтижесінде баланың денсаулығы мен әлауқаты бұзылады немесе оның оңтайлы физикалық немесе психикалық дамуына кедергі келтіретін жағдайлар жасалады, құқығы және бостандығы бұзылады» [3].

Осы анықтамаға сәйкес, қатыгездік үш міндетті элементті қамтуы керек:

- әрекеттің сипаттамасы (әрекет және әрекетсіздік);
- әрекеттің салдарын сипаттау;
- іс-әрекеттері қатыгездік ретінде қарастырылатын адамдар тобы.

Педагогика ғылымдарының кандидаты Н. О. Зиновьева қатыгез қарым-қатынасты балаға психикалық жарақат әкелетін әрекеттермен ғана шектейді [4]. Бірақ мұндай тар тәсіл өте сирек кездеседі.

Медицина ғылымдарының кандидаты Е.И. Цымбал қатыгездік «ата-аналардың, оларды алмастыратын адамдардың, заң бойынша баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттер жүктелген адамдардың, сондай-ақ баланың физикалық немесе психикалық денсаулығына зиян келтірген немесе оның салдарынан баланың табиғи денсаулығына зиян келтірген баланы қадағалауды жүзеге асыруға міндетті адамдардың тарапынан кез келген қасақана жасалған әрекеттер немесе әрекетсіздік, соның салдарынан баланың дамуы оның өміріне немесе денсаулығына нақты қауіп төнді» деп түсіндіреді [5]. Мүмкін, ең қысқа, бірақ сонымен бірге бүгінгі күнге дейін өте дәл анықтама бұл С.В. Ильинаның анықтамасы – «баланың физикалық немесе психологиялық әлеуетіне жетуіне кедергі келтіретін әрекеттер» [6]. Бұл анықтаманың авторы балаға қиянат

жасаудың негізгі салдарының бірі «өркендеуге қабілетсіздік», яғни одан әрі толыққанды даму болып саналады, өйткені отбасылық қатыгездіктің құрбандарының көпшілігінде психикалық және физикалық денсаулығында, эмоционалды салада елеулі ауытқулар бар, бұл оларды қоғамның толық дадымаған мүшелері етеді.

Балаларға қатыгездік - бұл балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың ерекше жағдайы. Зорлық-зомбылықтың басқа түрлерінен қатыгез қарым-қатынас бала мен зорлаушы арасындағы қарым-қатынастың ерекшеліктерімен ерекшеленеді. Балаға қиянат жасау туралы зорлық-зомбылықты ата-аналар немесе ата-аналардың функцияларын орындайтын адамдар (қамқоршылар, тәрбиеші және т.б.) жасаған кезде ғана айтуға болады. Бұл адамдар балаға қамқорлық жасауға шақырылады, олардың жағдайына байланысты олар сөзсіз беделге ие, ол оларға сенеді, олардың талаптарын орындауы керек. Сондықтан, бұл адамдар өз жағдайларын теріс пайдаланған кезде, балаға зорлық-зомбылық қолданған кезде, ол маңызды ересектердің қолдауынан айырылады, өзін қорғауға мүмкіндігі болмайды, нәтижесінде бұл әрекеттер бейтаныс адамдардың зорлық-зомбылығына қарағанда ауыр зардаптарға әкеледі. Ата-аналардың балалармен қарым-қатынасы білімі аз, әлеуметтік бейімделмеген, жұмыс істеу, отбасын құру, жақсы ата-ана болу дағдылары жоқ тұлғаларды қалыптастырады. Қатыгездіктің маңызды әлеуметтік салдары - қатыгездіктің көбеюі. Сондықтан отбасындағы балаларға қатысты қатыгездік фактілерін ерте анықтау жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын-алудың маңызды кезеңі болып табылады.

1.2 Балаларға қатысты зорлық-зомбылық

Балалар, әрине, қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа қатысты халықтың ең қорғалмаған санаты болып табылады. Олар өздерін физикалық тұрғыдан қорғай алмайтындықтан ғана емес, сонымен бірге олардың өмір сүруінің өзі ересектерге тәуелді болғандықтан және өздері өз құқықтарын тікелей қорғай алмайтындықтан ең осал болып табылады.

Зорлық-зомбылық әдетте қатыгездіктің экстремалды түрлерін ғана білдіреді, бірақ зорлық-зомбылық ұғымы әлдеқайда кең.

Зорлық-зомбылық - бұл балаға қатысты кез-келген әрекет немесе әрекетсіздік, нәтижесінде оның денсаулығы мен әлеуметтік әл-ауқаты бұзылады, оңтайлы физикалық немесе психикалық дамуға кедергі келтіретін жағдайлар жасалады, баланың құқықтары мен бостандықтары бұзылады. Зорлық-зомбылықтың келесі негізгі формалары бөлінеді: психологиялық, экономикалық, физикалық, жыныстық. Қандай зорлық-зомбылық болмасын, ол әрқашан эмоционалды қатыгездікпен бірге жүреді және жеке тұлғаның дамуына зиян тигізеді.

Ерекше белгілері бар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың сипаттамасы ерекше назар аударуды қажет етеді. Үйдегі зорлық-зомбылықтың негізгі принциптерінің бірі-бұл кездейсоқтық та, тітіркендіргіш эпизод та емес, жүйелі

сипатқа ие. Үлгінің болуы сонымен қатар тұрмыстық зорлық-зомбылық пен жай ғана жанжалды жағдай арасындағы айырмашылықтың маңызды көрсеткіші болып табылады. Егер қақтығыс жергілікті оқшауланған сипатқа ие болса, онда зорлық-зомбылық жүйелік негізге ие болады және бірінен соң бірі зорлық-зомбылық деп аталатын кезеңдерден тұрады. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың «созылмалы» жағдайында агрессияның себебі проблемалық жағдай емес, тек бір тараптың, құқық бұзушының мүддесі болып табылады, оның басты мақсаты басқа біреудің мінез-құлқы мен сезімін бақылауға және басқаруға ұмтылу болып табылады. Нәтижесінде зорлық-зомбылыққа ұшыраған бала психологиялық, әлеуметтік, экономикалық, жыныстық немесе физикалық зиян, зақым немесе жарақат алуы мүмкін [7].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың басқа агрессивті әрекеттерден екінші түбегейлі айырмашылығы зорлық-зомбылық әрекеттерінің объектісі мен субъектісі арасындағы қарым-қатынастың ерекшеліктерінде. Бейтаныс адамның көшеде жасаған қылмысынан айырмашылығы, тұрмыстық зорлық-зомбылық жақын адамдар арасындағы қарым-қатынаста орын алады, олардың арасында ерлі-зайыптылар немесе жақын серіктестер, бұрынғы жұбайлар, ата-аналар, балалар, басқа да туыстар, некеге тұрған немесе некеге отыратын адамдар жатады.

Үйдегі зорлық-зомбылықтың үшінші негізгі ерекшелігін атап өткен жөн. Бұл әлемнің әртүрлі елдерінде жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, тұрмыстық зорлық-зомбылық гендерлік проблеманың нақты құрылымына ие. Көбінесе әйелдер мен балалар зорлық-зомбылықтың осы түрінің құрбаны болады [8].

Сонымен, құқық бұзушылар мен зардап шеккендер арасындағы қатынастардың жүйелілігі, ерекшеліктері, сондай-ақ осы құбылыстың гендерлік сипаты үйдегі зорлық-зомбылық туралы өз динамикасы бар, белгілі бір сценарий бойынша дамиды және өз ережелеріне сәйкес келетін нақты проблема ретінде айтуға мүмкіндік береді.

Балалар әлеуметтенудің алғашқы сабақтарын отбасында алады. Отбасылық шеңбердің ересек мүшелері арасындағы қарым-қатынас олар үшін айқын үлгіге айналады, олар көбінесе бейсаналық түрде отбасылық өмірді ұйымдастырудың негізгі сценарийлері мен негізгі принциптерін ажыратады. Үйдегі зорлық-зомбылық күшіндегі балалар жәбірленушінің немесе "жай" куәгердің ресми мәртебесіне қарамастан, белгілі бір сценарийдің белсенді қатысушылары болып табылады; олар зорлық-зомбылық қатынастарының динамикасына тікелей қатысады және оның тікелей қатысушылары болып табылады. Бұл жағдайда олар өздерінің қарсыласу және бейімделу стратегияларын жасайды, бұл олардың өмір сүру тәжірибесінің негізін құрайды.

Балалар мен жасөспірімдерді тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайына тартудың үш негізгі түрі бар.

1. *Агрессивті әрекеттердің объектісі ретінде тікелей қатысу.*
2. *Манипуляция объектісі ретінде тікелей қатысу.*
3. *Жанама тарту.*

Бірінші тип – *агрессивті әрекеттердің объектісі ретінде тікелей қатысу*. Бұл түрге балаға қатысты оның билігін белгілеу үшін физикалық, жыныстық және (немесе) психологиялық зорлық-зомбылық актілері кіреді.

Егер отбасында әкенің анасына деген агрессиясы болса, онда балаға қатысты зорлық-зомбылық автоматты түрде болады. Сонымен қатар, әйеліне зорлық-зомбылықтың неғұрлым қатал түрлері қолданылса, әке балаға қатыгездікпен қарайды. Үйдегі зорлық-зомбылық құрбандарына арналған американдық баспаналардың бірінде жүргізілген зерттеу көрсеткендей, отбасылық зорлық-зомбылық жағдайында өмір сүретін балалардың 70% - ы да әкесінің (өгей әкесінің) агрессивті әрекеттерінің құрбаны болған, олардың жартысына жуығы физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған; осы балалардың бес пайызы осындай зорлық-зомбылық әрекеттері нәтижесінде ауруханаға түскен.

Зорлық-зомбылықтың балаға көптеген жағымсыз әсерлері бар, ол оның басынан өткен зақымдық тәжірибені тудыратыны белгілі. Бұл физикалық зақымдануда да, оның психикалық денсаулығына келтірілген зиянда да көрінеді.

Қатысудың екінші түрі, ол көп жағынан біріншімен біріктіріледі – бұл манипуляция объектісі ретінде тікелей қатысу. Бұл тип құқық бұзушы жиі қолданатын күш пен бақылау тактикасының бірі болып табылады. Қатысудың бұл түрі, әдетте, ересек жәбірленушіні бақылау үшін құқық бұзушының балаларды қолдануы сияқты көрінеді. Бұл түрге балаларға физикалық және(немесе) жыныстық зорлық – зомбылық эпизодтары кіруі мүмкін, мұндағы зорлық-зомбылықтың негізгі мақсаты бала емес, оның анасы. Құқық бұзушылар балаға қатысты зорлық-зомбылыққа негізгі жәбірленушіні бағындыру, оны қорқыту және оған толық бақылау орнату үшін жүгінеді. Қатысудың бұл түріне сондай-ақ балаларды кепіл ретінде пайдалану, балаларды ересек жәбірленушінің физикалық және психологиялық зорлық-зомбылыққа тартуға мәжбүрлеу, балаларды манипуляциялау арқылы ата-ана құқықтары үшін күресу және т.б. кіреді.

Жасөспірімді тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайына тартудың үшінші түрін жанама қатысу ретінде сипаттауға болады: бала агрессивті әрекеттердің құрбаны емес, зорлық-зомбылық бар жағдайдың дамуын «тек» бақылайды. Мұндағы мәселе, отбасындағы зорлық-зомбылық балаға әкесінің зорлық-зомбылығының тікелей нысанасы болған кезде ғана емес, тіпті анасының зорлық-зомбылығын көргенде де балаға зиянын тигізеді. Батыс сарапшыларының пікірінше, мұндай куәгер балалардың психологиялық жарақаты зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалардың алған психологиялық жарақатымен бірдей. Олардың бастан кешіретін мінез-құлық, соматикалық және эмоционалдық проблемалары бірдей.

Егер физикалық зорлық балаға қатысты болмаса, психологиялық жарақат агрессия жағдайында өскен барлық балаларда болады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық жасөспірімнің қалыпты психикалық дамуына елеулі кедергі болып табылады. Жасөспірімдердегі негізгі психикалық бұзылулар мінез-құлықтың

бұзылуы, жарақаттан кейінгі күйзеліс және депрессия болып табылады. Бұл айқын депрессиялық күй, ол көбінесе балалар мен жасөспірімдерде өз-өзіне қол жұмсайды, ал 11 жастан 18 жасқа дейінгі балалар көбінесе зардап шегеді, дегенмен депрессия 3-4 жаста болатын балаларда кездеседі. Психикалық бұзылулар жасөспірімдерде жайдан-жай пайда болмайтыны белгілі. Сондай-ақ, отбасындағы қарым-қатынас сипаты балалар мен жасөспірімдердің психологиялық жағдайында үлкен рөл атқаратыны белгілі.

Батыста жүргізілген зерттеулер отбасындағы зорлық-зомбылықтың салдары жасөспірімдердің мінез-құлық сипаттамаларында, көшедегі және мектептегі әлеуметтік мінез-құлық ерекшеліктерінде бірден көрінетінін растайды. Зерттеушілер отбасындағы зорлық-зомбылық жағдайында өмір сүретін балалардың мектепте жаңа білім алу қабілеті төмендеп, үлгерімі төмендегенін дәлелдейді. Отбасындағы зорлық-зомбылықтан зардап шегетін көптеген жасөспірімдер өздерінің эмоцияларын басқара алмайтындықтан, құрдастарымен қарым-қатынас мәселелері туындайды.

Зерттеулерге сәйкес, әкесінің зорлық-зомбылығына ұшыраған ұлдардың өздері тез ашуланшақ және агрессивті мінез-құлықтары бар, әлсіз немесе өзінен кіші балаларға қатыгездік көрсетуге бейім; жасөспірім ұлдар жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылық әрекеттерін көрсетеді. Сондай-ақ, олар үй жануарларына, құстарға қатыгез болуы мүмкін.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық – бұл отбасындағы әлеуметтену процесінде үйренетін мінез-құлық үлгісі. Бұл тұжырым отбасындағы зорлық-зомбылықты ұрпақтан-ұрпаққа тарайтын індет ретінде анықтауда да жатыр. Осылайша, ата-аналар арасындағы зорлық-зомбылық жиі кездесетін отбасылық қарым-қатынастар жасөспірімдер үшін жағымсыз үлгі болатынын толық сеніммен айтуға болады. Бұл олардың бүгінгі физикалық және психикалық денсаулығына ғана емес, болашақ отбасылық әл-ауқатына да нақты қауіп төндіреді. Жасөспірімдер өздерінің болашақ отбасылық өмірінде ата-аналарының қарым-қатынасын бақылаудан алған жыныстық агрессия түріндегі жағымсыз көзқарастарды қайталауына үлкен қауіп бар.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық зардабының жас ерекшеліктері

Жастық топ	Эмоция	Сана-сезім	Мінез-құлық
Мектеп жасына дейінгі бала Бұл жастағы балалар ең дәрменсіз және осал, жағдайды шешу үшін ең аз танымдық және мінез-құлық дағдыларына ие	Дүрбелең, алаңдаушылық. Екі ата-анаға қатысты алаңдаушылық. Ажырасу туралы алаңдаушылық. Эмоционалды ұйқышылдық, ашуланшақтық.	Оқиғаларға қысқа жад. Зорлық-зомбылықты шектеулі түсіну. Оқиғалардың әдеттегі бағытын бұзылғаны үшін алаңдаушылық. Отбасын	Жылайды, шағымданады, ашуға салынады, өзімен қзі болып кету, әрекетсіздік. Даму дағдыларын жоғалту (сабырсыздық, өзімшілдік). тұйықтық, жауапсыздық.

		біріктіргісі келеді.	Ұйқының бұзылуы.
<p>Оқушылар Бұл жастағы балалардың өздерін күйзелтетін жағдаймен күресу үшін танымдық, эмоционалдық және мінез-құлық дағдылары кеңірек болады. Олар зорлық-зомбылыққа қарсы тұрудың белсенді әрекеттерін жасайды, жәбірленушіні қорғауға ұмтылады және стресстік жағдайлардың мәнін анықтайды. Нәтижесінде, жас балалармен салыстырғанда, бұл балалар кінә мен ұят сезімін, ата-анасына екіұштылық пен тұрақты депрессияны бастан кешіреді.</p>	<p>Депрессия, көңілсіздік, мазасыздық, кінә. Және ұят. Жауапкершілік пен дәрменсіздікті, алаңдаушылық пен қауіп туралы сигналдарға жоғары сезімталдықты, ересектерге деген сенімсіздікті сезінеді. Жасалған ата-анаға қатысты қос сезім зорлық-зомбылық (бір уақытта сүйіспеншілік пен күмән)</p>	<p>Зейінді шоғырландыру қабілетінің жеткіліксіздігі, интрузивті ойлар мен зорлық-зомбылық бейнелері. Жәбірленушіні немесе отбасын босату туралы қиялдар. Ажырасу мәселесіне қатысты екіұшты көзқарастың зорлығын түсіну әрекеті.</p>	<p>Мектеп үлгерімінің төмендеуі. Тұқым қуалайтын пассивті әлеуметтік мінез-құлық. Психосоматикалық сипаттағы шағымдар (іштің ауыруы, бастың ...). Басқаларға агрессия және қатыгездік. Бағынбау және қарсылық, жиһазды, заттарды бұзу. Сөйлесу және ойнау процесінде травматикалық жағдайды ойнау. Құрдастарымен қарым-қатынасты бұзу. Жаман әдеттерді қалыптастыру.</p>
<p>Жастық кез Отбасындағы төзімсіздік пен зорлық-зомбылықтың үнемі көрініс табуы жас балалардың отбасынан</p>	<p>Өзін-өзі кінәлау, кінә мен ұят сезімі, өзін-өзі өлтіру идеялары. Ашу, ашу, эмоциялардың жарылуы, агрессияның көрінісі.</p>	<p>Тітіркендіретін ойлар мен зорлық-зомбылық бейнелері. Шоғырлану қабілетінің жеткіліксіздігі. Махаббат пен</p>	<p>Мектептегі үлгерімнің төмендеуі, сабақтан қалу, үйден қашу. Жоғары жыныстық белсенділік. Қоғамға қарсы мінез-құлық, құқық бұзушылық, алкогольге, есірткіге</p>

алшақтап кетуіне әкеліп соғады. Нәтижесінде жасөспірімдер отбасын ерте тастап, қоғамға жат және аутодеструктивті мінез-құлық танытуы мүмкін. Ата-анаға қатысты екі жақтылық олардың әрқайсысына жақсылықпен ауыстырылуы мүмкін.	Депрессия және үмітсіздік сезімі. Ата-аналардың біріне адалдық. Басқаларға деген жанашырлықтың болмауы, ересектерге күдік пен сенімсіздік.	зорлық-зомбылықтың қоспасы. Зорлық-зомбылық қалыпты деген сенім. Олар өз әрекеттері үшін кінәні басқаларға ауыстырады.	тәуелділік. Ересектермен ынтымақтастықтан бас тарту, тұлғааралық қарым-қатынаста жарылғыш және зорлық-зомбылық сипаты. Жақындарды қорлау және жәбірлеу.
---	--	--	---

1.3 Балаларға зорлық-зомбылық көрсетудің түрлері мен формалары және оның салдары

Балаға зорлық-зомбылықтың төрт негізгі түрі бар: физикалық, психикалық (эмоционалдық), жыныстық зорлық-зомбылық, баланың негізгі қажеттіліктерін ескермеу (моральдық зорлық-зомбылық) [8]. 1. Балаға қасақана дене жарақатын салу, сондай-ақ оның физикалық немесе денсаулығына зиян келтіретін кез келген өзге де дене күшін қолдану (ауырсыну, бас бостандығынан айыру, психоактивті заттарды қолдануға мәжбүрлеу және т.б.) балаға физикалық зорлық-зомбылық жасау деп танылады, психикалық денсаулық, қалыпты дамуды бұзады немесе мұндай бұзушылықтардың нақты қаупін тудырады.

Физикалық зорлық-зомбылықтың келесі түрлері бар:

- ұру;
- шапалақ, манжеттер, шапалақ;
- ұру;
- жарақат, күйік келтіру;
- шаш тарту;
- ыңғайсыз жағдайда бекіту;
- тістеу;
- оқшаулау (қоймада құлыптау);
- тамақтан, сусыннан, киімнен қасақана айыру (баланы жылы киімсіз суықта көшеге шығару);
- күн тәртібін өрескел бұзу;
- балаларға олардың жасына және дамуына сәйкес келмейтін емдеу (бала әлі орындай алмайтын немесе бала өсіп кеткен талаптарды қою);

- нәрестелердің қатты шайқауы.

- Физикалық зорлық-зомбылық ата-аналардың немесе оларды алмастыратын адамдардың әрекетсіздігі, яғни баланы қауіпті немесе қолайсыз ортаға қасақана қалдыру түрінде де көрінуі мүмкін. Баланың физикалық зорлық-зомбылығына күмәндануға мүмкіндік беретін негізгі белгілер: – баланың дене жарақатына байланысты ата-аналардың медициналық көмекке қайталап жүгінуі (бұл белгінің маңыздылығы ата-аналардың әртүрлі медициналық мекемелерге жүгіну мүмкіндігімен шектеледі);

- жарақаттардың сипаты мен ата-ананың жарақаттың мән-жайы туралы әңгімесінің сәйкес келмеуі (мысалы, екі жасар бала ағаштан құлап, аяғын сындыруы екіталай, өйткені ол ағашқа көтеріле алмайды.), көптеген жарақаттардың болуы олардың жалғыз құлауын түсіндіруге қайшы келеді;

- зорлық-зомбылықты көрсететін жарақаттардың сипаты (табиғи себептермен, нәрестеде тері астындағы гематомалардың («көгерулер») болуымен немесе егде жастағы балалардағы арнайы темекі күйіктерімен түсіндіруге болмайды);

- балада жыныстық зорлық-зомбылық немесе оның негізгі қажеттіліктерін ескермеу сияқты басқа да зорлық-зомбылық нысандарының белгілерін анықтау;

- ата-аналардың көмекке жүгінуді себепсіз кешіктіруі, әсіресе жарақаттардың ауырлығы шұғыл медициналық араласуды қажет ететін жағдайларда (мысалы, қан кету жгутпен тоқтатылды) немесе жарақаттар балада қатты ауырсынуды тудыруы керек (мысалы, сынық немесе сүйектің жарылуы);

- ата-ананың лайықсыз мінез-құлқы, балаға тиетін зиянның ауырлығын төмендетуге ұмтылу;

- балада ата-ананың агрессиясын тудыруы мүмкін мінез-құлық ерекшеліктерінің болуы (нәрестелерде түнде үнемі жылау, жас балаларда тәбеттің нашарлауы, сыпайылық, мектеп жасына дейінгі балаларда ересектерді қорлау, жасөспірімдерде ұрлық немесе үйден кету);

- ата-аналардың балаға физикалық немесе интеллектуалдық мүмкіндіктеріне немесе даму деңгейіне сәйкес келмейтін талаптарды ұсынуы (екі жасар баладан тез тамақтану қажеттілігін түсінуді талап етуге болмайды, өйткені анасы жұмысқа кешігіп келеді, кішкентай баланың қыңырлығын ата-аналар саналы түрде ашуландыруға деген ұмтылыс ретінде қарастырмауы керек).

Жоғарыда аталған белгілердің әрқайсысы жеке-жеке алынған, бала алған жарақаттың зорлық-зомбылық сипатын жеткілікті жоғары ықтималдықпен болжауға мүмкіндік бермейді. Алайда, бірнеше белгілердің жиынтығы физикалық зорлық-зомбылықты болжауға толық негіз береді. Өкінішке орай, мамандардың дене жарақаттарын анықтау және олардың табиғатын бағалау үшін баланы тексеруге әрқашан мүмкіндігі бола бермейді. Көбінесе физикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларды психологиялық және мінез-құлық бұзылыстары арқылы анықтауға болады.

Физикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған жас балалардың (3 жасқа дейін) мінез-құлық ерекшеліктеріне мыналар жатады:

– қозғалмау, сыртқы тітіркендіргіштерге әлсіз реакция (нәрестелерде); - ата-анадан немесе үлкендерден қорқу;

- тұрақты сергектік;
- жылау, еркелік;
- мұңды көрініс, қуаныштың сирек көрінісі;
- агрессивтілік.

Мектеп жасына дейінгі балалар көрсетеді:

- болып жатқан жағдайға пассивтілік, кішіпейілділік;
- шектен тыс бағыну, көңілге қонымды мінез-құлық;
- псевдоересектердің мінез-құлқы;
- агрессивтілік;
- жануарларға қатыгездік көрсету;
- алдау және ұрлық.

Кіші мектеп жасындағы балаларға тән:

- өз жарақаттарының себебін жасыруға ұмтылу;
- сабақтан кейін үйге қайтқысы келмеуі;
- оқшаулану, достардың болмауы;
- сабақ үлгерімі нашар, зейінін жинақтау қиын;
- агрессивтілік;
- ұрлық;
- үйден шығу.

Жасөспірімдерге мыналар тән:

- қаңғыбастық;
- деликвентті мінез-құлық;
- алкогольді немесе есірткіні қолдану;
- депрессия, өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттері.

Балаға физикалық зорлық-зомбылық көрсету баланың денсаулығына орны толмас зиян келтіретін көптеген зардаптарға әкеледі. Денсаулыққа жағымсыз әсерлер: кез келген мүшенің қызметінің жоғалуы немесе нашарлауы, аурудың дамуы, физикалық немесе психикалық дамудың бұзылуы. Балаларға жасалған физикалық зорлық-зомбылықтың 100 жағдайының шамамен 1-2 жәбірленушінің өлімімен аяқталады. Физикалық зорлық-зомбылықтың салдары көгеру, жарақаттар, сынықтар, ішкі ағзалардың зақымдануы: бауыр, көкбауыр, бүйрек және т.б. Бұл жарақаттарды емдеу үшін уақыт қажет, бірақ эмоционалдық жараларды, психиканы емдеу үшін, ұрып-соғудан зардап шеккен бала одан да көп уақыт пен күш қажет.

Физикалық зорлық-зомбылықтың диагностикалық критерийлері

Диагностика кезінде зорлық-зомбылық құбылысының құпиялылығы мен жасырындығына байланысты көптеген белгілер мен мінез-құлық көрсеткіштерімен күресуге тура келеді. Зорлық-зомбылық көрген бала келесі белгілерді көруге болады:

1. Физикалық: өзін-өзі зақымдау, сүйектердің немесе жұмсақ тіндердің зақымдануы, бас сүйегінің сынуы бар немесе онсыз субдуральды гематома, көз торына қан құйылу, дененің, бөкселердің немесе бастың контузиясы, күйіктердің белгілі бір түрі (темегіден, үтіктен, және басқалар), іштің жарақаты, тістеу белгілері, рентгенологиялық белгілер (ығысқан буындар және т.б.) салдарынан бауырдың немесе көкбауырдың жыртылуы.

2. Психологиялық: баланың қорлау, кемсіту, жәбірлеу және мазақ ету сияқты құқық бұзушының мінез-құлқының созылмалы заңдылықтарына шағымдары.

3. Баланың сыртқы келбеті төмен, мінез-құлқы тұйық, алшақ, мазасыз, ашушаң, өзін-өзі бағалауы төмен және басқа да зорлық-зомбылық көріністері. Баланың жасына байланысты физикалық зорлық-зомбылыққа күдіктенуге мүмкіндік беретін баланың психикалық жағдайы мен мінез-құлқының ерекшеліктері.

Жасы 0 - 6 ай:

- аз қозғаушылық
- сыртқы әлемге немқұрайлылық
- сыртқы тітіркендіргіштерге жауаптың болмауы немесе әлсіздігі
- 3 - 6 айлығында сирек кездесетін күлкі

Жасы 6 ай - 1, 5 жыл:

- ата-анадан қорқу
- ересектермен физикалық қарым-қатынастан қорқу
- тұрақты себепсіз сергектік
- жылау, үнемі қыңсылау, тұйықтау, мұңайу
- ересектер қолға алуға тырысқанда қорқыныш немесе депрессия

Жасы 1, 5 - 3 жыл:

- үлкендерден қорқу
- сирек кездесетін қуаныштың, көз жасының көріністері
- басқа балалардың жылауына үрейлі реакция
- мінез-құлқтың шектен шығуы – шектен тыс агрессивтіліктен енжарлыққа дейін

Жасы 3 - 6 жыл:

- болған оқиғаны қабылдау, қарсылықтың болмауы
- ауыруға пассивті реакция
- ескертулерге, сынға ауыр көзқарас
- ұнамды мінез-құлық, шектен тыс жұмсақтық
- псевдо-ересек мінез-құлық (ересектердің мінез-құлқын сырттай көшіреді)
- негативизм, агрессивтілік
- алдау, ұрлық жасау
- жануарларға қатыгездік көрсету
- от жағуға бейім

Кіші мектеп жасы:

- Зақым мен жарақаттың себебін жасыруға ұмтылу
- жалғыздық, достардың жоқтығы
- сабақтан кейін үйге барудан қорқу

- Біртүрлі тамақтану әдеттері: гипс, нәжіс, жапырақтар, ұлулар, қоңыздар және т.б.

Жеткіншек жас:

- үйден қашу
- өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттері
- деликвентті мінез-құлық
- алкогольді, препараттарды, беттік белсенді заттарды, шылым шегу қоспаларын қолдану.

Психикалық (эмоционалдық) зорлық-зомбылық – ата-ананың немесе басқа ересектердің бала психикасына мезгіл-мезгіл немесе тұрақты түрде әсер етуі, балада патологиялық мінез-құлық қасиеттерінің қалыптасуына және психикалық дамуының бұзылуына әкеледі. Психикалық зорлық-зомбылық – балаға зорлық-зомбылықтың ең көп тараған түрі, онымен байланысты зардаптардың ауырлығы психикалық зорлық-зомбылықты ата-аналардың теріс қылықтары кезінде баланың психикалық дамуы мен оның әлеуметтік қызметін бұзатын негізгі механизм ретінде қарастыруға негіз береді.

– Психикалық зорлық-зомбылықтың келесі түрлері бар:

– бас тарту – баладан бас тартуды көрсететін және оның қадір-қасиетін төмендететін сөздік және вербалды емес әрекеттер: дұшпандық қатынас; қорлау, соның ішінде жұртшылық; келемеждеу, баланы «күнәға» айналдыру;

– террорлау-қорқыту, балаға немесе оның туыстарына зорлық-зомбылық жасаймын деп қорқыту: өлтіремін, ауыртамын немесе дене жарақатын саламын; баланы ол үшін қорқынышты жерге орналастыру; баланы қауіпті жағдайда қалдыру; балаға оның даму деңгейіне сәйкес келмейтін шынайы емес талаптар қою;

– елемеу - баланың қажеттіліктеріне эмоционалды жауаптың болмауы және оның өзара әрекеттесу әрекеті, оны эмоционалды ынталандырудан айыру: ересек адамның баламен қарым-қатынас жасауды қаламауы немесе қабілетсіздігі; тек төтенше жағдайда ғана баламен әрекеттесу; балаға деген сүйіспеншілік, қамқорлық көріністерінің болмауы;

– оқшаулау – баланы үйде де, одан тыс жерде де басқа адамдармен кездесу және қарым-қатынас жасау мүмкіндігінен айыруға бағытталған дәйекті әрекеттер: баланың еркін қозғалысын негізсіз шектеу; баланың өз ортасындағы құрдастарымен немесе ересектермен әлеуметтік байланысын негізсіз шектеу немесе тыйым салу;

– азғыру - балаға қатысты, оның бойында бейімсіз мінез-құлықтың дамуын тудыратын әрекеттер: кәмелетке толмаған адамды қоғамға жат мінез-құлыққа итермелеу; баланың даму деңгейіне сәйкес келмейтін мінез-құлықтың қалыптасуы; баланың табиғи дамуын тежеу; баланы өз көзқарасына, сезіміне, тілектеріне ие болу құқығынан айыру.

Балаларға психикалық зорлық-зомбылық көрсету кең таралған және барлық әлеуметтік топтарда кездеседі. Оның пайда болуында әлеуметтік тұқым қуалау механизмі үлкен маңызға ие (өз отбасында болған үлгілері, балалық

шақта үйренген мінез-құлық). Бала кезінде зорлық-зомбылыққа ұшыраған әрбір үшінші ата-ана өз балаларын қорлайды.

Балаға қатысты психикалық зорлық-зомбылықтың ең жоғары қаупі балаға күтім жасау дағдылары жоқ, өз отбасында махаббат пен назардың жетіспеушілігі жағдайында тәрбиеленген жас аналар арасында. Олар үшін бала махаббаты мен мейіріміне күнделікті ауыр еңбек арқылы жету керек екенін түсіну ауыр көңіл күй. Сондай-ақ ата-анасын алмастыратын кейбір адамдар тарапынан психикалық зорлық-зомбылық қаупі жоғары. Біріншіден, бұл ата-анасы қайтыс болғаннан кейін немесе ата-ана құқығынан айырылғаннан кейін қамқоршы болатын туыстар, әдетте қарт адамдар. Олар балаларды аяғандықтан қамқоршылық орнатуға келіседі, олар қандай қиындықтарға кезігетінін толық болжамайды. Екіншіден, бұл интернаттағы балаларды асырап алатын немесе қамқорлығына алатын адамдар. Олар осы балалардың шексіз және адал сүйіспеншілігіне сенеді, бірақ сонымен бірге оларда тәрбиелік дағдылар жоқ, олар білім беру процесінде сөзсіз туындайтын қиын жағдайлардан шығудың жолын қалай табуға болатынын білмейді. Баланың бағынбауына, оның ақыл-ойының артта қалуына және мінез-құлқының бұзылуына тап болған, оны түзету айтарлықтай күш-жігерді қажет етеді, одан күтілетін сүйіспеншілікті көрмей, қорғаншылар немесе асырап алушылар өздерінің орынсыз үміттерін ақтамаған балаға көңілі қалды және ренішті сезінеді.

Психикалық зорлық-зомбылықтың әртүрлі нысандары әртүрлі жедел және ұзақ мерзімді салдарларды тудырады, бұл сондай-ақ баланың осы түрінен зардап шеккен жасына байланысты. Психологтар баланың өмірінің алғашқы жылдарында ата-анасымен немесе оларды алмастыратын адамдармен эмоционалды жылы қарым-қатынасы оның қалыпты психикалық және физикалық дамуының ең маңызды шарты екенін жақсы біледі. Мұндай эмоционалды қолдаудың кемшілігі немесе болмауы айтарлықтай психикалық және мінез-құлық бұзылыстарын тудырады, олар кейінірек жасөспірімдерде көрінеді. Көбінесе бұл балалар өсіп келе жатқанда, өз балаларымен эмоционалды жылы қарым-қатынас орната алмайтын нашар ата-анаға айналады.

Балаларға психикалық зорлық-зомбылықтың ең көп тараған салдары:

- ақыл-ойдың артта қалуы, интеллектінің төмендеуі;
- агрессивтілік;
- импульсивтілік, өз мінез-құлқын бақылау қабілетінің жеткіліксіздігі;
- өзін-өзі бағалаудың төмендігі және алаңдаушылықтың жоғарылауы;
- сенімді, эмоционалды жылы қарым-қатынас орната алмау;
- құрдастарымен қарым-қатынаста қиындықтар.

Психикалық зорлық-зомбылық жағдайларының көпшілігінде баланы сөзбен қорлау, ата-ана тарапынан оған теріс баға беру орын алады. Маңызды ересектердің мұндай позициясының сөзсіз салдары баланың өзін-өзі бағалауының төмендігі болып табылады. Ата-анасымен эмоционалды байланыстың болмауы оны эмоцияларды алудың балама жолдарын іздеуге мәжбүр етеді: қиял әлеміне қашудан басқаларға немесе өзіне бағытталған

антиәлеуметтік мінез-құлық пен агрессияға дейін. Дегенмен, барлық балалар өздерінің эмоционалдық жағдайын осылайша тұрақтандыруға қол жеткізе бермейді, сондықтан оларда аффективті бұзылулар жиі кездеседі (депрессия, мазасыздық).

Сезімдер мен мінез-құлық өзара байланысты және өзара тәуелді. Мінез-құлық белгілі бір сезімдерді тудыруы мүмкін, бірақ дәл сол сезімдер сол мінез-құлықты тудыруы мүмкін, нәтижесінде тұйық шеңбер, қозғалыс мінез-құлық пен эмоционалдық бұзылулардың өсуіне әкеліп соғады, баланың әлеуметтік дезадаптациясын тереңдетеді. Бұл тұйық шеңбердің қалыптасуында баланың өз кінәсі бар екеніне, зорлық-зомбылықтың себебі оның дұрыс емес мінез-құлқы екеніне сенуі маңызды рөл атқарады.

1. Балаға жыныстық зорлық-зомбылық жасау - ересектерден жыныстық қанағаттану немесе материалдық пайда алу мақсатында кәмелетке толмаған адамды жыныстық қатынасқа тартуды көздейтін зорлық-зомбылық түрі. Коммерциялық сексуалдық қанау – балаға немесе үшінші тұлғаға ақшалай қаражат немесе жәрдемақы алу үшін жасалатын балаларға жыныстық зорлық-зомбылық көрсетудің бір түрі. Баланың жыныстық қатынасқа келісімі ақтау болып табылмайды, өйткені кәмелетке толмаған адамның ерік бостандығы жоқ, ересек адамға тәуелді жағдайда болады және функционалдық жетілмегендіктен ересек адамның әрекетінің маңыздылығын түсінбейді. және бұл әрекеттердің барлық салдарын болжай алмайды. Балаға жыныстық зорлық-зомбылық бір реттік, қайталанатын және ұзақ мерзімді болуы мүмкін, бірнеше ай немесе жылдар бойы орын алады. Бала қатысқан сексуалдық әрекеттердің нысандары да әртүрлі болуы мүмкін. Іс-әрекеттердің сипаты бойынша жыныстық зорлық-зомбылықтың күштеп және күштемеу түрлері, жанасу және байланыссыз түрлері бөлінеді (1 кесте).

1 кесте.

Жыныстық зорлық-зомбылықтың түрлері

Байланыс жыныстық зорлық-зомбылық нысандары	Байланыссыз жыныстық зорлық-зомбылық нысандары
<ul style="list-style-type: none"> • жыныстық қатынас; • баланың жыныс мүшелерімен дене байланысы; • баланың қынапшасына немесе ануска әртүрлі заттарды енгізу; • мастурбация 	<ul style="list-style-type: none"> • балаға жалаңаш жыныс мүшелерін, кеудесін, бөксесін көрсету; • балаға эротикалық және порнографиялық материалдарды көрсету; • баланың қатысуымен жыныстық қатынасқа түсу; • бала интимдік процедураларды орындаған кезде оған тыңшылық жасау; • баланы басқалардың көзінше шешінуге мәжбүрлеу; • жыныстық сипаттағы ойындар; • баланың порнографиялық

	<p>суреттерін жасау;</p> <ul style="list-style-type: none"> • баланың қалыпты жыныстық қызығушылықтарын басу немесе бала дамуының басқа аспектілеріне нұқсан келтіре отырып, баланың жыныстық қатынасын ынталандыру; • баланың жасына сәйкес келмейтін жыныстық қатынас туралы айту
--	---

– Жәбірленуші мен қылмыскер арасындағы қарым-қатынасқа байланысты жыныстық зорлық-зомбылықтың келесі түрлері бөлінеді: – отбасы ішілік зорлық-зомбылық – ең жақын қандастардың (ата-ана, аға-іні, апа-қарындас) тарапынан жыныстық зорлық-зомбылық жасауы; ата-ананы алмастыратын адамдар (асырап алушылар, қорғаншылар, қорғаншылар); ата-ананың міндетін атқарушы тұлғалар (бірге тұратындар, өгей әке, өгей шеше); бала тұратын немесе жиі араласатын жақын туыстары (нағашылары, апалары, атасы мен әжесі, немере ағалары немесе әпкелері). Бұл ересектердің барлығы бала үшін беделді, ол оларға байланған және оларға қатаң тәуелділікте;

– Отбасынан тыс зорлық-зомбылыққа балаға жақсы таныс ересектердің зорлық-зомбылық көрсетуі жатады. Мысалы, отбасылық достар, көршілер, алыс туыстар немесе мұғалімдер. Бұл адамдар балаға белгілі болғандықтан, ол оларға сенеді және оларды ықтимал қауіп көзі ретінде қабылдамайды; – көшедегі зорлық-зомбылық – бейтаныс немесе кездейсоқ таныстардың жыныстық зорлық-зомбылық жасауы. Зорлық-зомбылықтың бұл түрі шабуылдың кенеттен болуымен, дене күшін қолданумен немесе баланың қарсылығын басу үшін қорқытумен ерекшеленеді.

Институционалдық зорлық-зомбылық «әлімжеттіктің» көрінісі болып табылатын жыныстық зорлық-зомбылықты қамтиды, жыныстық зорлық-зомбылық күш пен бақылауды көрсету, ұжымда иерархиялық қарым-қатынастарды құру үшін қолданылады. Жыныстық зорлықтың бұл түрі жабық балалар топтарына тән. Жыныстық зорлық-зомбылықтың объектісі өмірінің алғашқы айларынан бастап кез келген жастағы балалар болуы мүмкін. Сексуалдық зорлық-зомбылықтың ең қауіпті түрлерінің бірі, өйткені ол ауыр, ұзаққа созылатын психикалық және мінез-құлық бұзылыстарын тудырады. Сексуалдық зорлық-зомбылықтың салдары көбінесе физикалық және психикалық зорлық-зомбылықпен үйлесетіндігімен қиындайды.

Жыныстық зорлық-зомбылықтың психологиялық салдары жақын және алыс болып бөлінеді. Жыныстық зорлық-зомбылықтың дереу психологиялық салдары көрінеді:

- эмоционалдық бұзылулар (көңіл-күйдің төмендігі, алаңдаушылық);
- когнитивті бұзылулар (болған оқиға туралы ; жалықтырушы естеліктер);
- мінез-құлық бұзылыстары (өзіне зиян келтіру) және вегетативтік (ұйқы мен тәбеттің бұзылуы).

Когнитивті бұзылыстарға көбінесе жыныстық зорлық-зомбылықты бастан кешірген балаларда, зейіннің шоғырлануында қиындықтар, шаршаудың жоғарылауы жатады, оның салдары мектеп оқушыларының оқу үлгерімінің төмендеуі болып табылады.

Балалардағы мінез-құлық бұзылыстары көбінесе баланың жасына байланысты. Сонымен, 3-5 жастағы балаларда олар еркелік пен жылаумен көрінеді, 6-9 жастағы балаларда ересектерге сенімсіздікпен қарайды. 10 жастан асқан балаларда - құрдастарымен қарым-қатынастың бұзылуы, достарының болмауы, өйткені бұл жаста жасөспірімдер олармен жасалған әрекеттердің жыныстық сипатын түсінеді және өздерін бұзылған деп санайды, соның салдарынан құрдастарымен достық қарым-қатынас орната алмайды. Тікелей психологиялық салдарлардың ішінде ең жиі кездесетіні эмоционалдық бұзылулар: ашулану және ызалану.

- Бала, әсіресе кішкентай, бұл сезімдерді әрдайым біле бермейді, бірақ олар келесі мінез-құлық бұзылыстарында айқын көрінеді:
 - құрдастарымен себепсіз қақтығыстар;
 - агрессивті қоғамға қарсы мінез-құлық, вандализм;
 - «аутоагрессия» - өзіне зиян келтіру, психоактивті заттарды қолдану, суицидтік әрекеттер;
 - зорлық-зомбылық жасамайтын ата-ананы сатқындық жасады деп айыптау, ата-анадан бас тарту.

Жыныстық зорлық-зомбылықтың ұзақ мерзімді психологиялық әсерлері бірнеше жыл бойы дамиды және жасөспірімдік және ересек жаста сақталуы мүмкін. Жыныстық зорлық-зомбылықтың ұзақ мерзімді психологиялық салдары мыналарды қамтиды:

- ♣ жыныстық мінез-құлықтың бұзылуы;
- ♣ Балаларды тәрбиелеудегі қиындықтар;
- ♣ психикалық бұзылулар;
- ♣ қоғамға жат мінез-құлық.

Жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларға тән мінез-құлық белгілері 2-кестеде берілген.

2 кесте.

Жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларға тән мінез-құлық белгілері

<i>Баланың жасы</i>	<i>Мінез-құлық белгілері</i>
Мектеп жасына дейінгі бала	– сексуалды мінез-құлық, сексуалдық ойындар; – ашық мастурбация, жыныс мүшелеріне бөгде заттарды енгізу; – ұйқының және тәбеттің бұзылуы; – белгілі бір ересек адаммен араласудан немесе жалғыз қалудан бас тарту; – психикалық дамудағы регрессия;

		– мотивациясыз агрессия
Бастауыш оқушысы	мектеп	– сексуалдық мінез-құлық, құрдастарымен жыныстық қатынасқа түсетін ойындар немесе олардың жыныстық қатынасқа тікелей араласуы; – себепсіз алаңдаушылық немесе төмен көңіл-күй; – оқу үлгерімінің төмендеуі; – мектептен үйге қайтудан бас тарту немесе оны қаламау; – сексуалдық сипаттағы сызбалар
Жеткіншек		– құрбыларымен немесе егде жастағы адамдармен жыныстық қатынастың ерте басталуы; – құрбыларына немесе жас балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық; – денені толық жабатын киімді пайдалану, дене шынықтыру сабағына, бассейнге, жағажайға немесе сырт киімін шешу қажет басқа жерлерге барудан бас тарту; – нашақорлық, жезөкшелік

Жыныстық зорлық-зомбылық балаға мамандандырылған көмек көрсетуді қажет ететін маңызды психологиялық бұзылуларды тудырады. Жарақаттан кейін қалпына келтіру кезеңінің ұзақтығы психологиялық және мінез-құлық бұзылыстарының ауырлығымен, білікті психологиялық көмектің қол жетімділігімен және тікелей қоршаған ортадан қолдаудың болуымен анықталады.

Жәбірленушіге дер кезінде көмек көрсету үшін зорлық-зомбылық фактісін тану үшін баланың жыныстық зорлық-зомбылықтың орын алған ерекше белгілерін оқшаулау және бекіту маңызды. Баланың зорлық-зомбылық туралы тікелей айтпауының көптеген себептері бар. Бұл жағдайда анадан немесе басқа адамдардан туындайтын күдік бірқатар белгілермен расталады. Физикалық көріністер (әртүрлі жыныс мүшелерінің жарақаттары, жарақаттар, анустың кеңеюі, абразиялар, ерте жасөспірімдік жүктілік, жыныстық жолмен берілетін инфекциялар, тамақтану проблемалары, қайталанатын физикалық бұзылулар, іштің ауыруы, тамақ ауруы, айқын себепсіз құсу).

Мінез-құлық көріністері (жасына сәйкес)

3-4 жыл

- Шамадан тыс мастурбация. Жыныс мүшелерінің жиі көрінуі.
- Кішкентай әпкеге немесе ағаға бірдеңе жасағысы келетін жыныстық ойындар.
- Баланың мінез-құлқы жыныстық сипатқа ие болады
- Мазасыз ұйқы (айқайлайды)
- Ұйқының бұзылуы
- Энкопрез және энурез

- Үлкен кісімен, ағасымен, әпкесімен немесе балабақшаға барудан қорқу.
- Регрессивті мінез-құлық.

4-6 жас

- Шамадан тыс мастурбация. Жыныс мүшелерінің жиі көрінуі.
- Кішкентай әпкеге немесе ағаға бірдеңе жасағысы келетін жыныстық ойындар.
- Балалармен агрессивті жыныстық қатынас
- Жалған ересек мінез-құлық
- Жетілген сайын төмендейтін мінез-құлықтың кейбір дұшпандығы мен агрессивтілігі
- Тексеру кезінде бала ештеңеге шағымданбайды (бала қорқады).
- Ұйқының бұзылуы
- Үлкендермен және құрдастарымен жалғыз қалудан қорқу, балабақшаға барғысы келмеу.
- Өртеуді ұйымдастырады.
- Регрессивті мінез-құлық
- Соматикалық шағымдар.

6-8 жыл

- Құрдастарымен жабысқақ сипаттағы жыныстық ойындар
- Құрбыларына агрессияның күшеюі.
- Мектепке тұрақсыз бару немесе ерте келу және кеш кету
- Оқу үлгерімінің кенет төмендеуі
- Достар табылмайды
- Ешкімге сенбейді
- Зейінін шоғырландыра алмайды

8-10 жас

- жабысқақ сипаттағы жыныстық ойындар
- Құрбыларына агрессияның күшеюі.
- Мектепке тұрақсыз бару
- Үйден қашу

10-12 жас

- Үйден қашу
- Құрбыларына агрессияның күшеюі.
- Мектепке тұрақсыз бару және уақтылы бармау, келмеу
- Оқу үлгерімінің кенет төмендеуі
- Ешкімге сенбейді
- Зейінін шоғырландыра алмайды
- Мектепті жиі тастайды.
- Мектепке ерте келеді - өте кеш кетеді.
- Клиникалық депрессияның бастапқы белгілері.

12-18 жас

- Клиникалық депрессия белгілері (ұйқының бұзылуы; суицидке бейімділік; басқалардан оқшаулану)

- Үйден қашады
- Азғындық
- Антиәлеуметтік мінез-құлық
- Мектептегі іс-шараларға қатыспау
- Аддиктивтік мінез-құлық (ПБЗ заттарды қолдану)
- Қылмыс жасау

1. Көптеген зерттеулерге сәйкес, көп жағдайда жыныстық зорлық-зомбылық жыныстық қанағат алу мақсатында емес, жәбірленушіге билік пен бақылау орнату мақсатында орын алады.

Қажеттіліктерді елемей – бұл ата-аналардың немесе оларды алмастыратын адамдардың баланың денсаулығының нашарлауына, дамуының бұзылуына немесе жарақаттануына әкеп соқтыратын баланың дамуы мен күтіміне, тамақ пен баспанаға, медициналық көмекке және қауіпсіздікке деген қажеттіліктерін қанағаттандыру міндеттерін тұрақты немесе мерзімді түрде орындамауы.

Отандық педагогикалық, психологиялық және криминологиялық әдебиеттерде баланың негізгі қажеттіліктерін ескермеу сияқты «әлеуметтік-педагогикалық немқұрайлылық» ұғымы кеңінен қолданылады, бірақ соңғысы сөзсіз кеңірек.

- Баланың қажеттіліктерін ескермеу формалары:
 - баланы қараусыз қалдыру;
 - тиісті назардың, қорғаншылықтың, қорғаудың болмауы (немқұрайлылық);
 - баланы тамақпен, киіммен, баспанамен қамтамасыз етпеу;
 - өмір сүру ортасының баланың қажеттіліктеріне сәйкес келмеуі: баланың жасына сәйкес төсек-орынның, ойын мен іс-әрекетке арналған орынның болмауы;
 - балаға тамақты жарамсыз етіп дайындау, баланың жасына сәйкес келмейтін тағамды беру;
 - дұрыс гигиеналық күтімнің болмауы: шомылу, жаялықтарды ауыстыру, зығыр мен киімдерді жуу және ауыстыру;
 - бала киімінің ауа райы жағдайына сәйкес келмеуі;
 - балаға медициналық көмек көрсетпеу: тексерулер, емдеу, профилактикалық егулер;
 - баланы біліктіліксіз емдеу: дәрі-дәрмекті көрсеткішсіз, дұрыс емес мөлшерде беру;
 - баланың өміріне қауіпті жағдайлар: антисанитарлық жағдай, паразиттер, сынған әйнек, қорғалмаған электр розеткалары, улы заттардың оңай қол жетімділігі және т.б.;
 - баланың жас ерекшелігіне қарай дамуына мән бермеу: баламен қарым-қатынас пен ойынға немқұрайлы қарау, жасына сәйкес ойыншықтардың, оқу құралдарының болмауы; оқуға қатысты әрекетсіздік немесе оған кедергі жасау.

Баланың негізгі қажеттіліктерін елемей - зорлық-зомбылықтың өте жасырын түрі. Өрескел зорлық-зомбылықпен қатар жүрмейді, бұл бала өліміне

дейін өте ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін болса да, салыстырмалы түрде қауіпсіз болып көрінеді. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, медициналық көмексіз, білімсіз қалған бала қоғамның толыққанды мүшесі бола алмайды. Көбінесе мұндай балалар алкогольді және есірткіні асыра пайдалана бастайды, қоғамға айтарлықтай әлеуметтік зиян келтіретін қылмыс жасайды. Физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылық жағдайлары сияқты айқын сыртқы көріністердің болмауы баланың негізгі қажеттіліктерін ескермеу жағдайларын кеш анықтауға әкеледі. Баланың негізгі қажеттіліктеріне немқұрайлы қараудың балаға зорлық-зомбылық көрсетудің басқа түрлерінен ерекшелігі, ол ата-аналардың қасақана (қасақана, мақсатты) әрекеттері немесе әрекетсіздігі ғана емес, сонымен қатар балаға қамқорлық жасай алмау салдарынан өз міндеттерін орындамауын қамтиды.

Баланың негізгі қажеттіліктерін елемеу балалық шағының қуанышқа толы, алаңсыз, үлкендермен қарым-қатынасқа деген сүйіспеншілік пен ілтипатқа толы кезеңінен қуанышсыз өмірге айналуына, баланың дұрыс тамақтанбау, суық, ересектердің немқұрайлы қарым-қатынаста болуына және үнемі аурушаң болуына әкеледі. Баланың негізгі қажеттіліктерін елемеу көбінесе физикалық және психикалық зорлық-зомбылықпен үйлеседі. Ата-анасының сүйіспеншілігі мен қамқорлығынан айырылған балалар кішкентай болса да көңіл бөлетін кез келген ересек адамды жақсы көріп, сенуге дайын. Сондықтан олар кішкентай сыйлықтар беріп, алаңдаушылық таныту арқылы өздерінің сүйіспеншілігін оңай жеңе алатын педофилдердің жыныстық шабуылына ұшырау қаупі жоғары.

Ерте жаста баланың негізгі қажеттіліктерін елемеу жас нормаларына сәйкес келмейтін психикалық және физикалық дамудың баяулауынан, гигиена мен өзін-өзі күту дағдыларының болмауынан көрінеді. Ақыл-ой кемістігінің ауырлығы соншалықты маңызды болуы мүмкін, оны ақыл-ой кемістігінен ажырату қиын болуы мүмкін. Алайда, қолайлы отбасылық ортада (асырап алу, патронаттық отбасына беру) бұл балалар психикалық және физикалық дамудың жас деңгейіне өте тез жетеді. Мұндай балалардың негізгі қажеттіліктерін елемеудің ең демонстративті белгілерінің бірі мидың органикалық патологиясы болмаған кезде сөйлеуді дамытудың кешігуін қарастырған жөн.

Мектепке дейінгі жаста эмоционалдық бұзылулармен (мазасыздықтың жоғары деңгейі, өзін-өзі бағалаудың төмендігі) және мінез-құлық бұзылыстарымен үйлесетін психофизикалық дамудың артта қалу белгілері (бойы кішкентай, дене салмағының төмендігі, қоршаған әлем туралы шектеулі білім) бірінші орынға шығады. Ата-ананың сүйіспеншілігі мен назарының болмауы баланың материалдық қажеттіліктерін толық немесе тіпті шамадан тыс қанағаттандырумен өтелмейді. Іскер ата-ананың назарынан тыс қалған немесе баласына білікті, бірақ немқұрайлы күтуші жалдағанымен, ойыншықтардың көптігіне, қымбат киім-кешек пен жақсы тамақтануға қарамастан, бала психикалық дамуында артта қалады.

Мектеп жасында ата-аналардың назарының жетіспеушілігі немесе болмауы әлеуметтік-педагогикалық немқұрайдылыққа әкеледі: үлгерімнің төмендігі, себепсіз сабақтан қалу, сыныптастар мен мұғалімдермен қарым-

қатынастың бұзылуы, агрессивтілік және құқық бұзушылық мінез-құлық. Мұндай балаларға қоршаған әлем туралы шектеулі идеяларға, оқу дағдыларын қалыптастырудың жетіспеушілігіне, ата-аналардың көмегінің болмауына, аурудың жиі болмауына байланысты оқу материалын игеру қиынға соғады. Сыныптастарының арасында ата-аналары олардың қажеттіліктерін ескермейтін балалар көбінесе жасөспірімдердің өмірінде (ұялы телефон, компьютер немесе ойын приставкасы) маңызды рөл атқаратын заттардың болмауына, нашар киімге байланысты танымал емес. Мұндай бала тек отбасында ғана емес, мектепте де қажет емес, бұл оның әлеуметтенуін бұзады және девиантты мінез-құлықтың пайда болу қаупін тудырады.

Баланың қажеттіліктерін ескермеуге күдіктенетін диагностикалық белгілер:

- * шаршаған, ұйқысыз көрініс;
- * санитарлық-гигиеналық қараусыздық;
- * физикалық дамудың артта қалуы;
- * жиі баяу ағымды ауру;
- * сөйлеу және мотор дамуының кешігуі;
- * тұрақты аштық;
- * Тамақ ұрлау, тамақ үшін ақша ұрлау;
- * өзін-өзі бағалаудың төмендігі, үлгерімнің төмендігі;
- * агрессивтілік және импульсивтілік;
- * вандализмге дейінгі қоғамға қарсы мінез-құлық.

Осылайша, балаға зорлық-зомбылықтың кез келген түрі (көбінесе зорлық-зомбылықтың бірнеше түрлерінің жиынтығы бар) баланың физикалық және психикалық денсаулығын бұзады, оның толыққанды дамуына кедергі келтіреді. Әдетте, ересек өмірдегі көптеген ауытқулар мен бұзылулардың пайда болу себептері балалық шақта басынан өткерген тәжірибелерде жасырылады. Сондықтан балаға зорлық-зомбылық көрсетудің әрбір нақты жағдайын бағалау кезінде балаға зорлық-зомбылық көрсетуге әкелген клиникалық белгілердің, психологиялық сипаттамалардың, әлеуметтік жағдайлардың бүкіл кешенін мұқият қарастырған жөн. Әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің мамандарының балалардың қажеттіліктері мен мүдделеріне қиянат жасау мен немқұрайлы қарауға ықпал ететін факторларды ескере отырып, мұндай құбылыстардың алдын алуға және жоюға барынша дұрыс және тиімді әрекет етуге мүмкіндік береді.

1.4 ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ЗОРЛЫҚ ЖАСАУ

Ақпараттық технологиялар қазіргі адамдардың, соның ішінде балалардың өміріне жылдам еніп кетті. Бір жағынан, олар қарым-қатынасты байытады, бірақ екінші жағынан, олар келесі жағымсыз әрекеттер үшін пайдаланылуы мүмкін:

- интернет арқылы өсектер мен балағат сөздер тарату;

- қорқытатын хаттар мен SMS хабарламаларды тарату;
- желіде қудалау, қорқыту;
- нақты уақыт режимінде жыныстық зорлық-зомбылықты көрсету;
- кәмелетке толмағандарды порнографиялық конвенция жасау, тарату немесе көрсету;
- балалардың психикасына зақым келтіретін бейне өнімдерді көрсету.

Қазіргі балалар әлеуметтік желіде көбірек араласады. Зерттеулер көрсеткендей, көбінесе балалар интернет ресурстары арқылы зорлық-зомбылыққа ұшырайды. Төмендегілер диагностикалық белгілер ретінде қызмет ете алады: Бала желідегі қарым-қатынастан аулақ болады. Телефон немесе электронды пошта арқылы хабарламалар келгенде бала қобалжиды.

Бала компьютерді немесе ұялы телефонды пайдаланғаннан кейін анық ренжіді немесе кенеттен бұл қарым-қатынастан аулақ бола бастайды. Ересектер бөлмеге кірген кезде бала компьютер экранын азайтады немесе ұялы телефонды жасырады. Бала мектепке барғысы келмейді. Бала кенет тұнжырап, сұрақтарға жалтарып жауап береді немесе мінез-құлқында айтарлықтай өзгерістерді көрсетеді. Баланың ұйқысы бұзылады, аппетит күрт төмендейді, көңіл-күй күңгірт немесе көз жасына айналады. Бала күдікті телефон қоңырауларын, электрондық хаттарды, беделін түсіретін фотосуреттерді алады.

1.5 Мектептегі буллинг

Мектептегі буллинг - бүгінде Еуропаның көптеген елдерінде – АҚШ-та, Канадада, Жапонияда, Үндістанда, сондай-ақ ТМД елдерінде және Қазақстанда кең таралған қоғамдық құбылыс. Скандинавия және ағылшын тілінде сөйлейтін елдердегі қорлау қудалау, кемсіту, қорлау ретінде анықталады. Шетелдік психологияда (Д.Лэйн және Э.Миллер) қорқыту бір адамның немесе балалар тобының балаға (басқа балаларға) қатысты саналы түрде қатыгездікпен физикалық және/немесе психикалық қатынасының ұзақ процессі ретінде анықталады.

Қорқытудың мотиві жеке адамдардың садистік қажеттіліктерін қанағаттандыруға дейін қызғаныш, кек, дұшпандық сезімі, әділеттілікті қалпына келтіру, билік үшін күрес, көшбасшыға бағыну, қарсыласты бейтараптандыру, өзін-өзі растау және т.б. болуы мүмкін. Мектептегі қорлаудың формалары әртүрлі болуы мүмкін: кез келген нәрсеге негізделуі мүмкін жүйелі келемеждеу – ұлтынан бастап баланың сыртқы деректеріне дейін, бопсалау, физикалық және психикалық қорлау, қорлаудың әртүрлі түрлері, бойкот жариялау, елемеу, жеке заттарға зиян келтіру және т.б. Bully (bully - ағылшын тілінде - bully, hooligan) - өте өнертапқыш. Олардың соңғы «жетістіктері» кибербуллинг, яғни электрондық байланыс құралдарын пайдаланып қорлау.

Кейбір зерттеушілер қорлаудың барлық көріністерін екі топқа бөлуді ұсынады:

- 1 топ – негізінен қорлаудың белсенді түрлерімен байланысты көріністер;

2-топ – зардап шеккендердің саналы түрде оқшаулануымен, кедергілерімен байланысты көріністер. Қорқыту әрекеттердің өте кең ауқымын қамтиды:

Оқушылардың мінез-құлқы

Физикалық агрессия: итеру, тепкілеу және ұру жатады және кейде ауыр зорлық-зомбылық түрінде болуы мүмкін. Төтенше жағдайларда пышақ сияқты қарулар қолданылуы мүмкін. Бұл мінез-құлық қыздарға қарағанда ұлдар арасында жиі кездеседі.

Ауызша есеп айырысу: бұл жағдайда қару - дауыс. Ол үнемі бір адамға бағытталған, сол арқылы оны жарақаттап, қорлап, қорлайтын ренжітетін атау түрінде болуы мүмкін. Қорқытудың бұл түрі көбінесе сыртқы келбетінде, акцентінде немесе дауысында айтарлықтай айырмашылықтары бар және жоғары немесе төмен оқу жетістіктері бар құрбандарға бағытталған. Аты-жөні студенттің жыныстық бағдары туралы кеңестер түрінде де болуы мүмкін. (Анонимді телефон қоңырауларын пайдалану - студенттер ғана емес, тіпті мұғалімдер де құрбан болуы мүмкін ауызша қорлаудың өте кең таралған түрі.)

Қорқыту: жәбірленушіні өзі қаламайтын нәрсені жасауға мәжбүрлеу үшін өте агрессивті дене тілі мен дауыс ырғағын қолдануға негізделген. Бұзақылардың мимикасы немесе "көріністері" агрессияны және/немесе дұшпандықты білдіруі мүмкін. Қорқытулар жәбірленушінің сеніміне нұқсан келтіру үшін де қолданылады.

Оқшаулау: Бұл әдістің бастамашысы әдетте бұзақы болып табылады. Жәбірленуші әдейі оқшауланады немесе сыныптың бір бөлігі немесе барлығы елемейді. Бұл жазбаларды таратумен, жәбірленуші естуі мүмкін сыбырлап қорлаумен немесе тақтада немесе қоғамдық орындарда қорлайтын жазумен қатар жүруі мүмкін.

Бопсалау: бұл жағдайда жәбірленушіден ақша талап етіледі және егер ол оны бірден бермесе, қорқытады. Сондай-ақ, таңғы ас, талон немесе түскі асқа ақша талап етілуі мүмкін. Жәбірленушіні бұзақылық үшін мүлікті ұрлауға мәжбүр етуі мүмкін. Бұл тактика тек жәбірленушіге кінә тағу үшін қолданылады.

Мүліктің зақымдануы: бұзақылық жәбірленушінің мүлкіне назар аударуы мүмкін. Нәтижесінде киім, оқулықтар немесе басқа да жеке заттар зақымдалуы, ұрлануы немесе жасырылуы мүмкін.

2. Ересектердің мінез-құлқы

Мектептегі ересек адам байқаусызда немесе басқа жолмен боулингке қатыса алады, бұл мінез-құлықты қоздырады немесе ынталандырады:

Оқуға үлгермейтін/ үлгерімі жоғары немесе басқа жағынан осал студентті қорлау.

Оқушының сыртқы келбеті немесе шығу тегі туралы жағымсыз немесе саркастикалық сөздер.

Қорқынышты және қауіпті қимылдар немесе өрнектер.

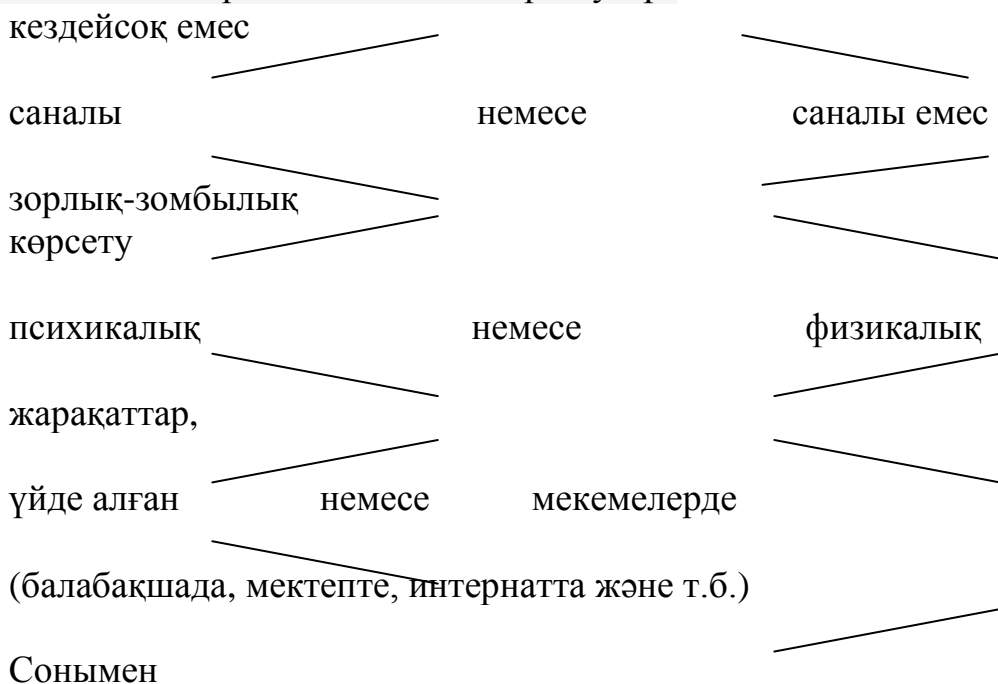
Буллинг – жаппай құбылыс. Шетелдік ғалымдар келтірген статистикалық мәліметтерге сәйкес, балалардың 4-тен 50 пайызға дейінгісі мектептегі қорқытудың қандай да бір түрінде ұшырайды. Кейбір жағдайларда қорқыту

жағдайға байланысты, бірақ кейде сыныптастардың жүйелі қорқытуы өлімге әкелетін нәтижеге әкеледі. Қорқытудың әлеуметтік құрылымы әдетте үш элементті қамтиды: бұзақы, жәбірленуші және бақылаушы. Ғылымда қорлауды қарастырудың бірнеше тәсілдері бар. Кейбір зерттеушілер бұзақы мен оның құрбанына тән тұлғалық қасиеттерді іздеу мен анықтауға назар аударады. Басқалары қорқытуды әлеуметтік-психологиялық процесс ретінде қарастыруға тырысады.

Норвегиялық психолог Д.Ольвеус бұзақылыққа бейім оқушылардың типтік ерекшеліктерін былай анықтайды: - оларда басқа студенттерге үстемдік ету және бағындыру қажеттілігі күшті, осылайша өз мақсаттарына жетеді; - олар импульсивті және тез ашуланады; - олар көбінесе ересектерге, соның ішінде ата-аналар мен мұғалімдерге қарсы және агрессивті әрекет етеді; - олардың құрбандарына жаны ашымайды; - егер олар ұл болса, олар әдетте басқа ұлдарға қарағанда физикалық жағынан күшті.

Типтік қорқыту құрбандарының да өзіндік ерекшеліктері бар: - олар ұялшақ, сезімтал, тұйық және ұялшақ; - олар жиі мазасыз, сенімсіз, бақытсыз және өзін-өзі бағалауы төмен; - олар өз құрдастарына қарағанда депрессияға бейім және суицид туралы жиі ойлайды; - олардың көбіне бір жақын досы болмайды және құрбыларына қарағанда үлкендермен сәтті араласады; - егер олар ұл болса, онда олар өздерінің құрдастарынан физикалық тұрғыдан әлсіз болуы мүмкін [].

Бақылаушылар (олар кім болса да) туралы айтатын болсақ, зерттеушілер олардың кінә сезімі мен өз әлсіздігінің сезімі сияқты типтік күйлерін атап өтеді. Балаға жасалған зорлық-зомбылық, қандай нысанда болса да, қоғамда өте төзбеушілік болуы керек. Зорлық-зомбылықты келесі сипаттама арқылы тануға болады. Балаға зорлық-зомбылық көрсету бұл

Сонымен

Баланың жарақатына, дамуының тежелуіне немесе тіпті өліміне әкелді,

1.6 Балаларды коммерциялық жыныстық қанау

Кәмелетке толмағандарды коммерциялық сексуалдық қанау (КТКСҚ) балаларды қорлаудың бір түрі болып табылады. Бас Ассамблеяның 1989 жылғы 20 қарашадағы 44/25 резолюциясымен қабылданған БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясына сәйкес, «балаға қатысты заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, 18 жасқа толмаған әрбір адам бала болып табылады. , кәмелеттік жасқа ерте жетеді» [бір]. КТКСҚ бірнеше негізгі және өзара байланысты нысандары бар: балалар жезөкшелігі, балалар сексуалдық туризмі, балалар порнографиясы және сексуалдық мақсаттағы балаларды сату (ағылшын тілінен аударғанда – қозғалыс, сауда). Кең мағынада сексуалдық қанаушылық оның коммерциялық емес нысандарын да қамтуы мүмкін, мысалы, ерте некеге тұру, оның ішінде баланың еркінен тыс, жыныстық қанау мақсатында асырап алу, инцест, әйелдерді сүндетке отырғызу және балаларды кез келген басқа жыныстық пайдалану. Баланы коммерциялық емес жыныстық қанау көбінесе коммерциялық қанаудан бұрын болады.

Бала жезөкшелігі – бұл төлем немесе кез келген басқа сыйақы алу үшін баланы жыныстық қатынаста пайдалану. Балалар жезөкшелігі жыныстық мақсатта балаларды сатумен және балалар порнографиясымен тығыз байланысты. Төменде талқыланатын балалар секс туризмі әдетте жезөкшелік санатына жатады. Жыныстық қызмет көрсеткені үшін сыйақыны баланың өзі немесе делдал/сутенер/ұйымдастырушы алады. Балалар жезөкшелігі көбінесе жезөкшелер үйлері, вокзалдар, барлар, клубтар, көшелер немесе қаланың белгілі бір аудандары сияқты белгілі бір жерлерде шоғырланған. Кейде балалар жезөкшелігі ұйымдаспаған, бірақ көбінесе сутенерлер немесе ұйымдасқан қылмыстық топтар басқарады. Жезөкшелікке көшедегі және тұрмысы төмен балалар ғана емес, олар өз тамағын, киімін, дәрі-дәрмегін өзі табады, сонымен қатар сыйлық, қосымша қалта немесе ойын-сауық үшін жыныстық қызмет көрсететін ауқатты отбасылардың балалары да айналысады. Баланың жыныстық зорлық-зомбылықтан кейін жезөкшелікпен айналысуы жиі кездеседі, көбінесе отбасында жасалады.

«Балалар жезөкшелігі» термині оған қатысты барлық қорлауды, қанауды, физикалық және психологиялық зардаптарды көрсетпейді. Қоғамның жезөкшелікті қазіргі заманғы қабылдауы бұл әрекетті онымен айналысатын адамның ерікті таңдауы деген идеяны қамтиды. Бұл ішінара ересектерге қатысты болуы мүмкін, бірақ мұндай таңдаудың барлық салдарларын түсіне

алмайтын балалар үшін мүлдем дұрыс емес. Осыған байланысты ЕСРАТ International балаларды коммерциялық сексуалдық пайдаланумен күресу жөніндегі халықаралық ұйым (End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking of Children for Sexual Purposes – балалар жезөкшелігін тоқтату, порнографиясын және сексуалдық мақсаттағы балаларды сату) «жезөкше бала» деген сөз тіркесінен аулақ болуды ұсынады және оның орнына «жезөкшелікке тартылған бала» деген тіркесті қолдануға кеңес береді.

Балалар порнографиясы БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясына балаларды сату, балалар жезөкшелігі және балалар порнографиясы туралы қосымша хаттамада баланың нақты немесе имитацияланған сексуалдық сипаттағы ашық әрекеттерді жасайтын кез келген бейнелеу немесе баланың жыныс мүшелерін ең алдымен жыныстық мақсатта бейнелеу сияқты кез келген тәсілмен айқындалады.

Балалардың суреттері бар порнографиялық материалдардың көптеген түрлері бар. Ашық порнография деп те аталатын материалда баламен нақты немесе имитацияланған жыныстық қатынас суреттері бар, көбінесе зорлық-зомбылық элементтері бар. Жұмсақ немесе жабық материалдар баланың жалаңаштығын қамтиды. Жасанды балалар порнографиясы бар, онда нағыз балалар порнографиялық материалдарды өндіруге тартылмайды, бірақ олардың қатысу елесін әртүрлі әдістер арқылы жасайды. Балалар порнографиясы әдетте фотосуреттер мен бейнелерге сілтеме жасайды, бірақ порнографиялық материал да мәтіндік болуы мүмкін, мысалы, жыныстық қатынастың ауызша сипаттамасы немесе балаларға қатысты сексуалдық қиялдар да балалар порнографиясы болып табылады. Порнографияның кез келген түрін өндіруде балаларды пайдалану жыныстық қанаушылық болып табылады, бірақ халықаралық құқықтың қолданыстағы стандарттары тек ашық порнографияның заңсыздығын мойындаумен шектеледі.

БҰҰ Бас Ассамблеясының 55/ резолуциясымен қабылданған Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы БҰҰ Конвенциясын толықтыратын Адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды саудалаудың алдын алу, жолын кесу және жазалау хаттамасында берілген ең көп тараған анықтамаға сәйкес балаларды сату. 2000 жылғы 15 қарашадағы 25 «күшті қолдануымен деп қорқыту немесе оны қолдану немесе мәжбүрлеудің, ұрлаудың, алаяқтықтың, алдаудың, билікті асыра пайдаланудың немесе осалдықтың басқа да нысандарын пайдалану мақсатында адамдарды тарту, тасымалдау, ауыстыру, жасыру немесе қабылдау, немесе басқа тұлғаны бақылайтын тұлғаның келісімін алу үшін төлемдер немесе жәрдемақылар түрінде пара беру арқылы. Қанау, кем дегенде, басқалардың жезөкшелігін пайдалануды немесе жыныстық қанаудың басқа да нысандарын, мәжбүрлі еңбекті немесе қызмет көрсетуді, құлдықты немесе құлдыққа ұқсас әрекеттерді, құлдықты немесе органдарды алуды қамтиды» (а) тармақшасы бойынша). Хаттамаға сәйкес «Адам саудасының құрбанының осы баптың а) тармақшасында көрсетілген мақсатты пайдалануға келісімі, егер (а) тармақшасында көрсетілген құралдардың кез келгені қолданылмаған болса, есепке алынбайды». Балаларға қатысты Хаттамада жеке

бап бар, онда «(с) баланы пайдалану, тасымалдау, беру, паналау немесе қанау мақсатында қабылдау, тіпті егер ол онымен байланысты болмаса да, адам саудасы болып саналады. Осы баптың (а) тармақшасында көрсетілген құралдардың кез келгенін пайдалану», ал БҰҰ-ның басқа құжаттарындағыдай бала 18 жасқа толмаған кез келген адам болып саналады [1]. Адам саудасының екі түрі бар: ішкі және сыртқы. Ішкі трафикпен ауыстырылатын адам мемлекеттік шекарадан өтпейді, яғни қозғалыс бір елдің немесе тіпті аймақтың ішінде жүзеге асырылады. Сыртқы трафикпен жәбірленуші бір елден, жөнелту деп аталатын елден баратын елге көшеді. Бұл ретте жол бұл жағдайда транзиттік елдер деп аталатын басқа мемлекеттер арқылы да өтуі мүмкін.

Балалар секс туризмі - бұл өз елінен немесе аймағынан басқа елдерге немесе аймақтарға саяхаттайтын адамдардың балаларды коммерциялық жыныстық пайдалануы. Көп жағдайда туристер әл-ауқаты жоғары елдерден әл-ауқаты төмен елдерге немесе жақсы аймақтардан гүлденбеген аймақтарға саяхаттайды. Сексуалдық туристер саяхаттау кезінде балалармен жыныстық қатынасқа түсуге міндетті емес, бірақ, мысалы, балаларға жыныстық қызметтер арзанырақ, қол жетімді немесе тартымды болатын жағдайларда немесе серіктестің нақты жасын білмейтін жағдайда болуы мүмкін. Сонымен қатар, кәмелетке толмағандарға жыныстық қызмет көрсетуді сатып алу үшін саяхатқа шығатын туристер де бар: туристік агенттіктер мұндай сапарларды ұйымдастыруды ұсынған жағдайлар бар. Көбінесе сексуалдық туристер баланың жыныстық қанауын баратын елде баламен жыныстық қатынасқа түсудің мәдени қолайлылығымен негіздей алады.

Балаларға қатысты зорлық-зомбылықты психикалық патологиялық ауытқулары бар адамдар, педофилдер жасайды деген қате түсінік бар. Дегенмен, зерттеу нәтижелері бұл мүлдем басқа адамдар болуы мүмкін екенін көрсетеді: әртүрлі әлеуметтік топтарға жататын, білімі мен табысы әртүрлі ерлер де, әйелдер де. Олар әртүрлі себептермен (білімсіздік, қолжетімділік, қызығушылық) балалармен жыныстық қатынасқа түседі және олардың көпшілігінде психикалық ауытқулар жоқ.

1.6.1 Балаларды коммерциялық жыныстық қанауға тартудың «қауіп-қатер» тобының сипаттамасы

Коммерциялық жыныстық қанаушылыққа тек «қауіп-қатер» тобының балалары ғана тартылады және ауқатты отбасылардың «қалыпты» балалары ешқашан мұндай қиындықтарға тап болмайды деген пікір кең таралған. Бұл көзқарас түбегейлі қате. Кез келген бала жыныстық қанауға тартылуы мүмкін және алдыңғы бөлімде келтірілген мысалдар КСҚ-дағы қатысудың әртүрлі жолдарын көрсетеді, соның ішінде жағдайы жақсы балалар. Дегенмен, қиын өмірлік жағдайға тап болған балалар үлкен тәуекелге ұшырайды деп айтуға болады, өйткені мұндай жағдайға тап болған бала қылмыстық қанаудың әртүрлі нысандарының, соның ішінде КСҚ-дың ықтимал құрбанына айналады.

Кәмелетке толмағандарды КСҚ-ға тарту қауіпі жоғары балалардың келесі

топтарын ажыратуға болады:

Көшеде тұратын және жұмыс істейтін балалар. Көшеде тұрып жатқан балалар қайыр сұрайды, саудамен айналысады, оның ішінде ұрланған заттар мен есірткі заттарымен айналысады. Сонымен қатар, мұндай балалар жиі секс индустриясымен айналысады.

Аз қамтылған отбасы балалары. Мұндай жағдайда күнкөріс іздеу бала үшін кейде парызға немесе қажеттілікке айналады. Нәтижесінде нақты құндылықтар қалыптасады: ақшаны кез келген жолмен алу басымдыққа айналады («Көп және тезірек, соғұрлым жақсы»).

Балалар үйінде, баспаналарда тұратын жетімдер. Көбінесе мекемелерде тұратын балаларда мүгедектік бар: интеллектуалдық, физикалық немесе экономикалық. Осы себептерге байланысты олар CSP-ге оңай тартылуы мүмкін.

Балалар үйінің түлектері. Көбінесе түлектерде тәуелсіз өмір сүру дағдылары болмайды, сондықтан олар алаяқтықтың құрбаны болуы мүмкін: үйлері мен өмір сүру құралдарын жоғалтады. Бұл коммерциялық жыныстық қанаудың факторы болуы мүмкін.

Әртүрлі себептермен отбасынан/үйден бөлінген балалар (мысалы, үйден тыс оқу немесе ата-анасы үнемі жолда жүргендер). Бұл балалар ата-анасының бақылауында емес, қиын жағдайда қажетті көмек пен қолдауды алмайды.

Босқын немесе заңсыз мигранттардың балалары. Әдетте, босқын отбасылардың жаңа тұрғылықты жерінде баспанасы мен күнкөріс құралдары жоқ. Олардың кейбіреулері қабылдаушы елдің аумағында заңсыз жүргендіктен, оларға құқықтық қолдау көрсету қиынға соғады. Сондықтан мұндай отбасылардың балалары көп уақытын көшеде өткізеді, қайыр сұрауға және жыныстық қызмет көрсетуге қатысуға мәжбүр.

Ата-анасы жезөкшелікпен айналысатын, алкогольдік ішімдіктерді асыра пайдаланатын немесе қылмыстық әрекетке тартылған балалар. Мұндай отбасыларда ерте балалық шағынан өскен балалар өздерінің құндылық бағдарларын деформациялайтын және КСҚ-ға қатысуға ықпал ететін ортада болады.

Алкоголь мен есірткіні пайдаланатын балалар. Есірткі заттарды үнемі тұтыну адамның құндылық құрылымын өзгертеді: ақша алудың кез келген тәсілі қолайлы болады. Алкоголь мен есірткі сатып алудың тұрақты қажеттілігі балаларды КЖҚ-ға қатысуды қоса алғанда, кез келген жылдам табыс түрлерін іздеуге мәжбүр етеді.

Кәмелетке толмаған қылмыскерлер мен құқық бұзушылар. Олардың көпшілігінің әлеуметтік институттармен, ең алдымен отбасымен және мектеппен байланысы үзілген. Бұл қылмыстық құрылымдардың оларға бақылауды көбірек жүзеге асыруына әкеледі.

1.6.2 Кәмелетке толмағандарды коммерциялық жыныстық қанауға тарту схемалары

Коммерциялық жыныстық қанаудың жекелеген түрлеріне келетін болсақ, кәмелетке толмағандарды тартудың жақсы бекітілген схемалары бар.

Оларды баланың достары, оның ересек таныстары, мұғалімдері мен үйірме мұғалімдері, кейде тіпті ата-аналар да пайдалана алады. Бұл бөлімде олардың ең көп тарағанын сипаттайды.

Ғашық болу арқылы тарту – балаға қарсы мақсатты бұзық әрекеттер, оларды КЖҚ-ға тарту. Осыған маманданған жалдаушылар бар. Жұмысқа қабылдау былай жүреді: ер адам (рекрутер) кәмелетке толмаған қызбен махаббат қарым-қатынасын бастайды және біраз уақыттан кейін кенеттен күрделі мәселелерге тап болғандықтан, қаржылық көмек сұрайды. Бойжеткен ол үшін бәріне дайын, ол оған қажетті соманы табудың жалғыз жолы жезөкшелік екеніне сендіре алады.

Модельдеу бизнес арқылы тарту жүйесі. Модельдік мамандық беделді және жоғары жалақы алады. Бүгінгі күні Ресейде кәмелетке толмаған ұлдар мен қыздар модель болып жұмыс істейтін көптеген модельдік агенттіктер мен мектептер бар. Бұл агенттіктер жұмысқа орналасуға, сән көрсетілімдеріне қатысуға және т.б. уәде береді, бұл әрқашан орындала бермейді, кейде секс-индустрияға араласудың құралы болып табылады. Кейбір агенттіктер шетелде жұмыс ұсынады, бұл сексуалдық қанау мақсатында шетелге экспорттау түрі болуы мүмкін. Сонымен қатар, модельдер (әдетте қыздар) жезөкшеліктің «элиталық» түрлеріне (эскорт қызметі және т.б.) тартылуы мүмкін.

Ересек рекрутер арқылы балаларды порно бизнеске тарту. Порно бизнесті ұйымдастырушылар балаларды көшеден іздейді (мысалы, көшеде жезөкшелік таратылатын дәстүрлі «балалар» жерлерінде). Сонымен қатар, жалдаушылар шағын қалалар мен қалаларда «модельді» іздеуі мүмкін. Әдетте, ұйымдастырушы балалардың өздеріне немесе олардың ата-аналарына үлкен қалада балаға жоғары табыс алу мүмкіндігін және аванс ретінде белгілі бір соманы ұсынады.

Құрдастардың секс индустриясына жалдау. Көше балаларының арасында өздерінің құрдастарын порно бизнеске тарту әдетке айналған: балалардың өздері түсірілімге қатыса отырып, құрдастарына ақша табуды «оңай» ұсынады. Шынында да, балалардың жалақысы салыстырмалы түрде жоғары және мұғалімнің немесе дәрігердің айлық жалақысынан асып кетуі мүмкін. Кейде түсірілімге басқа біреуді әкелген бала бұл үшін порнографиялық продюсерден немесе сутенерден сыйлық алады.

Балалы әйелдің шетелдікке тұрмысқа шығуы. Кейбір шетелдік азаматтар кейіннен жыныстық қанау мақсатында басқа елден балалары бар жұбайын іздейді.

Жақын туыстары мен достарының балаға жыныстық зорлық көрсетуі. Ересек зорлаушылардың ішінде бала жақсы білетін адамдар: әкесі немесе өгей әкесі, танысы, жанұясының досы, мұғалімі және т.б. Мұндай ересектер зорлық-зомбылық көрген баланы бопсалау арқылы сыйақы алу үшін жыныстық қызмет көрсетуі мүмкін. Сондай-ақ зорлық-зомбылық

порнографиялық материалдарды жасауды қамтуы мүмкін, көбінесе пайда алу мақсатымен емес оларды әрі қарай тарату мақсатымен.

Ата-аналар балаларын КЖК-ға өздері тартады. Кейбір ата-аналар өз бетінше келіссөздер жүргізіп, баланы КЖК ұйымдастырушыларына сатады. Мысалы, олар шетелге шығу жоспарланған жағдайда баланы ересек адамның қамқорлығына беру туралы келісімге қол қояды.

Білім алу, жұмыс істеу немесе некеге тұру мақсатында шетелге шығуды ұсыну арқылы тарту. Қазіргі әлемде шетелдегі өмір (Еуропа елдері, АҚШ) тым мифологиялық бейнеде. Батыста бай және табысты өмір туралы мифтер кең таралған, ал кейбір балалар басқа елге көшуге ұмтылады, бұл көптеген мәселелерді шешудің нақты мүмкіндігі деп санайды. Ол үшін олар неке және жұмыспен қамту органдарына жүгінеді, интернет-ресурстарды пайдаланады, бұл кәметке толмаған адамды жыныстық қанау мақсатында адам саудасына тартудың айтарлықтай қаупімен байланысты. Бұл ретте шақырулар мен басқа да құжаттарды бұрмалау қолданылады.

Шетелдіктердің ұл баланы (қыз баланы) асырап алуы. Шетел азаматтары асырап алған балалардың саны тұрақты және барлық бала асырап алудың 22-25% құрайды. Шетелдіктердің балаларды асырап алуының қазіргі тәжірибесі жиі барлық құқықтық нормаларды бұзады: балалар үйлері мен балалар үйлерінің басшылары әлеуетті шетелдік патронаттық отбасылармен тікелей байланыс орнататын жағдайлар бар - бұл жағдайларда бала асырап алу үшін ақша тікелей балалар мекемелерінің басшыларына төленеді. Мұндай жағдайларда, бала мемлекеттен заңсыз шығарылған кезде, оның КЖК-ға тартылу қаупі бар.

Әлемдік тәжірибеде баласы ақылы түрде жыныстық қызмет көрсететін адамды «клиент» деп атауға болмайды. Оны қылмыскер немесе зорлаушы деп атайды, өйткені жыныстық қатынас баланың келісімімен болса да, оның жағымсыз салдарын бала толық бағалай алмады, қалай болғанда да зорлық-зомбылық орын алды деп есептейді.

1.6.3 Балаларды коммерциялық жыныстық қанаудың салдары

Балаларды коммерциялық сексуалдық қанау – бұл баланы жыныстық объект ретінде пайдалануға ғана емес, сонымен бірге оның әлеуметтік рөлдерін бұрмалауға, оның барлық өмірлік көзқарастарын қалыптастыруға араласуға негізделген ерекше жарақат. Баланы секс-индустрияға тарту ауыр медициналық және психоәлеуметтік салдарлармен бірге жүреді. Сонымен қатар, коммерциялық жыныстық қанаудың балаларға қатысты басқа да зорлық-зомбылық әрекеттерінен түбегейлі айырмашылығы - бала келтірілген жарақат үшін қандай да бір сыйақы алады (ақша, сыйлықтар, тамақ, киім-кешек, қорғаныс және т.б.). Осылайша, марапаттаулардың «жігерлендіргіш» әсері баланың құндылықтар жүйесін бұзатын күйзеліске ұшыраған күйзеліс оқиғаларына қосылады.

Коммерциялық сексуалдық қанаудың кез келген түріне тарту баланың

балалық шақтан ләззат алу құқығын айтарлықтай бұзады, оның толық және лайықты өмір сүру қабілетін нашарлатады және әрқашан мынадай ауыр психоәлеуметтік салдарлармен бірге жүреді: Балалардың коммерциялық жыныстық қатынасқа қатысу фактісі жиі жасырылады. Не болып жатқанын жасырын ұстау қажеттілігі бұл балалардың сыртқы әлеммен (құрдастарымен де, ересектермен де) қалыпты сенімді қарым-қатынасын орнатуға кедергі келтіреді.

Көп жағдайда балалар отбасымен және достарымен байланысын жоғалтады. Коммерциялық сексуалдық қанауға тартылған балалар барлық негізгі әлеуметтік мекемелерден бұзылады: олар мектепке баруды тоқтатады, құрдастарымен араласпайды және жиі үйден алыста қалады. Жыныстық қанауға қатысу бағдардың бұзылуына және өз өмірін дамытудың баламалы жолдарын көрмеуге ықпал етеді. Коммерциялық сексуалдық қанаудың құрбаны болған балалар ақшаны тұрақты және жылдам алу мүмкіндігіне дағдыланады, бұл олардың коммерциялық сексуалдық қызмет көрсетуден бас тартуын әлдеқайда қиындатады. Табыстың балама жолы болмаған кезде еңбек мотивациясының бұрмалануы байқалады.

Коммерциялық жыныстық қанаудың көптеген құрбандары есірткіге тәуелді болады. Олар үшін есірткі - қиын тәжірибелерден құтылудың жолы. Жағдайды өзгерте алмай, балалар өздері үшін иллюзорлық және қысқа мерзімді болса да, үнемі көріп, сезінетін нәрселерден алшақтататын жаңа шындықты жасауды жөн көреді.

Коммерциялық жыныстық қанаушылықпен айналысатын көшедегі балалар арасында ұрлық пен алаяқтықпен айналысатындар, есірткі саудасымен және қылмыстық топтармен айналысатындардың пайызы жоғары. Соның салдарынан олардың көбінің қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікке тарту тәжірибесі бар, құқық қорғау органдарында есепте тұрады.

Жыныстық қанауға тартылған балалардың өмірі қысқа болады. Олар өз өмірлері үшін жауапкершілікті өз мойнына алу және өз әрекеттерінің ұзақ мерзімді салдарын болжау қиынға соғады. Сондықтан олардың мақсаттары қысқа мерзімді – ақша, дәрі-дәрмек, тамақ, рахат.

Егер басқа елдердің балалары сексуалдық қанауға тартылса, олар шет елде және/немесе бейтаныс ортада болудан туындаған мәдени шокты сезінуі мүмкін.

Баланы жыныстық қанауға тарту тәжірибесі баланың когнитивті, әлеуметтік және эмоционалдық дамуына әсер етеді. Жыныстық қанауды бастан өткерген балалар өз қабілеттеріне сенімді емес және тұлғааралық қарым-қатынасты құруда үлкен қиындықтарды бастан кешіреді. Олар: «әлем жағымсыз және қауіпті жер» деп ойлауы мүмкін; «Адамдарға сенуге болмайды»; «әркім тек сені пайдаланғысы келеді»; «дене – тек табыс көзі»; «ақшаны оңай табуға болады, ол үшін үйренудің қажеті жоқ».

Екінші жағынан, CSE-ге тартылған баланың жиі тәжірибесі бірдей емес баланың дағдыларынан ерекшеленетін белгілі бір дағдылары/дағдылары

болады. Көше балаларын зерттеу қазіргі жағдайға байланысты оларда, мысалы, келіссөздер жүргізу, адамдармен тіл табысу қабілеттері дамитынын көрсетті. Мұндай дағдылар бала үшін қорғаныс факторлары болып табылады, өйткені оның өмірлік қиын жағдайларға бейімделу тәжірибесі көп. Қанау кезінде алынған аман қалу дағдылары, егер бала оларды жаңа жағдайларға бейімдей алса, оңалту процесінде өте құнды ресурс болуы мүмкін. Баланың қажеттіліктерін талдау сонымен қатар қанау жағдайынан шығарылған баланы оңалту процесіне көмектесетін жеке ресурстарды анықтайды.

Коммерциялық сексуалдық қанаудың психологиялық зардаптарының арасында мыналар ерекше атап өтіледі:

- депрессия;
- жарақаттан кейінгі стресстің бұзылуы;
- кінә және ұят сезімі;
- суицид әрекеттері;
- ұйқы проблемалары (ұйқысыздық немесе артық ұйықтау);
- жаман түстер көру, үрейлі шабуылдар және стресстің басқа белгілері; эмоционалды алшақтау;
- өзіне деген сенімділікті жоғалту, өзін төмен бағалау;
- жағымсыз «мен» бейнесі, өзінің пайдасыздығына сенімділік;
- уақыттың бұрмаланған көрінісі;
- махаббат пен секс туралы бұрмаланған идеялар;
- кейде тұрақты әсер ететін жүйке бұзылыстары;
- тітіркену және агрессия.

Кейбір балаларда әсерлері анық; басқалары өздерінің сезімдері мен белгілерін басады, жарақат алғаннан кейін олар айқын болғанға дейін біраз уақыт кетуі мүмкін. Коммерциялық жыныстық қанаушылықпен айналысу баланың денсаулығына айтарлықтай зиян келтіреді. Денсаулықтың негізгі нәтижелеріне мыналар жатады:

Коммерциялық жыныстық қанауға тартылған кәмелетке толмағандардың көпшілігі есірткі мен улы заттарды қолдану тәжірибесін алады. Көше балалары көбінесе ұшқыш органикалық заттар мен еріткіштерді – ацетонды, желімді, бензинді (заттарды теріс пайдалану) деммен жұту арқылы есірткі мен улы заттарды пайдалана бастайды. Бұл ең алдымен 7-10 жастағы балаларға қатысты. Жасы ұлғайған сайын олардың көпшілігі есірткі мен улы заттардың басқа түрлеріне көшеді. Жезөкшеліктің басқа түрлеріне (клуб, эскорт және т.б.) тартылған балалар, әдетте, есірткінің қымбат түрлерін – кокаин, экстази, LSD пайдаланады. Осылайша, секс-индустрия әрдайым дерлік есірткіні қолданумен бірге жүреді, бұл тәуелділіктің қалыптасуына, балалар денсаулығының деңгейінің төмендеуіне, қан арқылы берілетін инфекциялардың (гепатит, АИТВ) таралуына және есірткінің артық дозалануы өлім-жітімнің артуына әкеледі.

Коммерциялық сексуалдық қанаудың салдарының бірі секс-индустрияны ұйымдастырушылар мен қатысушылардың, оның ішінде зорлаушылардың

ұрып-соғуы, жарақаттауы және физикалық зорлық-зомбылықтың басқа түрлерінің салдарынан әртүрлі дене жарақаттарының пайда болуы мүмкін. Сексуалдық индустриямен айналысатын кәмелетке толмағандардың едәуір бөлігі контрацептивтерді пайдаланбайды. Сондықтан, КЖҚ-ға қатысудың салдары жыныстық жолмен берілетін инфекциялар (ЖЖБИ), ВИЧ-инфекциясы, қажетсіз жүктілік және ұрпақты болу денсаулығының мәселелері болып табылады. Жағдай балалардың коммерциялық жыныстық қанаудың және есірткіні пайдаланудың ықтимал медициналық зардаптары туралы төмен хабардар болуымен, сондай-ақ олардың өз денсаулығына немқұрайлы қарауымен қиындауда. Әдетте, олар қиын жағдайларда медициналық көмекке жүгінеді. Балалар еңбегінің ең нашар түрлерінің бірі болып саналатын коммерциялық жыныстық қанауға балаларды тартудың негізгі салдары 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Балаларды коммерциялық жыныстық қанауға тартудың салдары

Денсаулыққа әсері	АИТВ/ЖИТС, гепатит және басқа да ЖЖБИ жұқтыру қаупі жоғары.
Когнитивтік салдарлар	- өзіне, басқа адамдарға, қоршаған әлемге теріс көзқарас, сексуалдыққа теріс көзқарас; - өзін-өзі бағалаудың төмендігі және өзіне деген сенімсіздік.
Эмоционалдық сала үшін салдарлар	- ашу, қайғы, кінә немесе ұят; - жарақаттан кейінгі стресс, депрессия, мазасыздық, суицид.
Мінез-құлық салдары	Дисфункционалды күресу механизмдері, мысалы: - алкоголь ішу; - аутодеструктивті мінез-құлық; - мінез-құлық бұзылыстары (мысалы, ұрлыққа бейімділік); - өз дене бейнесіне қатынастың өзгеруі; - жыныстық сипаттағы мінез-құлық.
Білімге салдары	Қысқа мерзімді салдарлар - тез шаршау, зейіннің болмауы, оқу үлгерімі төмен; - сабаққа келмеу, мектептен кету; - өмірлік жоспарлардың болмауы; - оқу мотивациясының болмауы; - өзін-өзі төмендете бағалауы; - оқуға қанағаттанбау; - импульсивтілік, заңдар мен ережелерді құрметтемеу;

**Ұзақ
мерзімді
салдарлар**

- дәрілік заттарды қолдану;
- құқық бұзушылықтар.
- білім алуға және шешім қабылдауға шектеулі қолжетімділік;
- мектептен кету, оқудан шығару;
- тиісті кәсіптік білімнің болмауы;
- мансаптық мүмкіндіктердің болмауы;
- жұмыс орнын жоғалту қаупінің жоғарылауы;

Осылайша, коммерциялық жыныстық қанауға тартылған балаларға оңалту кезеңінде жан-жақты көмек қажет. Бұл көмекті көрсетуге әр түрлі мамандықтардың мамандары (мұғалімдер, дәрігерлер, психологтар, әлеуметтік педагогтар, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекция қызметкерлері) қатысуы керек – олар тек бірлескен күш-жігер арқылы ғана ҚМС құрбаны болған баланың барлық мәселелерін шеше алады.

1.7 Зорлық-зомбылық құрбандарының мінез-құлық ерекшеліктері

Зорлық-зомбылықтың алдын-алу аспектісінде болған немесе мүмкін болатын зорлық-зомбылық құрбандарының мінез-құлқының әртүрлі ерекшеліктері туралы нақты түсінік болуы өте маңызды.

Жәбірленуші мінез-құлық - зорлық-зомбылықты тудыратын мінез-құлық.

Виктимизация – (латын тілінен *victima* – жәбірленуші) - адамның әлеуетті жәбірленуші ретінде өзін-өзі тануын жанама қалыптастыру процесі. Жәбірленушілік мінез-құлық, виктимизация, сондай-ақ зорлық-зомбылық көбінесе тиісті (көбінесе бірдей) әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерге байланысты, белгілі бір, көбінесе қылмыстық ортаға байланысты, қылмыста белгілі бір рөлдің орындалуына байланысты қалыптасады, сонымен қатар жеке қасиеттерге байланысты (құмарлық, өзімшілдік), мінез-құлық ерекшеліктері (агрессивтілік, темперамент) және мінез-құлық (менмендік, қорқақтық).

Бірақ бұл үлкен жасөспірімдерге, жастарға көбірек қатысты. Балаға қатысты-сурет сәл өзгеше. Зорлық-зомбылық мәселесіндегі баланың рөлі үлкен қызығушылық тудырады және зорлық-зомбылық мәселесін шешуде ерекше назар аударуды қажет етеді. В. Кеплер баланың жасына және жағдайына байланысты зорлық-зомбылықты келесі жағдайлар жасай алатындығын атап өтті:

1. Нәрестелік және ерте балалық шақ кезеңі, оның барысында бала ең дәрменсіз және ересектерге тәуелді. Бұл кезең көптеген ата-аналар үшін, әсіресе ата-аналар үшін ең қиын кезең "теріс пайдалануға" бейім. Шамадан тыс, үздіксіз айқай және баланың тітіркенуі ата-аналарда

(ересектерде)агрессияны тудырады, нәтижесінде балаға физикалық зорлық-зомбылық болады (көбінесе болашақта жыныстық зорлық-зомбылықтың негізі).

2. Дене және психикалық кемістігі бар балалар да зорлық-зомбылыққа ұшырайды. Көрінетін физикалық ақаулары бар мүгедек балалар, туа біткен ауытқулар, ақыл-ой кемістігі немесе созылмалы психикалық ауру тек ата-аналар үшін ауыртпалық емес, бірақ нарциссист ата-аналар шын мәнінде олардың символы ретінде қарастырылады, өзінің зақымдалған өзіндік рефлексиясы, нәтижесінде зорлық-зомбылыққа айналады.

3. Мерзімінен бұрын және/немесе салмағы төмен туылған нәрестелер туу. Оларда әртүрлі медициналық проблемалар мен дамудың кешігуі жиі кездеседі, олар жоғары күтім мен назар аударуды қажет етеді. Кейбір ата-аналар үшін (ересек адамдар) - бұл ақырында балаға деген ашуды тудырады, ол зорлық-зомбылыққа айналады.

4. Бала агрессивтілік, гиперактивтілік, импульсивті мінез-құлық арқылы зорлық-зомбылыққа ықпал етуі мүмкін, бұл дұрыс емес қарым-қатынастың жалпы нәтижесі. Гиперактивті балалар көбірек импульсивті, олар жалпы қабылданған ережелерді орындауға құлықсыз. Бұл ата-ананың көңілін қалдырады, зорлық-зомбылыққа әкеледі және шын мәнінде соған әкелуі мүмкін.

5. Бала өз ата-анасының зорлық-зомбылық мінез-құлқына еліктейді, қатыгездіктің бір түрін және қорлауды болдырмау үшін қозғыштығын көрсетеді. Нәтижесі – қиянат жасаудың қатал циклі. Зорлық-зомбылық «ұрпақтан-ұрпаққа» беріледі.

6. Жәбірленушінің «еркімді» мінез-құлқы (жасөспірімдерде жиі кездеседі). Ата-ананың (ересектердің) назарын қажет ететін бала өзіне назар аударудың бір ғана әдісін табады - жыныстық қатынасқа шақыру және осылайша оның назарын аудару үшін ересек адамның қалауына бейімделу [...].

Бірақ кез келген жағдайда, нақты жағдайларға қарамастан, бала әрқашан «елдендіргіш», арандатушылық мінез-құлық көрсеткен болса да, құрбан ретінде қарастырылуы керек. Бұл мәлімдеме ересектерге де қатысты.

Жоғарыда аталған ерекшеліктерден басқа, кейбір зерттеушілер зорлық-зомбылық құрбандарының «портретін» сипаттай отырып, көмек көрсететін адамдар ескеруі керек келесі жайттарды көрсетеді:

- зорлық-зомбылық құрбандары балалар – кез келген әлеуметтік, этникалық және экономикалық топтардың өкілдері болуы мүмкін;

- балалар жыныстық қатынасқа саналы түрде келісім бере алмайды, өйткені олар ересек адаммен жыныстық қатынастың салдарын түсіне алмайды және болжай алмайды. Сондықтан жыныстық зорлық-зомбылыққа ең бейім балалар жасөспірімге дейінгі жастағы – 3 жастан 12 жасқа дейін;

- достары аз, бауырларымен байланысы аз балалардың жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болу қаупі жоғары. Кейбір қылмыскерлер баланың жалғыздығын пайдаланса, енді біреулері мұндай жағдайды өздері жасайды.

Кейбір балалар өздерін басқалардан бөлек сезінеді немесе масқаралаудан қорқады;

- бала мен жәбірлеуші арасындағы әлеуметтік қарым-қатынас (міндетті түрде биологиялық емес) неғұрлым жақын болса, баланың жарақаты соғұрлым терең болуы мүмкін. Мысалы, жақын туысқанның зорлық-зомбылығынан гөрі сенімді көршісінің жыныстық зорлық-зомбылық жасауы;

- балаларға болған оқиға туралы айту қиын, өйткені оларға ересектер барлығын дерлік басқаратын сияқты және олар барлық сұрақтардың жауабын біледі. Сондықтан, егер жәбірлеуші балаға немесе бала жақсы көретін адамға қауіп төндірсе, бала ересек адамның өз қоқан-лоққысын жүзеге асыру қабілетіне сирек күмәнданады;

- Көбінесе балалар зорлық-зомбылықты тоқтату үшін өздеріне ұшыраған зорлық-зомбылық туралы айтқысы келеді. Бірақ олар не сенбейді, не қорғанбайды деп қорқады. Немесе олар мойындауының ықтимал салдарынан қорқады. Бұл әсіресе туыстық қатынасқа қатысты.

- көптеген балалардың әдейі жалған айыптаулар жасайтыны немесе бала мен ересек адамның қалыпты қарым-қатынасын сексуалдық зорлық-зомбылық деп дұрыс түсінбейтіні туралы деректер аз;

- егер балалар ересектерді жалған айыптаса, бұл өте сирек кездеседі; себебі әрқашан ересек адамның өзінің мінез-құлқы;

- жыныстық зорлық-зомбылықты жалған түрде жоққа шығару және орын алған зорлық-зомбылық туралы олардың шын сөздерінен бас тарту жалған айыптаудан әлдеқайда жиі кездеседі.

1.8 Агрессивті мінез-құлықты түзетудің психологиялық-педагогикалық тәсілдері

Балалар мен жасөспірімдерде эмоционалдық бұзылулардың алдын алу бойынша белгіленген жұмыс жүйесіне қарамастан, депрессияның, күйзелістің, апатияның, жоғары деңгейдегі үрей мен қорқыныштың (оның ішінде жеткіліксіздік қорқынышы, жалғыздық, өлім және т.б.).); агрессияның жоғары деңгейі, аутоагрессия (өзіне бағытталған агрессия); күшті кінә және реніш сезімі. Осыдан – өзін-өзі бағалаудың адекватты болмауы (не төмен бағалануы, не асыра бағалануы), өзіне теріс көзқарасы, «Мен» бейнелерінің сәйкес келмеуі. Балалардың бұл категориясының ерекшелігі олардың жедел эмоционалды күйде болуы. Жедел эмоционалды күйді жоймай, сәтсіздікке ұшыраған күйді жеңбей, «менді» қалпына келтірмей, агрессивті мінез-құлықты түзету мүмкін емес.

Бастапқы қадам. Осы категориядағы мектеп оқушыларымен жұмыс жасауда психолог мұғалімдермен бірлесе отырып, оқушының жағымды эмоционалдық тәжірибесін, жаңа достарын, жаңа қызығушылықтарын, жаңа мүмкіндіктерін алуы мүмкін түрлі іс-шаралар мен психологиялық жағдайларды ұйымдастыру арқылы жасөспірімнің эмоционалдық сферасын үйлестіруге қол жеткізуі керек. Бұл дегенің: - «Даңқ минутасы», «Жұлдыздар

фабрикасы» және т.б. сияқты мектепшілік іс-шаралар, оларда жасөспірімдер өз ойын білдіріп, эмоционалды қуат алады.

- «Танысу тақтасы» немесе «Біздің ашқан жаңалықтарымыз». Әр сыныпта жасөспірім туралы ақпарат (фотосуреттер, оның жұмысы, оның армандары, сызылған қолы, сыныптастарына тілегі, оның қалауларының сипаттамасы) орналастырылған тақта ұйымдастырылады. Ақпарат эмоционалды позитивті болуы керек. Кіріспе кеңесте сыныптастармен немесе мұғалімдермен кері байланыс үшін орын болуы мүмкін және сыныптағы барлық оқушылар туралы ақпарат береді.

- «Жұлдызды күн», «Есімдер күні». Күн сайын студент (немесе бірнеше, аты бойынша) күннің жұлдызына айналады (сіз мұны қандай да бір түрде бейнелей аласыз). Бұл күні әркім одан сұхбат алуы, қолтаңба қоюы, сүйсініп, мақтауы, т.б.

- «Жетістіктер көрмесін» ұйымдастыру, әрбір жасөспірім қандай да бір қызықты және жағымды тәжірибеге бай іс-шараларға тартылып, содан кейін сыныпта (мектепте) оның жетістіктерінің көрмесі ұйымдастырылады. Мұндай іс-шаралар жасөспірімге өзін қызықты, қажетті, лайықты, сүйікті сезінуге мүмкіндік береді. Мұның бәрі эмоционалдық ресурстың күшеюіне ықпал етеді.

Екінші қадам –«Менді» оңалту

Бұл қадамды психолог «Мен» бейнелерін жаңартуға, оларды қайта бағдарлауға, өзіндік қызығушылықты дамытуға, жағымды бейнелермен сәйкестендіруге және адекватты өзін-өзі бағалауды қалыптастыруға мүмкіндік беретін әртүрлі іс-шараларды ұйымдастыру арқылы жүзеге асырады. Ол үшін келесі әрекеттерді орындау ұсынылады:

- әртүрлі студенттер қатысатын үйірмелер немесе студиялар ұйымдастыру. Психологиялық клуб тақырыптық-бағытталған форматта жұмыс істейді, оның мақсаты «Менді» позитивті ету. Әрбір кездесу белсенді, шығармашылық жұмыс түрлері арқылы ашылатын қандай да бір тақырыпқа арналған.

Үлгі тақырыптар: «Аты», «Өткен өмір. Қазіргі күн. Болашақ», «Жетістіктер», «Армандар мен тілектер»;

- үлкен психологиялық ойындар;

- жеке түзету сессиялары.

Бұл іс-шаралардың барлығы жеке ресурсты нығайтуға және «Мен» имиджін позитивті етуге бағытталған. Ал жасөспірім алғашқы екі қадамнан өткенде ғана, эмоционалдық және жеке ресурстары болған кезде, үшінші қадамды жасауға болады.

Үшінші қадам - мінез-құлықты өзгертуге бағытталған әртүрлі бағдарламалар мен тренингтер арқылы мінез-құлықты қайта бағдарлау. Агрессивті оқушылармен жұмыс жасағанда олардың ата-аналарымен жұмысты қатар ұйымдастыру қажет. Қалай болғанда да, ұсынылған үш қадам ата-аналармен жұмыс істеуге қатысты. Мұндағы принцип бір: алдымен эмоционалды мәселелерді шешу, содан кейін жеке мәселелер, содан кейін

ғана агрессияға бейімділікті түзететін психотехникалық құралдардың көмегімен ата-ананың мінез-құлқын қайта бағдарлау.

1.9 Балаларға зорлық-зомбылық көрсетуге ықпал ететін факторлар

Балаларға зорлық-зомбылықтың әртүрлі түрлерін қолданудың негізгі қауіп факторларын бірнеше топқа бөлуге болады:

1. жалпы отбасының ерекшеліктерімен байланысты қауіп факторлары: материалдық тұрмыс деңгейі төмен отбасылар. Отбасылардың бұл категориясы ата-аналардың баланың тамаққа, киімге, медициналық көмекке және т.б. негізгі қажеттіліктерін жүйелі түрде қамтамасыз етуге қабілетсіздігімен немесе оны қаламауымен сипатталады;

- көп балалы отбасылар. Қарастырылып отырған жағдайда материалдық фактор бар (мұндай отбасылардың материалдық өмір сүру деңгейі өте жоғары емес). Мұндай жағдайда көп балалы болу туралы хабардар болу дәрежесі маңызды рөл атқарады: көбінесе көп бала туылуды жоспарлаудың және ананың асоциалды өмір салтының болмауының салдары болып табылады. Мұндай отбасында ата-аналар, әдетте, балаларды толыққанды өмірмен қамтамасыз ете алмайды;

- толық емес немесе жанжалды отбасылар. Отбасындағы қиын, шиеленісті жағдай, әйелдің некеден үмітінің ақталмауы балаға деген көзқарасына және онымен қарым-қатынас жасау тәсілдеріне кері әсерін тигізеді;

- асырап алынған балалары бар отбасылар. Мұндай жағдайда қорғаншылықты белгілеу себептері, мысалы, материалдық жәрдемақылар алу ескеріледі. Баланы асырап алудың басқа мотивтерімен асырап алынған баланың ерекшеліктері мен мінез-құлқы күткенге сәйкес келмейтіні жиі кездеседі. Мұндай отбасы, әдетте, баланың дамуы үшін қолайлы жағдай емес, оған асырап алушы тарапынан зорлық-зомбылық жасалуы мүмкін.

Ата-ана денсаулығына байланысты қауіп факторлары:

- ата-анасының біреуінің немесе екеуінің де маскүнемдігі. Бұл отбасылардағы балалар, әдетте, физикалық ғана емес, психикалық зорлық-зомбылыққа да ұшырайды. Ата-аналардың өмір салтының өзі балалар үшін зорлық-зомбылық факторы болып табылады, бірақ соған қарамастан, баланың мұндай ата-аналарға эмоционалды үйір болуы жиі кездеседі;

- ата-ананың ақыл-ойының артта қалуы баланың жеке басына із қалдырады. АҚШ-та мұндай отбасынан баланы алып тастаудың үлгісі бар, бірақ әрбір мұндай жағдай бөлек қарастырылады;

- ата-аналардың психикалық ауруы. Шизофрения, депрессиялық аурулар - эмоционалдылықтың бұзылуы, онда адам әдетте басқалармен, соның ішінде баламен эмоционалды түрде байланыса алмайды. Психиатриялық диагноз ата-ана құқығынан айырумен тең емес, бірақ мұндай ата-аналар ерекше психологиялық және әлеуметтік қолдауды қажет етеді.

1. Ата-аналардың тұлғалық және мінез-құлық ерекшеліктерімен, сондай-ақ ата-аналардың қарым-қатынасымен байланысты қауіп факторлары:

- ашушандық, агрессивтілік, өзін-өзі бақылау деңгейінің төмендеуі, үстемдікке ұмтылу;
- тітіркену деңгейінің жоғарылауы;
- өзіне деген сенімсіздік, өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі;
- балаға қатысты күтудің шынайы емес жоғары деңгейі;
- баланың физикалық (соның ішінде жынысы), интеллектуалдық мүмкіндіктері мен қабілеттерінің ата-анасының үмітіне сәйкес келмеуі;
- физикалық жазаның құндылығын асыра көрсету. Кейбір ата-аналар үшін балалармен қарым-қатынастың бұл стилі дұрыс тәрбие туралы түсініктерге сәйкес келеді;

2. Зорлық-зомбылықпен байланысты өзінің балалық тәжірибесі.

Балалық шағында физикалық немесе эмоционалдық зорлық-зомбылық көрген ата-аналар балаларын қатаң жазалайды. Балаға зорлық-зомбылық көрсетудің маңызды факторы ата-ананың күйзелісі болып табылады. Стресс, фрустрация ересектердің балаға агрессиясының алғы шартына айналады және физикалық жаза қолдану себептерінің бірі болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, фрустрация көбінесе агрессияны тудырады, бірақ соған қарамастан баланың ата-анасына «араласуы» әрқашан баланы қатаң жазалауға әкелмейді, көбінесе стресстің жоғары деңгейінен басқа, оған жоғарыда аталған ересек адамның белгілі бір қасиеттері ықпал етеді.

3. Баланың ерекшеліктерімен байланысты қауіп факторлары. Балалардың кейбір мінез-құлықтары да жазалауды тудыруы мүмкін:

- гиперкинетикалық синдром, шамадан тыс қозғалғыштық, зейінді шоғырландыру қабілетінің төмендеуі. Ата-аналар физикалық жазаны баланы «тыныштандыру» әдісі ретінде пайдаланады. Баланың мінез-құлқының бұзылуы басқа себептерге байланысты болған жағдайларда, физикалық зорлық-зомбылық мәселені күшейтеді;

- сүймейтін немесе «қалаусыз» бала. Мысалы, зорлау, кездейсоқ қажетсіз қарым-қатынастар нәтижесінде туған бала;

- баланың физикалық және психикалық бұзылыстары. Физикалық және психикалық кемістігі бар балалар зорлық-зомбылыққа жиі ұшырайды.

Осы факторлар болған кезде баланың өмір сүру кеңістігінің бұзылуы орын алады, бұл күрделі мәселелерге әкеледі. Сондықтан балалармен жұмыс істейтін мамандардың осы қауіп факторлары байқалатын, яғни балаға зорлық-зомбылық көрсетуге негіз бар отбасына дер кезінде назар аударуы өте маңызды. Сондай-ақ, балаға зорлық-зомбылық көрсету себептердің жиынтығына байланысты күрделі әлеуметтік-психологиялық құбылыс екенін есте ұстаған жөн, сондықтан бірнеше қауіп факторларының болуы белгілі бір отбасындағы баланың ата-аналық теріс пайдалану әрекеттерге ұшырауы мүмкін деген өте жоғары ықтималдықпен болжауға негіз береді.

II БӨЛІМ. БАЛАЛАРҒА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН ҚАРАУДЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖӨНІНДЕГІ ШАРАЛАР ЖҮЙЕСІ

2.1 Балаларға қатысты қатыгездіктің алдын алу түрлері

Балаларға қатысты қатыгез қарым-қатынастың алдын алу жүйесінің негізінде отбасының ішкі ресурстарына бағдарлануды көздейтін және халықтың отбасылық құндылықтары мен отбасының және бірінші кезекте балалардың психоәлеуметтік әл-ауқатын қолдауға қатысты әлеуметтік белсенділікті қалыптастыруға бағытталған орталықтандырылған тәсіл жатыр. Осыған байланысты қатыгездікті еңсеру жөніндегі іс-қимылдарды жоспарлаудың негізгі элементі балаға бағдарланған және отбасына бағдарланған тиімді және жан-жақты алдын алу шараларының кешені болып табылады, ол денсаулық сақтау, білім беру мекемелерінің, әлеуметтік қорғау жүйесінің, құқық қорғау органдарының және сот төрелігі органдарының ведомствоаралық ынтымақтастығына негізделеді.

Балаларға қатысты қатыгез қарым-қатынастың алдын алу жүйесінде алғашқы, екінші және үшінші реттік алдын алуға бөлінеді.

Алғашқы алдын алу – балаларға қатысты қатыгез қарым-қатынастан қорғаудың басымды іс-әрекеті және қатыгез қарым-қатынас қаупі факторларының пайда болуын болдырмауға, отбасылық қарым-қатынастардағы проблемаларды ерте кезеңде анықтауға және түзетуге, отбасы функцияларын (репродуктивті, педагогикалық, әлеуметтену міндеттері және т.б.).

Алғашқы алдын алу – балаларға қатыгез қарым-қатынастан қорғаудың басымды іс-әрекеті және зорлық-зомбылық қаупі факторларының пайда болуын болдырмауға, отбасылық қарым-қатынастардағы проблемаларды ерте кезеңде анықтауға және түзетуге, отбасы функцияларын (репродуктивті, педагогикалық, әлеуметтену функциялары және т.б.).

Әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің негізінде балалар мен ата-аналарға арналған ағартушылық және білім беру бағдарламаларын ұйымдастыру (оларды алмастыратын тұлғалар) мыналарға мүмкіндік береді:

– кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша құқықтық сауаттылығын арттыру;

– ата-аналарды балалардың құқықтарын қорғаудың құқықтық аспектілерімен таныстыру (Қосымша А);

– тәрбиенің зорлық-зомбылық әдістерін жоққа шығара отырып, жауапты ата-ана болу дағдыларына үйрету бойынша ата-аналармен жүйелі жұмыс жүргізу;

– балаларды ағартушылық және білім беру бағдарламаларына волонтер ретінде тарту, мысалы, мекемеде балаларға қатыгездіктің алдын алуға бағытталған волонтерлік қозғалысты бастау, балаларға қатыгездіктің алдын алуға қоғамның назарын аудару;

– балаларды қатыгестікпен күресу мәселелері бойынша халықты ақпараттандыру механизмін әзірлеу;

- балаларды қатыгездікпен күресу мәселелерінде қоғамдық ұйымдармен, жастар бірлестіктерімен және т.б. тұрақты өзара іс-қимыл орнату.

Балаларды қатыгез қарым-қатынасты алдын алу бойынша жұмысты ұйымдастырудың маңызды аспектісі – балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі ақпараттық науқандарға, әртүрлі санаттағы жастар арасында әлеуметтік жарнамалар, плакаттар конкурстарын өткізуге балалардың өздерін тарту.

Ата-аналар мен балалардың бірлескен іс-шараларға, түрлі акциялар мен мерекелерге қатысуы балалар мен ата-аналар арасында эмоционалдық жақындық пен сүйіспеншілікті қалыптастыруға, сындарлы өзара әрекеттесу дағдыларын дамытуға көмектеседі және ата-аналарға балаларын бірлескен іс-әрекеттің әртүрлі түрлеріне тартуға үйретуге мүмкіндік береді (ойындарды қоса).

Бала құқықтарына құрметпен қарауды қалыптастыруда бұқаралық ақпарат құралдары (теледидар, радио, интернет және т.б.) маңызды рөл атқарады. Алдын алу іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу үдерісінде мекемелердің бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара әрекеттесуі отбасындағы зорлық-зомбылықсыз қарым-қатынасты насихаттауға, ата-аналардың оң тәжірибесін таратуға ықпал етеді.

Екінші реттік алдын алу әлі де зорлық-зомбылық оқиғасын басынан өткермеген, бірақ жоғары тәуекелдік жағдайында тұрған балалар мен жасөспірімдерге бағытталған шаралар кешенін жүзеге асыруды көздейді.

Қатыгездік қарым-қатынас жағдайларын ертерек анықтауды ұйымдастыру үшін әлеуметтік қызмет көрсету мекемелеріндегі азаматтармен және мамандармен ақпараттық-ағарту жұмыстарын жүргізіп, оларға балаларды қорлау немесе олардың қажеттіліктеріне немқұрайлы қарау белгілерін түсіндіру және сақтау тәртібін түсіндіру қажет, егер мұндай белгілер анықталса. «Отбасы және неке туралы» Қазақстан Республикасының Кодексіне сәйкес баланың өміріне немесе денсаулығына қауіп төнгені, оның құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылғаны туралы хабардар болған ұйымдардың лауазымды адамдары мен өзге де азаматтар бұл туралы баланың нақты орналасқан жері бойынша қорғаншылық және қамқоршылық органына хабарлаңыз. Мұндай ақпаратты алған кезде қорғаншылық және қамқоршылық органы баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін қажетті шараларды қабылдауға міндетті.

Қатыгездікпен қарау жағдайлары туралы алғашқы ақпаратты алудың әртүрлі механизмдері бар:

1. Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкіл жанындағы Бірыңғай қазақстандық сенім телефоны Балиева З.Я. балаларға, жасөспірімдерге, және олардың ата-аналары (111) – ұялы телефоннан да, қалалық телефоннан да қоңырау шалу тегін. Анықтама телефоны қызметі

теріс пайдалану жағдайларын анықтау және оларға әрекет етудің алғашқы қадамы болып табылады.

2. Балалардың қоғамдық қабылдауы. Мұндай қабылдаулар, әдетте, балаларға мүмкіндігінше қолжетімді жерлерде, мысалы, мектептерде немесе қосымша білім беру мекемелерінде ашылады. Мәлімделген баланың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мамандар ақпараттың құпиялылығы мен анонимділігін сақтайды. Мұндай сәйкестендіру механизмі отбасылық өмірде ғана емес, сонымен қатар мектеп өмірінде, құрдастар арасында қатыгездікпен байланысты көптеген мәселелерді шешуге көмектеседі.

3. Әлеуметтік қорғау жүйесі мекемелерінде ұйымдастырылған әлеуметтік учаскелік қызметтер. Жергілікті қызмет мамандарының жұмысы аумақтық принципке негізделген және тұрғындардың тұрғылықты жеріне барынша жақын орналасқан.

Балаға қатысты қатердік қарым-қатынас оқиғасы туралы сигнал алғаннан кейін алдын ала тексеру жүргізу қажет, бұл өте күрделі процесс, ол жоғары кәсіби білімді, дағдыларды және оларды балалармен әлеуметтік жұмыстың әртүрлі салаларында кешенді қолдануды талап етеді, соның ішінде мыналар:

- балаға қандай қауіп төніп тұрғанын және отбасы мүшелерінің оны қорғау мүмкіндігін бағалай білу;

- балаға қатыгез қарым-қатынастың физикалық, мінез-құлық және жасына байланысты белгілерін тану және дұрыс бағалау қабілеті;

- отбасындағы жағдайды бағалау, сондай-ақ балаларды қорлау қауіпін арттыратын немесе керісінше, балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін күшті жақтары ретінде квалификациялануы мүмкін факторларды байқап, тану қабілеті;

- отбасы мүшелерінің ашуын және басқа да жағымсыз эмоцияларын жеңуге, оларды бірлескен жұмысқа тартуға, отбасының ішкі ресурстарын белсендіруге, отбасындағы жағдайды бағалау үшін қажетті мәліметтерді жинауға мүмкіндік беретін сұхбаттың әртүрлі әдістерін қолдана білу; және қалыпты жұмыс қарым-қатынас орнатуға бастайды;

- балалардың тұрғылықты жеріндегі қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қоғам ресурстарын жұмылдыратын стратегияларды қолдану және отбасыларға қажетті көмек көрсетуді тез орнату, соның ішінде олардың балаларды қатыгез қарым-қатынастан қорғау қабілетін арттыру, осылайша қажеттіліктің алдын алу мақсатында балаларды үйлерінен шығаруға.

- егер баланы отбасынан шығару қажет болса, оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету және мүмкіндігінше психологиялық жарақатты барынша азайту үшін мұны қашан және қалай жасаған дұрыс және оны қайда орналастыру керектігін анықтау мүмкіндігі.

Мұндай тексеруді осы салада үлкен тәжірибесі бар әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің мамандары жүргізеді, тексеру нәтижелері туралы ақпарат қорғаншы және қамқоршы органдарына (немесе кәметке

толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау комиссияларына) ұсынылады.

Қауіпсіздік пен қауіпті уақтылы және барабар бағалау бала зорлық-зомбылыққа ұшыраған немесе ауыр жарақат алуы немесе өлуі мүмкін жағдайларда ерекше маңызды болып табылады. Қауіпті жағдайдағы баланың жағдайы оның физикалық және психикалық денсаулығының жай-күйіне қарай бағаланады. Дене жағдайын бағалау жарақаттар мен жарақаттарды бағалауды, дұрыс тамақтанбау дәрежесін немесе тамақ пен сусынның ұзақ уақыт болмауын (жас балалар үшін), медициналық көмектің болмауын және ауыр аурулардың болуын қамтиды.

Психикалық денсаулықты бағалау жедел эмоционалдық реакцияларды бағалауды қамтиды: қорқыныш, ашулану, дүрбелең және т.б., қоршаған ортаның қауіптілігін бағалау - балаға қауіп төндіретін сыртқы жағдайларды ескеру (бақылаусыз немесе қауіпті жерде қалдыру), зиян келтіруі мүмкін немесе қорғауды қамтамасыз ете алмайтын адамдармен бірге болу). Баланың қажеттіліктерін ескермеу жағдайында әлеуметтік қорғау жүйесі мекемелерінің мамандары бірқатар қауіп төндіретін факторларға назар аударып, мыналарды анықтауы керек:

- балаға шұғыл медициналық көмек қажет (жарақаттар, аурудың өршуі немесе шаршау жағдайында және т.б.);

- 3 жасқа дейінгі бала тиісті күтімсіз болса, бұл оның физикалық денсаулығына қауіп төндіреді;

- бала ұзақ уақыт бойы аштықты сақтайды, мысалы: 3 жылға дейін - бірнеше сағат,

- 6 жылға дейін - 24 сағат немесе одан көп,

- 12 жасқа дейін - 3 күннен артық;

- кішкентай бала ұзақ уақыт бойы ересектердің қарауынсыз үйде болса, мысалы: 3 жылға дейін - бірнеше сағат, 6 жылға дейін - 24 сағат немесе одан көп, 12 жасқа дейін - 3 күннен артық;

- кішкентай баланың өмірі мен денсаулығына қауіпті немесе апатқа ұшырау қаупі жоғары жағдайда (мысалы, суық ауа райында; су айдындарының жанында; қоғамдық көлікте және т.б.) ересектерсіз көшеде болуы;

- ауыр соматикалық немесе психикалық бұзылыстары бар және медициналық көмекке мұқтаж бала оны алмайды, бұл жақын арада физикалық немесе психикалық денсаулығының бұзылуына әкелуі мүмкін;

- 3 жасқа дейінгі бала үйде балаға тиісті қадағалауды және күтімді қамтамасыз ететін басқа ересек адамдар болмаған кезде, айқын алкогольдік мас күйдегі ата-анасымен бірге болады.

Баланың өміріне немесе денсаулығына тікелей қауіп төнген жағдайда қатыгездік көрсету фактісін бағалау және тергеу, ең алдымен, баланың қауіпсіздігін қамтамасыз ете алатын заңмен уәкілеттік берілген құрылымдардың өкілдеріне жүктеледі. Қауіп-қатер төмен деп есептелсе,

бағалау мен тергеуді отбасына мәселелерді шешуге көмектесетін әлеуметтік қызмет органдарының мамандары жүргізе алады.

Қауіп-қатерді бағалағаннан кейін баланың отбасында қалуын немесе баланы алып тастау және тиісті мекемеге (туыстарымен) орналастыру қажет пе, соны шешіп алу қажет. Айта кету керек, баланы алып тастау жағдайында да, болашақта мәселелерді шешу кезінде олармен өзара әрекеттесу мүмкіндігін сақтау үшін оның ата-анасымен басынан бастап конструктивті қарым-қатынасты қалыптастыру қажет. Балаға қатыгез қарым-қатынасқа жол беретін ата-аналарға қатысты кез келген іс-әрекеттер алдындағы алдын ала қадам отбасы мен баланың мәселелерін диагностикалау болуы керек. Диагностика әлеуметтік, психологиялық мәселелерді, отбасылық қарым-қатынастарды, қиыншылықтардың даму динамикасын және т.б. мақсатты зерттеуді қамтиды. Алынған нәтижелер отбасының ресурстарын және көмек көрсету бағытын анықтауға көмектеседі.

Үшінші реттік алдын алу ата-анасының қатыгез қарым-қатынастан зардап шеккен балаларды әлеуметтік-психологиялық оңалту үшін жағдай жасауды көздейді.

Әлеуметтік-психологиялық реабилитацияның мақсаттары:

- теріс пайдаланудың салдарын болдырмау;
- балаларды қорлаудың қайталанатын жағдайларының алдын алу;
- отбасылық дисфункцияны жою;
- баланы отбасына қайтару.

– Қатыгез қарым-қатынастың құрбандары әдетте әртүрлі көмек түрлерін қажет етеді: медициналық, құқықтық, психологиялық, әлеуметтік.

Медициналық көмек. Медициналық тексеруді ұйымдастыру балаға көмек көрсетудің маңызды бөлігі болып табылады және келесі мақсаттарда жүзеге асырылады:

– медициналық көмекті қажет ететін дене жарақаттарын анықтау;

– зорлаудың салдарын анықтау: жүктілік, жыныстық жолмен берілетін аурулар;

– қылмыстық іс қозғау мүмкіндігі бар болса, дәлелдемелерді жинау.

Ереже бойынша медициналық куәландырудан өту үшін ата-анасының (қамқоршысының) келісімін алу қажет. Медициналық тексеруді жүргізу зардап шеккен баланың мүмкін болатын қайталама жарақаттануын ескере отырып ұйымдастырылуы керек. Ол үшін зардап шеккен балаға сүйемелдеу және эмоционалдық қолдау көрсетуді ұйымдастыру қажет (мұны аудандық әлеуметтік мамандар, психолог немесе қатыгез қарым-қатынастан зардап шеккен балаларға медициналық көмек көрсетуге психологиялық дайындығы бар студент еріктілер жасай алады).

Жұмыс істемейтін отбасыларда ата-аналар көбінесе өз денсаулығына да, балаларының денсаулығына да немқұрайлы қарайды, сондықтан әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің мамандарымен медициналық көмекті ұйымдастыру мәселелерін шешуді мақсатты түрде жоспарлау қажет: баланы қабылдау туралы келісім, нақты маман емханамен байланыс орнату, баланы

емдеу мекемесіне апару және медициналық анықтамаларды жинау немесе одан да маңыздысы ата-ананы балаға қажетті көмек көрсетуге ынталандыру. Мұндай отбасы балаларының көптеген мәселелерін уақытша шешудің кең таралған жолдарының бірі баланы санаторийге тексеру немесе оңалту үшін жіберу болып табылады, өйткені бала белгілі бір уақыт ішінде қауіпсіз ортада болады, тұрақты тамақтанады және медициналық көмек алады. Сонымен қатар санаторий – бұл ата-ана мен бала қарым-қатынасының әлсіреуімен, ата-ананы баладан айырумен байланысты кемшіліктері бар уақытша тұру мекемесі. Егер бала шипажайға орналастырылса, оның отбасын назардан тыс қалдырмау керек: ата-аналарды шипажайға жүйелі түрде баруға ынталандыру; бала үйде болған кезде жүргізу қиын болатын тұрмыстық көмекті ұйымдастыру, мысалы, жөндеу; санаторийден келген баланы қарсы алу үшін ата-аналарды орнату және т.б.

Құқықтық көмек.

Құқықтық көмегін алу мәселелері, ең алдымен, белгілі бір зардап шеккен баланың мүдделері үшін шешілуі керек. Қылмыстық іс қозғау үшін құқық қорғау органдарына жүгіну туралы шешімді жәбірленушілердің өздері және/немесе олардың ата-аналары, уәкілетті органдар қабылдауға тиіс. Баланың, оның ата-анасының немесе заңды өкілдерінің болуы мүмкін мәселелер туралы маманның жеткілікті түрде хабардар болуы және құқықтық көмек пен қорғау (соның ішінде қылмыстық іс қозғау) мәселесін саналы түрде шешуі маңызды.

Қылмыстық істі қозғаудан басталып, іс сотқа жіберілгеннен кейін аяқталатын алдын ала тергеу сатысы бірнеше айдан үш жылға дейін созылуы мүмкін. Тергеуші баланың заңды өкілі деп таныған кәмелетке толған адамға заң көмегі кеңес беру нысанында да, құқықтық қолдау көрсету нысанында да көрсетілуі мүмкін. Кассациялық шағымды қарау және балаға зорлық-зомбылық көрсетуден келтірілген залалды өтеу кезінде де құқықтық қолдау қажет.

Психологиялық көмек.

Психологиялық көмек қатыгез қарым-қатынасқа ұшыраған балаларға көмек көрсетудің ең маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Себебі, қатыгездіктің соматикалық зардаптарынан (дене жарақаттары, жыныстық зорлық-зомбылық кезінде – жыныстық жолмен берілетін аурулар, жүктілік) айырмашылығы, психологиялық зардаптар айтарлықтай ұзақ уақытқа созылуы мүмкін және адамның отбасындағы өмірін, қарым-қатынасын анықтайды, айналасындағы адамдар әртүрлі коммуникативті қиындықтар туғызады.

Жеке және топтық психокоррекциялық жұмыс баланы тереңдетілген психологиялық тексеру нәтижелеріне негізделуі керек, оның барысында зардап шеккен зорлық-зомбылықтың психологиялық зардаптарының сипаты мен ауырлығын бағалау әдістері қолданылады. Психологиялық көмек жеке кеңес, отбасылық кеңес немесе топтық жұмыс түрінде көрсетілуі мүмкін.

Әдетте, қатыгез қарым-қатынас салдарын бастан кешіретін балаға психологиялық көмек көрсетудің үш негізгі құрамдас бөлігі бар:

1. Қорқынышты, жиіркенішті, жек көруді және басқа тәжірибелерді жеңу үшін зардап шеккен баламен жұмыс жасаңыз. Көбінесе бала қатыгез қарым-қатынастан қатты күйзеледі, олар өз сезімдерін сөзбен айтып жеткізе алмайды. Сондықтан диагностика мен реабилитацияда ойын және шығармашылық элементтерін (сурет салу, музыкалық аспаптарда ойнау, ән айту және т.б.) пайдалану маңызды.

2. Баламен психологиялық жұмыс, оның өзіне, басқа адамдарға, өз болашағына деген көзқарасымен, ересектермен қауіпсіз қарым-қатынастың оң тәжірибесін алумен байланысты, көбінесе отбасында алатын жағдайға қарама-қайшы, қиын жағдайларды, ең алдымен тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларын шешу дағдылары және т. б.

3. Баланың ең жақын әлеуметтік ортасымен (ең алдымен ата-аналармен) зорлық-зомбылықсыз тәрбие, эмоционалды қолдау және эмпатия дағдыларын дамыту бойынша жұмыс. Ата-аналардың балалармен, ерлі-зайыптылармен және серіктестермен қарым-қатынасындағы қиындықтар, әдетте, ата-аналардың балалық шағынан туындайтын күрделі психологиялық проблемалармен байланысты. Көбінесе бұл проблемалар танылмайды және материалдық немесе ситуациялық проблемалар бірінші орынға шығады.

– Ата-аналармен жұмыс балаға зорлық-зомбылық жасау кезінде олардың әрқайсысының рөліне байланысты құрылуы керек:

- кінәсіз ата-ана - зорлық-зомбылыққа тікелей қатыспады, зорлық-зомбылық туралы білмеді;
- қорғауға қабілетсіз - баланың қорланғанын білді немесе болжай алды, бірақ баланың қауіпсіздігіне қамқорлық жасай алмады;
- кінәлі ата-ана - балаға қатал қарады.

Кінәсіз ата-аналармен жұмыс міндеттері:

- болған жағдайға эмоционалды түрде жауап беруге мүмкіндік беріңіз;
- өзіне және балаға одан әрі көмек көрсету үшін ішкі ресурстарды жұмылдыруға міндетті.

Кінәлілермен және ата-аналарды қорғауға қабілетсіз адамдармен жұмыс жасау міндеттері:

- ата-аналардың мінез-құлқының себептерін анықтауға;
- тиімді ата-ана дағдыларын үйрету;
- ата-аналарға зорлық-зомбылықпен байланысты өздерінің жаракат тәжірибелерін түсінуге көмектесу;
- егер бар болса, химиялық тәуелділіктен емдеуді ынталандырыңыз;
- психикалық бұзылуларды анықтауға және психиатриялық көмекке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік көмек.

Әлеуметтік көмек балаға қатыгездіктің факторы болып табылатын қиын өмірлік жағдайды шешу үшін отбасыларға қолдау көрсетуден тұрады және мыналарды қамтиды:

- тұрғын үймен байланысты мәселелерді шешу;
- отбасының материалдық деңгейін көтеру;
- құжаттарды, жәрдемақылар мен жеңілдіктерді ресімдеу;
- ата-аналарға жұмысқа орналасуға көмек;
- қажет болған жағдайда наркологиялық оңалтуға жәрдемдесу;
- әлеуметтік дағдыларға үйрету.

Балаларға қатыгез қарым-қатынас жасау қаупі жоғары отбасылармен жұмыс жасауда ересектер мен балалардың бос уақытын құруға мүмкіндік беретін бос уақытты ұйымдастыруға ерекше назар аударылады. Бос уақытты өткізу мерекелер, үйірмелердегі сабақтар, театр студиялары, қолөнер шеберханалары, экскурсиялар, театрлар мен мұражайларға бару, тақырыптық таңдалған фильмдерді қарау және кітап оқу, содан кейін талқылау, сонымен қатар ойындар, спорт, жорықтар, қаладан тыс сапарлар және т. б. балалар мен ата-аналар, олардың отбасылық қатынастарына әсер етуге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, балаларға қатысты бос уақытты өткізу келесі мүмкіндік береді:

- бос уақытты ересектердің бақылауымен өткізу;
- пайдалы дағдыларды игеру және дамыту;
- мамандардан жағымды эмоциялар алу, қажет болған жағдайда көмек пен эмоционалды қолдау алу;

- ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас үшін салыстырмалы түрде қауіпсіз кеңістік құру;

Ата-аналарға қатысты бос уақытты ұйымдастыру мынандай мүмкіндік береді:

- балаңызды табысты жағдайда көру және өзін ата-анасы ретінде сезіну;
- әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің мамандарынан қолдау және оңды күшейту;
- қарым-қатынас шеңберін кеңейту, әдеттегі қысымшылық ортадан алшақтау;
- жауапкершілікпен тәрбиелеу дағдыларын меңгеру, ойнауды үйрену
- және балалармен бірдеңе істеу;

Өзіңізді жалғыз сезініңіз және мәселелерден бас тартыңыз.

Бос уақыттың маңызды бөлігі балалар мен ата-аналардың мамандардың тікелей қатысуымен бірлескен іс-әрекеті болып табылады, бұл балалар мен ата-аналар арасындағы жақын эмоционалды қатынастарды қалыптастыруға ықпал етеді, балаларға ата-аналармен қарым-қатынас сезімін, қажеттілік сезімін қайтарады. Бұл жағдайда мамандардың міндеті – қақтығыстарды шешуге көмектесу, екі тараптың да жетістіктерін атап өту, айту және көтермелеу (мұндай жағдайларда ата-аналар кем емес балаларды мадақтауды қажет етеді).

Көбінесе ата-аналарға балаларымен ғана емес, сонымен бірге басқа ата-аналардың балаларымен де қарым-қатынас жасау пайдалы болады. Бейтаныс баламен қарым-қатынас жиі өзінен гөрі оңай құрылады, өйткені ол сезімпаз. Басқа ересектердің баласымен қалай қарым-қатынас жасайтынын (мысалы,

ойнау, түсіндіру, көрсету, мадақтау) бақылау реакция репертуарын едәуір арттырады және қарым-қатынаста жаңа мүмкіндіктер береді. Мамандар балалармен және/немесе ата-аналармен үнемі байланыста болудың арқасында бос уақытты өткізу кезінде ата-аналар мен баланың қарым-қатынасынан хабардар болуға және қажет болған жағдайда оларға уақытылы көмек көрсету шараларын қабылдауға мүмкіндік алады.

Қатыгез қарым-қатынастың туындау себептері мен шарттары, бала мен отбасы үшін салдары күрделі (медициналық, психологиялық, әлеуметтік және құқықтық), сондықтан қатыгез қарым-қатынасты алдын алуда әртүрлі ведомстволық құрылымдардың мамандары өзара әрекеттесуі керек: білім беру, медицина, әлеуметтік жұмыс, құқық қорғау және адам құқықтарын қорғау органдары. Құрамында түрлі бөлімдердің мамандарынан тұратын жұмыс тобының құрылуы жұмыста оң нәтижелерге қол жеткізумен қатар, отбасындағы балаларды қатыгездіктің алдын алудың тиімділігін арттырады.

2.2 Психологтар арқылы қорлауды алдын алу

Қорлаудың алдын алумен мектеп психологтары мен әлеуметтік педагогтары сынып жетекшісімен және ата-аналар қоғамдастығымен бірлесіп айналысуы керек. Сіздің оқу орныңыз үшін қолайлы қорлаудың нақты анықтамасынан бастаңыз. Есіңізде болсын, қорлау ұғымы агрессия немесе зорлық-зомбылық сияқты ұғымдармен бірдей емес. Дегенмен, соңғысы осы күрделі құбылыстың элементтері болуы мүмкін. Қорлау - «күштілердің» неғұрлым «әлсізге» бағытталған деструктивті мінез-құлқы. Бұл бір беделді мектеп оқушылары қатысатын жекпе-жек емес. Қорлау әділді болмайды, өйткені «күштілер» «әлсіздерге» келтірілген зияннан (материалдық және моральдық) ләззат алады.

1. Мектебіңізде орын алатын қорлау түрлерін белгілеңіз. Сіз физикалық немесе психологиялық зорлық-зомбылыққа бейім деп ойлайтын мектеп қауымдастығы мүшелерінің мінез-құлқы туралы күнделік жүргізе аласыз. Оған мұғалімдер мен ата-аналарды да қосуға болады. Ең алдымен, «күш» теңгерімсіздігі қай жерде екенін түсіну керек.

2. Мұғалімдер, әкімшілік қызметкерлер, мектеп оқушылары өздерінің беделін қандай жолдармен сақтайтынын анықтаңыз. Оқушылардың (тек сыныпта ғана емес, мектеп алаңында да), мектеп ұжымының, мұғалімдер мен ата-аналардың қарым-қатынасын күнделікті бақылаудан көп нәрсені білуге болады.

3. Сондай-ақ мектептің барлық мүшелері, соның ішінде ата-аналар да анонимді түрде жауап бере алатын қысқа сауалнамалар әзірлеу және пайдалану пайдалы. Бұл жағдайды бағалауға және қандай әрекет жасау керектігін анықтауға көмектеседі. Сауалнамаларды талдау қорлаудың ауқымын бағалауға және оның себептерін талдауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, сіз оқушылардың мектепте өзін қауіпсіз сезінуін қамтамасыз ету үшін қандай қадамдар жасау керектігін анықтай аласыз. Сауалнамаларды

талдау мектеп оқушыларының қорқытуға және қай жерде кездесетінін және оған қалай әрекет ететінін, олардың кімге көмек қажет екенін, кімнің мүдделі екенін және кімнің онымен күресіп жатқанын түсінуге көмектеседі.

4. Мәселені талқылау. Мектеп оқушыларымен жеке де, топпен де әңгімелесу өте маңызды және пайдалы. Көптеген балалар бұзақыларды жек көреді, сондықтан мәселені шешу олардың мүдделеріне сай екенін дәлелдеу сізге байланысты. Келесі қадам – мектеп оқушыларының сезіміне үндеу, «құқық бұзушылардың» әрекетіне моральдық баға беру. Бұл олардың «жәбірленушінің» жағында болу және көмектесуге тырысу ықтималдығын арттырады. Зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балалармен әңгімелесуді сауатты құру да бірдей маңызды. Олармен әңгімелесудің мақсаты ойынға қатысу немесе басқа балалармен достық қарым-қатынас жасау.

Ұсыныстар:

- студенттермен сіздің оқу орныңызда неліктен зорлық-зомбылық болуы мүмкін екенін және оның алдын алу үшін не істеу керектігін талқылау;
- оқушыларды мектепте болған өздері білетін жанжал туралы жазуға шақырыңыз. Олардың рұқсатымен оны оқып шығып, қорқытуды анықтауға шақырыңыз. Оның алдын алу бойынша балалардың ұсыныстарына ерекше назар аударып, олардың ең шынайысын атап көрсету;
- студенттерді осы тақырып бойынша ақпаратты қамтитын материалдармен (бейнефильмдер, кітаптар) таныстыру;
- талқылау тақырыбын ұсыну, мысалы: зорлық-зомбылық куәгерлері «жәбірленушіге», «құқық бұзушыға» көмектесу үшін өзін қалай ұстау керек;
- қызығушылық танытқан оқушыларды мектептің қорлаудың алдын алу комиссиясына шақырыңыз. Бұл мұғалімдерге, мектеп ұжымына, ата-аналарға мәселені шешуге көмектесе алады;

Қорқытуды болдырмау жөніндегі Комиссия мектептегі зорлық-зомбылыққа қарсы тұрудың тиімді құралы бола алады. Мұндай комиссия мүшелерінің студенттері осы құбылыс туралы толық ақпаратқа ие. Уақыт өте келе олар зорлық-зомбылық құрбандарына көмектесу дағдыларын игереді. Сонымен қатар, олар мектеп өмірінің осы аспектісімен байланысты жеке мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік алады. Мұндай комиссияларда тұратын оқушылар көбінесе өз іс-әрекеттері, делдалдық дағдылары арқылы мектептегі жағдайды жақсы жаққа өзгерте алады. Комиссия мүшелері сонымен қатар мұғалімдер мен оқушылар арасындағы «қорқытуға қарсы полициямен» жұмыс жасауда байланыстырушы буын бола алады.

Қорқытуды болдырмау жөніндегі комиссияға барлық жастағы мектеп оқушылары мен мұғалімдерді қосу ұсынылады. Комиссия мүшелері арасындағы қатынастар демократиялық қағидаттар негізінде құрылады. Комиссияның міндеттері: қорлау (буллинг) тақырыбы бойынша мектеп жиналысын дайындау және оның алдын алу; жаңа оқушылармен жұмыс істеу үшін арнайы топтар құру (мазмұны буллингке қарсы бағытталған плакаттар салынады); мектепте зорлық-зомбылықтың қандай да бір түріне тап болған

оқушылармен әңгімелер өткізу; мектеп оқытушыларына мәселені шешуге көмек көрсету.

5. Оқушылардың арасындағы жағымды тұлғааралық қарым-қатынасқа ықпал ететін мектеп мұғалімінің мінез-құлқын анықтаңыз. Бұл тармақ жеке әлеуметтік мінез-құлықты модельдеу және қоғамға қарсы мінез-құлықты азайту бойынша жұмыстарды қамтиды; оқушылардың сабақтағы, үзілістердегі тәртібін бақылау (әдептілік танытып); қорлаудың «құрбаны» болған студенттерге қолдау көрсетуге дайын болу; кейін осындай мәселелерді оң шешу бойынша тәжірибе алмасуды ұйымдастыру.

6. «Құқық бұзушыларды» өз көзқарасыңыздан шығармаңыз. Тек кінәлілермен ғана емес, олардың ата-аналарымен де сөйлесуді ұмытпаңыз, тіпті бұл қиын болса да. Қорлау «қылмыстық» құбылыс емес, дегенмен, оның көріністері дер кезінде тоқтатылмаса, одан сайын қауіпті бола түсуде. Бұл мәселені шешуде зорлық-зомбылық жағдайларына мектеп қауымдастығының реакциясы маңызды аспект болып табылады. Кінәлілермен әрекет ету әртүрлі болуы мүмкін. Кейде олармен байланыс орнатып, жеке сөйлеседі - қауіп-қатерсіз. Бірақ көбінесе бұл тәсіл қолданылады: педагог немесе психолог зардап шеккендермен жұмыс жасай отырып, кінәлілерді жағдайды шешуге қатысуға шақырады. Бұл әдіс айтарлықтай тиімді - әсіресе оқушы зорлық-зомбылыққа тұрақты бейімділік танытса.

7. Зардап шеккен балаға, әрине, басқалардың көмегімен мәселені өзі шешуге көмектесіңіз. Мұғалімдер мінез-құлқы зорлық-зомбылық тудыратын балаларды анықтауы керек. Олар өз проблемаларын, мысалы, өз-өзіне күмәндануды жеңуге көмектесуі керек. Мұндай балалармен жұмыс жасау кезінде олар болған жағдайды модельдеу және оны жеңуге көмектесу пайдалы.

8. Ата-аналармен конструктивті жұмыс жасаңыз. Олармен қорлаудың себептерін талқылаңыз. Кінәлілердің ата-аналарымен сөйлескен кезде бағалауда ұстамдылық маңызды. Өйткені, көбінесе қорлау жағдайында кінәлі – тұрмысы нашар отбасылардан шыққан балалар. Зардап шеккендердің ата-аналарымен сөйлескен кезде бір қауіп-қатер бар - "абыройын қорғау" қорғаныс позициясын алмау, яғни құрбан болған баланы емес, мектептің беделін қорғау. Егер әңгіме жағдайды өзгерту үшін не істеуге болатындығы туралы болса, мұғалімдер мен ата-аналар бұл мәселені бірге шеше алады.

Қорлаудың алдын алуындағы психологиялық аспектілері

Қорлаудан кейінгі стресттік салдарларға қатысты бастапқы алдын-алу үш бағыт бойынша жүзеге асырылады.

1. Қорлауға жол бермеу үшін жағдай жасау. Бұған осы құбылыстың алдын-алу шараларына алдыңғы шолу арналды.

2. Баланың (жасөспірімнің) тиісті стресттік әсерлермен тез және сауатты бөлектуі.

3. Шартты түрде сау балалар мен жасөспірімдер үшін де, соматикалық немесе психикалық патологиясы бар адамдар үшін де қорлауға қарсы тұру кезінде жеке адам мен дененің қорғанысын нығайту.

I кезең

Қорлаудың алдын алудың жақсы әдісі оқушылармен мыналар туралы сұрастыру болып табылады:

- осы уақытқа дейін мектепте қиындықтар болды ма;
- олар қазір қиыншылықта ма?
- олар қиналған адамды тани ма;
- егер олардың жеке мәселелері жоқ болса, олар өздерінің қауіпсіздігі үшін қорқады ма? Осындай сауалнама мұғалімдер арасында да жүргізілуі керек. Содан кейін екі сауалнаманың нәтижелерін салыстырыңыз және оларды ата-аналардан алынған ақпаратпен салыстырыңыз (ата-аналардың алаңдаушылығын сұрау).

II кезең – мәселені анықтау.

Әрбір мектепте мәселені анықтаудың бірыңғай белгілері болуы мүмкін емес. Дегенмен, ересектер мен балалардың бастамашыл тобы мыналарды анықтауы керек:

- мәселенің (мәселелердің) мәні;
- мәселенің ауырлығы;
- мәселенің жиілігі;
- тиісті мысалдар келтіріңіз.

Осыдан кейін бірлескен іс-қимыл жоспарын әзірлеу қажет.

Одан әрі бастамашыл топ болып жатқан оқиғалардың мәнін, зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша жүзеге асырылатын жұмыс бағыттары туралы бүкіл мектеп қауымдастығын хабардар етеді. Мысалға:

- мектепте кез келген зорлық-зомбылық әрекеттеріне төзбеушілік атмосферасын қалыптастыру;
- демалыс орындарын, демалыс бөлмелерін, асханаларды жақсырақ қадағалау;
- пікірталас түріндегі сабақтар бойынша тиісті тәрбие жұмысын жүргізу;
- мектептің этикалық кодексін әзірлеу;
- студенттердің әкімшілікке немесе психологтарға бұзушылықтар туралы хабарлауын анық білдіретін күту;
- психологтың жәбірленушілерге қолдау көрсету топтарын және құқық бұзушылармен жұмыс істеу топтарын құруы, олармен жұмыс істеу мақсаты олардың агрессивті ниеттерін бақылау және құқық бұзушыларды оңалту болуы керек.

III кезең – бағдарламаны жүзеге асыру.

Нақты жоспар болса, оның орындалуы тиіс. Бұл жоспарды жүзеге асыру келесі оқу жылының басынан басталса жақсы. Жеке топтар мен жеке адамдар тарапынан қарсылық болуы мүмкін, себебі:

- көптеген балалар қудалауды (қорлауды) проблема деп санамайды;
- кейбір ата-аналар балаларының агрессивті болуын күтеді, керісінше емес;
- кейбір мұғалімдер балаларды өзін-өзі күтіп ұстауды үйретуді өз міндеті деп санамайды. Бұл мәселелермен жауапты тұлға – бағдарлама үйлестірушісінің

жеке өзі айналысқан жөн. Мұғалімдерді қорлау (буллинг) жағдайында не істеу керектігін үйрету маңызды орын алады.

Мұғалімдерге арналған ұсыныстар:

- сабырлы болыңыз және жетекшілік етіңіз;
- ол туралы жағдайды немесе оқиғаны байыпты қабылдаңыз;
- мүмкіндігінше тезірек әрекет етіңіз;
- жәбірленушіні жігерлендіріңіз, оған өзін жеткіліксіз немесе ақымақ сезінбеуге әрекет етіңіз;
- зардап шеккен адамға нақты көмек, кеңес және қолдау көрсету - құқық бұзушыға оның мінез-құлқын мақұлдамайтындығыңызды жеткізіңіз;
- құқық бұзушыға жәбірленушінің көзқарасын көруге тырысыңыз;
- қажет болса, құқық бұзушыны жазалаңыз, бірақ оны қалай жасау керектігін мұқият ойластырыңыз;
- жазаны және оның неге тағайындалғанын нақты түсіндіріңіз;
- жағдайды талдауды ұйымдастырыңыз, бірақ мұны өте мұқият жасау керек;
- сенім телефонын пайдаланыңыз.

Мұндай бағдарламалардың бір қыры «агрессивті мінез-құлық қалыпты» деген мифті барлық мүмкін түрде жоққа шығару болып табылады. Осы мақсаттарда агрессивті бағдарланған мектеп оқушылары конфликтология арсеналынан әртүрлі тренингтер түрінде балама тәжірибені бастан кешіру ұсынылады.

Құқық бұзушылар топтарымен жұмыс істеу бойынша негізгі ұсыныстар, оларды жедел және тиімді бөлу керек.

- жәбірлеушімен жұмыс істеу, «бөліп ал және жең» - жәбірлеушілерді жедел және тиімді бөлу қажет;
- жазаға мән бермеу, бұл жәбірлеушілердің топтық ынтымағын нығайтады;
- бір адаммен жұмыс жасай отырып, барлық нәрсенің, мысалы, тайталас күшін шебер пайдалану керек.

Белгіленген қорлау фактілеріне жауап беру технологиясы (қудалау)

1. Қорлау жағдайының бар екендігі туралы факті немесе күдік анықталған кезде мектеп психологы, әлеуметтік педагог, медицина қызметкері немесе мұғалімдер және т.б.) жағдайды мектеп әкімшілігінің өкіліне хабарлайды.

2. Мектеп әкімшілігі мектеп психологтарымен бірлесіп анықталған агрессия фактісіне жедел әрекет ету туралы шешім қабылдайды.

2. Қорлау фактісі бойынша ақпарат жинау алгоритмі

Жинау келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- жәбірленушінің өзінен;
 - жәбірленуші мен куәгерлерге қиянат жасауға ықтимал қатысушылардан.
- Барлық алынған ақпаратты мұқият талдау керек. Талдау нәтижесінде келесі аспектілерді нақтылау қажет:
- қорлаудың шындық екенін;

- оның ұзақтығы;
- оның мінезі (физикалық, психологиялық, аралас);
- қорлаудың негізгі көріністері;
- қатысушылар (қорлаудың бастамашылары мен орындаушылары);
- олардың қорлауға мотивациясы;
- куәгерлер және олардың болып жатқан оқиғаға қатынасы;
- жәбірленушінің (жәбірлеушінің) мінез-құлқы;
- болып жатқан барлық нәрсенің динамикасы;
- диагностика үшін маңызды басқа жағдайлар.

Жәбірленушілермен және қудалаушылармен жұмыс істеу мыналарды қажет етеді:

- олардың құрбаны болған әрбір баламен жеке сөйлесіп, болған оқиғаның барлығын жазбаша сипаттауды ұсыну;
- агрессорлық топтың әрбір мүшесімен жеке сөйлесуге және олардан болған оқиға туралы жазбаша мәлімдеме алуға;
- агрессорлар тобының әрбір мүшесіне оның мінез-құлық ережелерін бұзғанын түсіндіріп, жасаған әрекеті үшін жауапкершілік шарасын түсіндіру;
- бүкіл топты жинап, оның әрбір мүшесін жеке әңгімеде қорлаушылардың не туралы айтқанын айтуға шақыру;
- топ мүшелерін қалған балалармен бірге дайындаңыз: «Осы жерден кеткенде басқа балаларға не айтасыз?»
- бұзақылық жасайтын балалардың ата-аналарымен сөйлесу, оларға балалардың жазбаша түсініктемелерін көрсету;
- оқушылардың жазбаша түсіндірмелері мен қабылданған шаралардың барлығын жазып, күнделік жүргізу;
- жәбірленуші позициясына жиі түсетін балаларды мектеп психологының көмегімен психологиялық қорғау әдістерін үйрету;
- жәбірлеушілерден жәбірленушілердің алдында жазбаша кешірім сұрауды талап ету;
- егер қорлаушы мұны әзіл деп айтса, бұл жағдайды талқылағанда бұл күлкілі емес екеніне балалардың назарын аударыңыз;
- қорлаушы орындаушының әрекеті ойнақы формамен жабылған болса, қалған осындай «ойынға» қатысқан балалардың аты-жөнін жазып алыңыз. Балаңыздан өз сезімдері туралы тағы кіммен сөйлесе алатынын сұраңыз. «Соңғы кездері сенің бақытты емес сияқты екеніңді байқадым. Мен сен үшін алаңдаймын. Мен бірдеңе айта аламын ба?» Балаңызға өз рөліңізді және қолдау көрсететін билік өкілдерінің (балаларды қорғау қызметкері, әлеуметтік кеңесші және т.б.) рөлін түсіндіріңіз. Балаларға алаңдаушылықты жою үшін көптеген қауіпсіз мүмкіндіктер қажет.

Зорлық-зомбылық көрген балаға келесі сөз тіркестерін айтуы (қайталауы) керек:

- мен саған сенемін;
- бұл сенің басыңнан өткені үшін өкінішті;
- бұл сенің кінәң емес;

- бұл туралы маған айтқаның жақсы болды;
- мен саған қауіп төндірмейтініне көз жеткізуге тырысамын.

2.3 Коммерциялық жыныстық қолдануға қатысқан балалармен жұмыс әдістері

Кәмелетке толмағандарды коммерциялық жыныстық пайдалану - ересек адамның сыйлық алам деп балаға жыныстық зорлық-зомбылық көрсетуі немесе қорлауы. Сонымен бірге бала жыныстық және коммерциялық нысан ретінде қарастырылады. Кәмелетке толмағандарды коммерциялық жыныстық қанау бала құқықтарын түбегейлі бұзу болып табылады, ол балаларға қатысты мәжбүрлеу мен зорлық-зомбылықтың бір түрі болып табылады және мәжбүрлі еңбек пен қазіргі құлдықтың ең нашар түрлерінің бірі болып саналады. Дүниежүзілік Конгрессте балаларды коммерциялық мақсатта жыныстық қанауға қарсы қабылданған анықтамаға сәйкес (Швеция, Стокгольм, 1996). Сыйақы факторы КЖҚ балаға жыныстық зорлық-зомбылықтан ерекшеленеді, онда сыйақы жоқ, дегенмен коммерциялық жыныстық қанау зорлық-зомбылық болып табылады. Сондай-ақ, жыныстық зорлық-зомбылықтың арасында нақты байланыс бар екенін атап өткен жөн. Сондай-ақ, жыныстық зорлық-зомбылық пен КЖҚ арасында нақты байланыс бар екенін атап өткен жөн. Зорлық-зомбылық көбінесе баланы коммерциялық жыныстық қанаудан бұрын болады.

КЖҚ-ға тартылған балаға тиімді көмек көрсету үшін мамандар мұндай жарақат түріне балалардың реакциясының кейбір ерекшеліктерін білуі керек. Оларды қарастырайық.

Жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балалардың және КЖҚ құрбандарының мінез-құлқындағы айырмашылықтар.

Балаға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету	КЖҚ
---	------------

<p>Бала әдетте өзін дәрменсіз сезінеді.</p> <ul style="list-style-type: none"> - әдетте бала өзін азғырушы сияқты ұстамайды. - бала жиі тыныш, алшақ көрінеді, дегенмен кейде ол шулы, агрессивті болуы мүмкін, аутодеструктивті мінез-құлық белгілерін көрсетеді. - бала «жүйеде» қалады - мектептегі оқуын жалғастырады, үйірмелерге барады және т.б. - әдетте бұл жағдай достар мен құрбыларынан құпия сақталады. – жалпы қоғам қолдап, қайырымды бола алады. 	<p>Бала өзін күшті сезінуі мүмкін.</p> <p>Бала өзін азғырушы сияқты ұстауы мүмкін.</p> <ul style="list-style-type: none"> - бала көбінесе КЖҚ-ға қатысты эмоцияларды (бірақ сезім емес!) көрсетеді, сонымен қатар аутодеструктивті мінез-құлық бар (мысалы, алкоголь ішу, есірткі). - бала «жүйеден тыс» - мектепке бармайды, қажетті мамандарға жүгінбейді. - әдетте баланың істегені достары мен құрбылары жасырмайды. - жалпы қоғам мұндай баланың мінез-құлқына теріс қарайды.
--	--

Бұл айырмашылықтарды балалармен қарым-қатынас жасау кезінде ескеру маңызды, өйткені олар, бір жағынан, баламен не болғанын анықтау кезінде белгілер болып табылады, ал екінші жағынан, олар балалардың ықтимал арандатушылық мінез-құлқына енуіне жол бермейді. Сонымен қатар, жыныстық зорлық-зомбылық құрбандары балалармен жұмыс істеу әдістемесін сипаттайтын әдебиеттердің жеткілікті үлкен көлемі бар. Бұл материалдар КЖҚ құрбандарымен жұмыс істеуде пайдалы болуы мүмкін.

Коммерциялық жыныстық қанауға ұшыраған балалардың типтік көзқарастары.

	Қыз бала	Ұл бала
Қорқыныш	жүктілік	еркекке құмар болу
Күйзелу	<ul style="list-style-type: none"> - өзіне ие болмайды («Бұл мен емес»); - басқалар мені жек көреді; - кінәлік сезім; - намысын, абыройын жоғалту. 	<ul style="list-style-type: none"> - егер ол кедей болса, акша үшін гомосексуалды қатынастар, оңайлы деп санаймын; - осал адамдарға қамқорлық жасау (анасы, әпкесі және т.

		б.)
Қазіргі күн	«Жезөкшелік – бұл жай ғана жұмыс» деп санау; - ақша қажет; - қаламайды, бірақ жалғыз қалудан қорқады.	«Жезөкшелік – бұл жай ғана жұмыс» деп санау; - ақша қажет; - қаламайды, бірақ жалғыз қалудан қорқады. - бұл жұмыс оларға ұнайды деп айта алады
Тілейтіні	- шынайы махаббат, ұзақ мерзімді сенімді қарым-қатынастар туралы армандайды; - құтқарылғанын қалайды	- жезөкшеліктен құтылғысы келеді; - қамқорлықты қамтитын қарым-қатынасты армандайды.

КЖҚ-ға қатысатын балалар ересектерге олардан естігісі келетінін айтатынын есте ұстаған жөн. Бұл балалар әлеуметтік қажетті, ересектер күткен жауаптарды оңай жаңғыртады. Олар өтірік айтуды біледі, өйткені олардың өтірігі өмір сүрудің негізі.

КЖҚ-дан зардап шеккен баланың жағдайды жеңу үшін типтік реакциялары.

КЖҚ-ға қатысу бала үшін маңызды сынақ болып табылады. Оның денсаулығы мен психикасы зардап шегеді, оның жеке және құндылық көзқарастары бұзылады. Баланың жеке басы жағдайды және типтік реакцияларды жеңуге тырысады:

- алкогольді немесе есірткіні теріс пайдалану;
- практикалық тұтынушылық көзқарастар немесе «өзін-өзі тану» (киім, тамақ және т.б.);
- ағымдағы жағдайды рационализациялау («біз кәсіпқоймыз»);
- стоицизм (жыныстық қанаудың ешқандай әсері жоқ деп көрсету).

Балаларға зорлық-зомбылық жасау, жыныстық қанау олардың құндылығы, қауіпсіздігі және әлемнің әділдігі туралы ең негізгі сенімдерді шайқайды. Бала ненің жақсы, ненің жаман екенін түсіне алмайды, өзін лайықсыз сезінеді, жақсылық пен жамандықтың нақты шекарасын көрмейді. Зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балалар қоғамның болашақ өміріне толық қатыса алмайды. Бұл КЖҚ жоғары әлеуметтік қауіптілігінің бір дәлелі.

КЖҚ құрбаны болған балалармен жұмыс істеудің ең қиын аспектілерінің бірі олардың жезөкшелікпен қайта айналысуының алдын алу болып табылады. Сыртынан қарағанда, КЖҚ қорқынышынан шығарылған бала бұл тозаққа өз еркімен қайта оралмайтын сияқты. Дегенмен, жұмыс тәжірибесі көрсеткендей, балалар жезөкшелікпен айналысудан бас тартатындардың үлкен пайызы да, олардың өз қалауы бойынша КЖҚ-ға қайта тартылу қаупі де бар. Зерттеушілер мұны келесі себептермен байланыстырады.

1. Балада жезөкшелік өмір сүрудің жалғыз жолы сияқты әсер қалдыратын үмітсіздік сезімі пайда болады. Сонымен қатар, бала осы қорқынышты өмірде қалай дұрыс әрекет ету керектігін жақсы біледі, бірақ өмірде қарым-қатынастар құруға қатысты көмекке келген ересектер ұсынатын өмір сүру ережелерін білмейді. Қалыпты әлеуметтік өмірге көшу жағдайы жақсы бала үшін қандай күйзеліс болса, КЖҚ-ға байланысты өмірге көшу дәл сондай күйзеліс.

2. Бала жезөкшелікпен тез ақша табуға болатынына сенеді, ал басқа жұмыс табу білімнің жоқтығынан, жұмысқа ынтасының жоқтығынан және т.б. қиынға соғады. Көбінесе КЖҚ-ға тартылған балалар не оқуда қиындықтарға тап болады, не мектепке баруды тоқтатады немесе құрдастарынан артта қалады.

3. Жезөкшелік баланы өз өмірін өзі басқарады деп ойлауға мәжбүр етеді. Өзіне жұмыс істеу дегеніміз, не істеу керектігін, ақшаны қалай жұмсау керектігін өзіңіз шеше аласыз.

4. КЖҚ-дың құрбаны болған балалар жыныстық қатынасқа және соның нәтижесінде өз клиенттеріне билік ету сезіміне үйренген. Жоғарыда айтылғандардың барлығына сүйене отырып, КЖҚ-дың құрбандарымен жұмыс істеудің келесі формалары (жеке және топтық) және әдістері ұсынылады.

Жеке жұмыстың ерекшеліктері

КЖҚ-дың құрбаны болған баламен жеке жұмыстың мақсаты - жоғарыда айтылған үмітсіздік сезімін болдырмау ретінде оның әлем туралы бейнесін кеңейту. Бұл балалардың көпшілігі жарақаттан кейінгі күйзелістен зардап шегеді, оның ең ауыр компоненттерінің бірі - баланың әлем бейнесінде болашақтың болмауы. Сондықтан «Қалай өмір сүретініңді ойла?», «Балаларың не дейді?» деген үндеулердің түр-түрі. т.б. мүлдем мағынасыз. Баланың өміріне болашақтың суретін енгізудің бір жолы - маскамен жұмыс жасау.

Балаға өзінің өткені, бүгінгі және болашағының бетперделерін қиып, суретін салу тапсырмасы беріледі. Содан кейін осы маскалар туралы сөйлесіңіз. Бұл әдіс, бір жағынан, өткеннің және, мүмкін, қазіргінің зақымдық күйлерін тұлғасыздандыруға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, болашақты елестетіңіз. Мұндай әңгіме эмоционалды түрде бай және баланың мәселелерін ең аз зақымдық жолмен шешуге мүмкіндік береді.

Ата-анасы қарапайым жұмыста болған 15 жасар қыздың бетпердемен жұмыс істеу мысалын қарастырайық. Отбасы аштықта өмір сүреді. Бойжеткен көп уақытын көшеде көшедегі жасөспірімдермен бірге өткізген. Осы балалардың арашалауымен ол өзін және сіңлісін асырау үшін жезөкшелікпен ақша таба бастаған. Бойжеткен түнде көшеде жалғыз жүргені үшін полицияға ұсталғандықтан, баспанаға түскен.

Өткеннің маскасы

Мен жымиямын, менде бәрі жақсы, бірақ іштей жылап отырмын. Мен зарығамын және қайырамын. Мен бақытты емеспін. Өмір сүргім келмейлі

Бүгінгінің маскасы

Бұл мен. Мен осындаймын. Мені сынама...

Болашақтың маскасы

Мен ханшайым болғым келеді. Мен бақыттымын, мені бәрі жақсы көреді және құрметтейді.

Бұрынғы бетпердемен сурет салып, ойнау барысында бойжеткен өзінің «көшедегі жұмыстың» сыртқы жағын да – материалдық сыйлығын да, ата-анасының үнсіз мақұлдауын да, әпкесінің алғысын да, оны да аңғарып, көрсете білген, «жетілу» және тәуелсіздік, оның ішкі сезімдері мен тәжірибесі - ұят, кінә, жан ауруы.

Жұмыстың ең маңызды нәтижесі қыздың өз өміріне саналы көзқараспен қарауы, жезөкшелікпен айналысу кезінде басынан өткерген сезімдері, оның шынайы қажеттіліктерін түсінуі болды. Ол оларды болашақ маскасында білдірді. Сүйіспеншілік, құрмет, басқаларды тану, өзін-өзі құрметтеу - бұл қыз өзінің бақыты мен әл-ауқатының бір бөлігі ретінде атап өткен. Ол «қызметтері» үшін бірге махаббат пен өзін-өзі құрметті ақшаға сатып алмайтынын түсінді.

Топтық жұмыстың ерекшеліктері

Топтық жұмыстың мақсаты – КЖҚ-ның құрбандары балалардың басқа адамдармен, соның ішінде құрдастарымен қақтығыссыз қарым-қатынас және өзара әрекеттесу үлгілерін көрсету.

Баланың КЖҚ-да қатысуынан туындайтын сезімдер мен күйлер оны тұйық, өзін ашуға қорқады немесе агрессивті етеді. Ал егер оқшаулану, әсіресе баланың ересек ортасы тұрғысынан, кедергі келтіретін фактор болмаса, онда агрессивтілік көбінесе балаға көмектесу процесін өте қиындатады. Жеке әңгімелесулер мен сабақтар кезінде маманның барлық назары балаға бағытталғанда, ол көп жағдайда өзін азды-көпті ұстамды

ұстайды. Дегенмен, топта, әсіресе КЖҚ-ға қатысатын бірнеше балалар жиналса, агрессивті және қоғамда мақұлданбаған мінез-құлық (балағат сөздерді қолдану, дөрекілік, топтың басқа мүшелерін тыңдағысы келмеу және т.б.) толығымен көрінеді.

КЖҚ-ға тартылған балалармен және қауіп тобындағы балалармен топтық оңалту сеанстарын тиімдірек өткізу үшін мыналарды ескерген жөн:

– Қатысушы балалардың санына байланысты жүргізушілердің санын өзгерту қажет (2 жаттықтырушы – 5-7 қатысушы, 3-4 жаттықтырушы – 8-12 қатысушы). Бұл жағдайда бір жаттықтырушы екі-үш қатысушыны бақылайды және олардың топ ережелерін мүмкіндігінше сақтауын қамтамасыз етеді, олар орындайтын жаттығулардың дұрыстығы мен қауіпсіздігін бақылайды.

- Топтың максималды толықтығы - 12 қатысушыдан аспайды.

- Егер топ ашық болса, онда әр сабақты сәлемдесу рәсімінен және бірінші рет келген балаларды топқа қосу рәсімінен бастау керек. Жабық топ үшін "ритуалистік" жаттығулардан және белгілі бір топқа жететін және күтілетін жаттығулардан "жақтау" жасау да пайдалы. Кезекті сабаққа кіру рәсімінің қатаң тәртібі жаттығуларды орындауға дайындалуға ғана емес, сонымен қатар "тану" атмосферасын, демек қауіпсіздікті тудырады. Соңғы "салттық" жаттығу сабақты символдық шеңберге жабады.

- Егер мүмкіндік болса, онда оңалту топтық жұмысын жабық топта жүргізген дұрыс.

- Топ ережелерін сақтауға және оған қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ерекше назар аудару. Ол үшін әр жүргізуші өзінің назарын үнемі қадағалап отыратын қатысушылардың белгілі бір санына аударады және қажет болған жағдайда оны түзетеді.

- Топтық жұмысты қатысушылардың жеке кеңестерімен үйлестіру. Ең жақсы жағдай-бұл жеке консультациялар алдын-ала, содан кейін топтық кездесулермен бірге жүретін жағдай.

-Зорлық-зомбылық құрбаны болған балалардың тұлғаишілік ресурстарын жандандыру, жеке қауіпсіздік жоспарын жасау жөніндегі іс-шараларды көздеу.

- Өзін-өзі бағалауды, өзін-өзі тануды арттыру жаттығуларын жүргізген кезде, әсіресе топ ережелерінің сақталуын қатаң қадағалап отыру керек, қажет болған жағдайда қиындыққа тап болған қатысушыларға көмектесу және қолдау қажет.

Ксен - ға тартылған балалармен жұмыс істеу-ауыр, төмен нәтижелі еңбек. Мұндай балалармен кәсіби қызметінде кездесетін мамандар кәсіби күйіп қалудың жеке алдын-алуды қамтамасыз етуі керек.

2.4 Коммерциялық жыныстық қанаудан зардап шеккен балалармен жұмыс істеу кезінде пайда болатын жиі кездесетін жағдайлар және олардан шығу жолдары

1-жағдай: бала маманды өзі жасағысы келмейтін немесе орынды деп санамайтын нәрсені жасауға мәжбүр етті деп айыптайды.

Неліктен бала мұны жасайды? Көбінесе баланың айналасындағы ересектерге тағылған айыптары оның бұрынғы тәжірибесін қазіргі жағдайға ауыстырумен, басқа ересектер оған келтірген реніштерін айту қажеттілігімен байланысты ("сіз басқалардан еш айырмашылығы жоқ: сіз де мені қаламайтын нәрсені жасауға мәжбүр етесіз"). Бала ұзақ уақыт бойы бір жағынан зорлық - зомбылық пен мәжбүрлеу болған шындықта өмір сүрді, екінші жағынан, жалпы қабылданған нормалар мен ережелер жоқ. Сондықтан балаларда ережелерді сақтау және талаптарға бағыну қиынға соғады. Айып тағылғаннан кейін, бала ересектерден талаптардың күшін жоюды күтеді (бұл оған ересектерге қатысты билікті сезінуге және олар белгілеген нормаларды, ережелер мен талаптарды сақтамауға мүмкіндік береді) немесе агрессия (содан кейін бала өзін жәбірленушінің әдеттегі ролінде сезінеді, мұнда бәрі "жаман" және ол бақытсыз, бірақ жақсы). Бала күтпейтін мінез-құлық-бұл талаптардың сабырлы, бірақ берік қайталануы.

Дұрыс емес: ренжіту, кінәлі сезіну немесе балаға агрессивті болу.

Өзін қалай ұстау керек: балаға: "Иә, Мен сізге ұнамайтынын көремін. Сіз ашулануыңыз мүмкін, бірақ бұл ереже (талап және т.б.) сақталуы керек. Біздің мекемеде біз осылай қабылдадық". Яғни, баланың сезінген сезімдерін сезіну құқығын мойындау өте маңызды, бірақ сонымен бірге оның сезімдері өзіне де, айналасындағыларға да зиян тигізбеуі үшін шекаралар белгіленуі керек. Сондай-ақ, қойылған талаптардың сақталуын талап ету қажет. Ересек адам үшін өзін құрбан емес, қудалаушы ретінде сезіну және олардың талаптары мен әрекеттерінде дәйекті болу маңызды.

2-жағдай: бала коммерциялық жыныстық қанауға қатысу тәжірибесін оң деп атайды ("мен ақша таптым, өзімді жақсы сезіндім, қалағанымды істедім және қалағанымның бәрін жасадым және т. б.", "мен өзімді тартымды сезіндім, кем дегенде біреуге керек")

Неліктен бала мұны жасайды? Бұл бала осы уақыт бойы болған шындықтан қорғаудың бір түрі. Мұндай мінез-құлық оған қиын жағдайда өмір сүруге мүмкіндік берді. Мұндай мәлімдемелер мамандарды арандатудың бір түрі болуы мүмкін.

Дұрыс емес: бұл шын мәнінде бар-жоғын нақтылауды бастау, баланы белсенді түрде сендіруді бастау және мұның бәрі дұрыс емес деп айту немесе оған қызғанышпен қарау, ұялу.

Қалай әрекет ету керек? "Сіз маған қазір бәрін не үшін айтып отырсыз? "Бұл мәселе әңгіме кезінде баланың жағдайын талқылауға көшуге мүмкіндік береді және оның шынайы ниетін нақтылауға мүмкіндік береді.

Осыдан кейін баладан "бұл өмірде сізге не ұнады? Ал не қиын болды?" (ненің тартымды және құнды, ненің қиын және қолайсыз екенін анықтау маңызды). Содан кейін баламен бірге барлық маңызды, құнды, "жақсы" нәрсені коммерциялық жыныстық қанаусыз өмірде қалай алуға болатынын талқылау маңызды.

3-жағдай: бала жағдайдың қаншалықты қорқынышты екендігі туралы айта бастады.

Неліктен ол мұны істейді? Келесі себептерді бөліп көрсетуге болады:

- немесе баланың басынан өткерген оқиғаға қатысты нақты сезімдері болды және бөлісу қажеттілігі бар – бұл оның Сізге сене бастағанын көрсетеді;

- немесе бұл манипуляция. Бала жәбірленушінің позициясына қосылды, өзі үшін қандай да бір пайда көргісі келеді, сондықтан олар проблемаларды шешіп, міндеттерінен босатылып, маманды басқару үшін кінә сезімін оятқысы келеді.

Қалай ажыратуға болады? Бірінші жағдайда, бала дәл бөліскісі келеді, ол өзіне батырылады, маманға және оның жағдайына аз жауап береді, оны ренжітуге тырыспайды, оның реакциясын мұқият бақыламайды.

Дұрыс емес: баланы ұзу, алаңдату, әңгімені басқа тақырыпқа аудару.

Қалай әрекет ету керек? Мұқият және белсенді тыңдау, қабылдау. Баланың ауырып қалуынан қорықпау маңызды (ол шындықтан гөрі нашар), керісінше – қайғысын төгіп, ол одан босатылады. Онымен бірге болу, ауыр эмоцияларды білдіруге көмектесу, оны қолдау, өзіңізді қауіпсіз сезінуге көмектесу маңызды.

Манипуляция жағдайында әрқашан жасырын мақсат болады. Мысалы: бұрынғы азаптары туралы айта отырып, бала жалпы қабылданған нормалар мен талаптарды сақтамауға мүмкіндік беретін ерекше, артықшылықты қатынасты күтеді.

Қате: әңгімеге бару және бала сізден не күтетінін істеу (бірдеңе жасауға немесе жасамауға рұқсат беру).

Қалай әрекет ету керек? Балаға жанашырлық таныту маңызды, бірақ нормалар мен ережелерді сақтауды (сақтамауды) бұрын болған жарақаттық тәжірибемен байланыстырмаңыз. Бала қиын жағдайға тап болады, ол Шындықта барабар күресуді білмейді (міндеттерді орындау, қателіктерді мойындау, өзінің нақты тәжірибесі туралы айту). Бұл жағдай бала үшін маңызды оқу сәті болып табылады.

4-жағдай: бала маманды басқа ересектермен салыстырады: "Сіз өте жақсы/жамансыз, басқалар сияқты емессіз"

Неліктен ол мұны істейді? Келесі себептерді бөліп көрсетуге болады:

- баланың қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігі бар ("егер мен ересек адамға оның жақсы екенін айтсам, ол маған жақсы қарайды және ол маған зиян тигізбейді");

- бұл ересек адамнан белгілі бір пайда табуға, мақсаттарына жетуге тырысу;

- бала маманға алғысын білдіргісі келеді, бірақ оны басқа адамдарға ренжітпей-ақ бағаламай қалай жасау керектігін білмейді.

Дұрыс емес: бірінші және екінші жағдайда: маман ретінде сіз басқа ересектерге қарағанда не жақсы екеніңізді нақтылаңыз және баланың қатысуымен қуаныңыз; басқа қызметкерлердің әрекеттерін айыптаңыз.

Қалай әрекет ету керек? Бірінші жағдайда: балаға барлық мамандар (қызметкерлер) бірдей кәсіби екенін және сіз олардың бірісіз/бірісіз; барлық қызметкерлер әр балаға және оған бірдей қамқорлық жасайтынын хабарлаңыз.

Екінші жағдайда, балаңыздан сұраңыз: "мұны маған қазір не үшін айтып отырсыз?" Баланың өзекті қажеттіліктеріне жүгініңіз. Балаңызға қызметкерлерге қалай қарайтынына қарамастан, талаптар барлығына бірдей екенін ескертіңіз.

Үшінші жағдайда: баланы басқаларға жағымды сезімдер білдіргісі келетіндігіне қолдау көрсету маңызды, бірақ сонымен бірге оған бір адамды мақтаған кезде басқа адамдар туралы жаман сөйлемеу керек екенін түсіндіріңіз.

5-жағдай: бала жағдайды өзгерту мүмкіндігіне сенбейді; дәрменсіздік сезімін сезінеді.

Неліктен бала мұны жасайды? Келесі себептерді бөліп көрсетуге болады:

- бастан кешкен зорлық-зомбылық бала үшін ұзақ және ауыр болды (оның өмірінде мұндай жағдайларды жеңу тәжірибесі болған жоқ);

- бала "жәбірленуші" позициясында (жәбірленушілердің мінез-құлқының ерекшеліктерін қараңыз), дәрменсіздік жеке ұстанымымен және осы позициядан алынған артықшылықтармен анықталады.

Дұрыс емес: барлық күш-жігердің пайдасыз екеніне сену және құтқарушының позициясы мен позициясы бала үшін бәрін жасай бастайды.

Қалай әрекет ету керек? Мұндай жағдайда осындай проблеманы жеңе алған басқа балалардың өміріндегі жағымды мысалдарға сүйену, жақсы аяқталған оқиғаларға сілтеме жасау, оларды талдау, әр нақты жағдайдан пайдалы тәжірибе алу өте маңызды.

Жағдайдың өзгеруіне деген сенімсіздікті жеңе отырып, сіз кішкентайдан бастауыңыз керек – балаңызбен оның жақын болашаққа арналған мінез-құлық бағдарламасын жасаңыз (ол ертең, ертең, бір аптадан кейін не істейді). Баланың қарапайым және нақты тапсырмаларды орындауы оның нәтижеге қол жеткізе алатындығын және алдына қойылған міндеттерді шеше алатындығын сезінеді. Баламен бірге оның тәуелсіз жетістіктерінің тәжірибесін қарастыра отырып, тіпті кішігірім оң өзгерістерді үнемі атап өту керек, оның мүмкіндіктері мен баланың күшті жақтарын дамыту керек.

6-жағдай: бала басқаларға сенімсіздік танытады. "Мені ешкім сүймейді", "сізге бәрібір".

Неліктен бала мұны жасайды? Ксен-ден зардап шеккен балалар ересектердің сатқындығына тап болды, сондықтан олардың басқаларға, соның ішінде олармен жұмыс істейтін мамандарға деген сенімсіздігі табиғи нәрсе.

Дұрыс емес: баланы ренжіту, оны ризашылықсыз деп санау немесе баланың сүйіспеншілігі мен оның расположыласына ие болу үшін кез-келген жолмен бастау.

Бұл жағдайда не істеу қажет?

Баланың айналасындағылардың жақсы сезімдеріне сенуі үшін ол мекеме қызметкерлерінің қамқорлығын, назарын және көмектесуге деген ұмтылысын үнемі сезінуі керек, оның эмоционалды түрде қорғалғанын біртіндеп түсінуі керек және онымен болған жағдай қаншалықты таң қалдырса да, қолдауға, түсінуге және айыптаудың болмауына сене алады.

7-жағдай: бала интеллектуалды және ерікті пассивтілікті көрсетеді. Психотерапиялық топқа қатысқаннан кейін баланың шағымының мысалы: "сіз бізді топта ойлайсыз, Мен қаламаймын". Көптеген балалар теледидар көру сияқты қарапайым нәрсені таңдайды: "мен мұны қаламаймын".

Неліктен бала мұны жасайды? Баланың өмір салты дамуға емес, өмір сүруге және бейімделуге бағытталған интеллектуалды және ерікті белсенділіктің нақты түрлерін ұсынды.

Баланы кінәлау немесе бәрін "сол күйінде" қалдыру дұрыс емес. Баланы интеллектуалды дамуға және әлеуметтік қолайлы мақсаттар қоюға ынталандыруды тоқтатыңыз.

Бұл жағдайда не істеу қажет?

Баламен жақынырақ танысқаннан кейін, сіз оның немен айналысатынын білуіңіз керек, бұл хоббиді сабақ бағдарламасын құруда қолданыңыз (оның хоббиі, тыңдайтын музыкасы, сүйікті кинофильмдері). Оңалту шараларына деген қызығушылықты ояту үшін баланың қажеттіліктеріне және оған белгілі бір әдістердің қол жетімділігіне сүйену керек. Көптеген балаларға ойын түрінде өткізілетін сабақтар ұсынылады.

Интерактивті әдістерді қолдану жақсы нәтиже береді. Балалар теледидар көргенді ұнатады, сондықтан кейіннен талқыланатын арнайы мультфильмдер немесе кинофильмдер көрсетілімін қолданған жөн. Маңызды тақырыптар әдетте балаларды бей-жай қалдырмайды. Талқылау кезінде балаларға ересектердің көтермелеуі мен қолдауы қажет.

Сабаққа қатысу кезінде баланың инерциясын жеңу үшін ол достасқан және пікірі ол үшін беделді басқа балалардың көмегін пайдалануға болады.

8-жағдай: бала ғажайыпты күтеді: "бәрі өздігінен өтеді және қалыптасады".

Неліктен бала мұны жасайды? Балалардың көпшілігі психологиялық Орталықта немесе ауруханада болу фактісі оларды өзгертеді деп санайды. Мұндай балаларда өзін және мінез-құлық үлгісін өзгертпестен өзгерту мүмкін емес екенін түсінбейді. Оларға өз өмірлері үшін жауапкершілікті қабылдау қиын. Дәрменсіздік пен дәрменсіздік сезімі көбінесе балаға ұзақ мерзімді психологиялық және жыныстық зорлық-зомбылықтың салдары болып табылады.

Баламен келісіп, онымен бірге керемет өзгерістерді күту дұрыс емес. Бала үшін өзі белсенді және белсенді бола алатын мәселелерді шешіңіз, өйткені бұл оның дәрменсіз ойшыл, "Құрбан" ретіндегі ұстанымын бекітеді.

Бұл жағдайда не істеу қажет?

Балаларға өз өмірлері үшін өздері жауапты екенін түсінуге көмектесу. Баланың болашағын таңдау үшін жеке жауапкершілігін ынталандыру, оны жағдайды өзгерту үшін жасалуы керек әрекеттерді талқылауға белсенді түрде тарту маңызды. Бұл баланың өзіндік маңыздылық сезімін қолдауға ықпал етеді, оған дәрменсіздік күйін жеңуге, өзін-өзі бағалауға және өз күшіне сенуге көмектеседі.

9 жағдай: бала агрессивті, арандатушылық мінез-құлықты, қоғамдық нормалар мен ережелерге немқұрайлы қарауды көрсетеді.

Неліктен бала мұны жасайды? Бір жағдайда, бұл баланың ішкі кернеуін әдеттегі жолмен босату тәсілі болуы мүмкін. Екіншісінде, манипуляциялық мақсаттарға жету үшін немесе оның назарын аудару үшін ересек адамды арандату.

Бұл жағдайда не істеу қажет?

Балаға кез-келген адам сияқты сезімдерді білдіруге құқығы бар екенін түсіндіру, бірақ талаптар бәріне бірдей және бұл мінез-құлыққа жол берілмейді. Мұнда оның жаулары жоқ және бәрі оған осы жағдайда көмектесуге тырысады. Балаға шекараны белгілеуге көмектесу керек, сондықтан оның сезімдері өзіне де, айналасындағыларға да зиян тигізбейді (сезімдерді білдірудің әлеуметтік қолайлы тәсілдерін үйрету). Сонымен қатар, шекараны белгілеп, наразылықты білдіре отырып, баланың іс – әрекетін және оның жеке басын ажырату маңызды, сондықтан ол түсінеді-бұл оның мінез-құлқы, ол сіздің қайғыңыздың объектісі емес.

10 жағдай: бала мамандарға одан не естігісі келетінін айтады.

Неліктен бала оны істейді? Бұрын ақылға қонымды өтірік айту, ересектерге қажетті ақпаратты беру мүмкіндігі травматикалық жағдайда өмір сүрудің негізі болды және бала үшін әдетке айналды. Көбінесе бала болған оқиға туралы шындықты айтпайды, өйткені ол ересек адамды аямайды және оны білгенде өз сезімдерін жеңе алмаймын деп қорқады.

Баланың патологиялық жалғандығына сену, жабық сұрақтар қою, тек біржақты жауаптар беру дұрыс емес. Баланы өтірік айтты деп айыптау, ашулану және егер ол әлі дайын болмаса да, баланы ашық айтуға тырысу.

Бұл жағдайда не істеу қажет?

Баланың өтіріктерінің анықталған фактілеріне теріс бояусыз эмоционалды түрде жауап беру. Маман ауырлығына және/немесе ішкі қолайсыздығына қарамастан кез келген хабарланған фактілер мен мәліметтерді тыңдауға дайын болуы керек. Баламен оның мәселесін талқылағанда, ол үшін сөйлесудің орнына ашық сұрақтар қою керек. Егер бала тым шаблонды сөз тіркестерін қолданса, оның нені білдіретінін нақтылауға болады (содан кейін мен ұрғым келді деген сияқты). Егер баланың шынайылығына күмән туындаса, оны айтуға асықпаңыз. Әңгіме уақыты әлі келмеуі мүмкін. Әңгімеге басқа уақытта оралуға болады. Бала жағдайға деген көзқарасын түсіндіріп, дайын болған кезде өзінің нақты тәжірибесі туралы айтып берсін.

11 жағдай: балалар жезөкшелікке ақша табудың оңай, рұқсат етілген тәсілі ретінде қарайды.

Неліктен бала оны істейді? Бұл сенім әлеуметтік қолайсыз өмір салтын негіздеуді қажет ететін баланың психологиялық қорғанысымен қалыптасады. Сонымен қатар, баланың басқа салада тәжірибесі жоқ.

Жыныстық жұмыстың өзі еңбек мотивациясын бұрмалауға жағдай жасайтынын ескеру қажет. Атап айтқанда:

- орындалған жұмыс үшін сыйақы алу бірден қолма-қол ақшаның тұрақты болуының елесін тудырады. Бала бюджетті жоспарлай алмайды, бірақ өзінің қазіргі қажеттіліктерін, соның ішінде алкоголь, есірткі және т. б. тез қанағаттандыруға үйренеді;

- "дұрыс" еңбек тәртібі жоқ, күн тәртібі баланың жас ерекшеліктеріне қайшы келеді (мысалы, түнгі белсенділік);

- "еңбек ұжымында" әлеуметтенудің бұрмаланған дағдылары қалыптасады. Бала сутенермен және клиенттермен оңай байланыса алады, бірақ жыныстық индустрияға қатысы жоқ адамдармен қарым-қатынас орнатуға мүлдем дәрменсіз.

Бұған сену дұрыс емес коммерциялық секс бұл табыстың оңай, қолайлы түрі.

Бұл жағдайда не істеу қажет?

Балаға жыныстық жұмыс кез-келген адам үшін, әсіресе бала үшін өте ауыр және қауіпті екенін түсіндіруге тырысыңыз. Бұл адамның өз денесімен жасайтын мәмілесіне тең. Бұл жағдайда материалдық игіліктер үшін ол оның бөліктерімен төленуі керек. Адамның денесі бір және оған өмір бойы берілген - оны өзгерту мүмкін емес. Косметикалық операциялар мен процедуралар денені өзінің ресурстары арқылы өзгертеді және иммундық жүйені әлсіретеді, ал жанама әсерлер денсаулыққа зиян келтіреді. Сонымен қатар, бала жезөкшелік зорлық-зомбылық пен жыныстық жолмен берілетін жұқпалы ауруларды жұқтыру қаупімен тығыз байланысты екенін білуі керек.

12 жағдай: бала жезөкшелікпен айналысу үшін басқа балаларды жалдайды. Жеңіл табыс туралы сендіру және мақтаншақ әңгімелер ("аздап шыдайсың және қалағаныңды сатып ала аласың"); жыныстық қанауға қатысқан балалар басқа балаларды жезөкшелікпен айналысуға немесе порнография түсіруге итермелейді.

Неліктен бала оны істейді? Бала жиі берілген әрбір жаңа бала үшін сыйақы алады. Жыныстық жұмысқа тартылған балалар өздерін кінәлі сезінеді, олар басқа біреу осындай жағдайға тап болған кезде әлсірейді.

Назардан тыс қалдыру, басқа балаларды жалдау әрекеттерін елемеу, коммерциялық жыныстық қатынастың артықшылықтары туралы мақтаншақ әңгімелер дұрыс емес. Басқа балаларға жезөкшелікпен айналысудың қандай салдары болуы мүмкін екендігі туралы айтпау.

Бұл жағдайда не істеу қажет?

Ксен - ге қатысы жоқ балалармен алдын-алу жұмыс жүргізілуі керек. Ең жақсы жол - салауатты өмір салтын, өз денсаулығының құндылығын,

дененің тұтастығын насихаттау. Балаларға өзін-өзі күтуге, өзін-өзі сүйеге және қажет болған жағдайда «жоқ» деп айта білуге үйрету керек.

Балалармен алдын алу жұмыс - мүмкін "жалдаушылар" баланың травматикалық тәжірибесіне жүгінуді қамтиды. Сіз оны осы тәжірибені келесі позициялардан қарастыруға шақыра аласыз: "бұл әрекет сізге не үйретті? КСЕН құрбаны болған баланың өзі басқа балалар үшін қандай пайдалы нәрсе жасай алады?»

13 жағдай: КТКСҚ-ға қатысқан бала өз клиенттері мен сутенерлерін оған қамқорлық жасайтын досы деп санайды.

Неліктен бала олай санайды?

Мұндай қанауға қатысатын балаларға арналған жыныстық жұмыс көбінесе қамқорлық пен қорғау қажеттілігімен байланысты. Көптеген жағдайларда балаларды жезөкшелікке тартқан адамдар оларға назар аударған, тамақтандырған және қамқорлық жасауға уәде берген жалғыз адамдар. Олар балаларды пайда мен жыныстық қанағаттану үшін пайдаланады, бірақ балалардың көз алдында олар қамқор, қорғаушы, мейірімді адамдар, олардың әрекеттері туралы айту – сатқындық. (Әлеуметтік қызметкерлер мен психологтар, керісінше, қалыптасқан өмірді бұзғысы келетін адамдар ретінде қабылданады).

Бұл қате түсінікте баланы қолдау дұрыс емес.

Бұл жағдайда не істеу қажет?

Балаға клиенттер мен сутенерлердің қылмыскерлер екенін, оларды өз пайдасына пайдаланғанын, денсаулығына зиян келтіретінін және қауіп төндіретінін түсіндіруге тырысыңыз. Сүйіспеншілікке толы адам ешқашан жақсы көретін адамын жұқтыру, зорлық-зомбылық және т.б. қауіп-қатерге ұшыратпайды. қауіпсіздік құқығы, өз денесі сияқты, әр адамның ажырамас құқығы болып табылады. Қауіпсіздік үшін ақша да, жыныстық қызмет те төлеудің қажеті жоқ. Бала осы құқықты қолдана алады махаббаттың өлшемі мыналар: шынымен сүйетін адам ешқашан сүйетіндеріне қауіп төндірмейді.

14 жағдай: бала порнографияға қатысу ол үшін қауіпті болуы мүмкін деп санамайды, егер ол нақты жыныстық қатынасқа түспесе.

Неліктен бала осылай санайды?

Бала шын жүректен сенеді, өйткені олар жыныстық әрекеттерді «тек бейнелейді», содан кейін бұл оған зиян тигізбейді.

Балалар порнографиясын «қауіпті» және «қауіпті емес» деп бөлу, «балалар эротикасы» бар деп санау дұрыс емес.

Бұл жағдайда не істеу керек?

Балаға дайын порнографиялық материалдар көбінесе өндірушілерден бөлек «өз өмірін» бастайтынын түсіндіріңіз. Олардың таралуы мен ілгерілеуін ешкім басқара алмайды. Бұл материалдар әр түрлі арналарға, соның ішінде интернетке ұзақ уақыт бойы таралуы мүмкін. Көптеген адамдар оларды көре алады және баланы ересек болған кезде де тани алады. Негізгі мәселе порно индустриясы үшін түсіруді жалғастыру керек пе, жоқ па, бірақ сіздің порнографиялық бейнелеріңіз көптеген адамдардың қолында мәңгі

қалатынын біле отырып, өмір сүруді қалай үйренуге болады, олардың кейбіреулері кез келген уақытта сізді тани алады және бұл туралы басқаларға, соның ішінде жақындарыңызға да айта алады.

Мұндай мәселеге тап болған бала әсіресе мамандардың қолдауына мұқтаж, өйткені бұл фактіні білу ауыр психологиялық зардаптарға, соның ішінде суицидтік ниеттерге әкелуі мүмкін.

2.5 Коммерциялық жыныстық қанаудан аман қалған балалармен жұмыс істеу кезінде мамандардың кәсіби күйіп қалуы

Коммерциялық жыныстық қанаудан аман қалған балалармен жұмыс істеу мамандарды жарақаттауы мүмкін. Баланың қанау тәжірибесі туралы әңгімелері және баланың психологиялық жарақатына куә болу қажеттілігі мамандардың әртүрлі реакцияларын тудыруы мүмкін.

Жарақат «судағы шеңберлер» әсерін тудырады. Ол жәбірленушіге әсер етіп қана қоймай, оның жақындарына немесе онымен жұмыс істейтіндерге де әсер етеді.

Жарақат «жұқпалы»: балалармен жұмыс істейтін кәсіпқой кейде эмоционалды толып кету сезімін сезінуі мүмкін, тіпті аз болса да - бала сияқты қорқыныш, ашу және дәрменсіздік.

Ең жағымсыз салдары ғылыми әдебиеттерде «алмастыру жарақаты» (vicarious traumatization) терминімен сипатталады – бұл пациенттің травматикалық материалымен эмпатикалық байланыста болатын терапевттің ішкі тәжірибесінің өзгеруі. Ауыстыру жарақаты реакцияларына ұқсайтын физиологиялық белгілерге әкелуі мүмкін және қайталанатын естеліктер, түнгі армандар және обсессивті ойлар сияқты обсессивті белгілер түрінде немесе эмоционалды депрессия түрінде көрінеді. Бұл белгілер адамның когнитивті схемалар деп аталатын маңызды сенімдерінің бұзылуына әкелуі мүмкін: өзі туралы, басқа адамдар туралы, жалпы әлем туралы.

Осыған байланысты мамандарға дұрыс және жүйелі көмек көрсету өте маңызды болады. Жарақат алған балалармен жұмыс істеу кезінде мамандар эмоционалды қолдаудың айқын қажеттілігіне тап болады. Маман балаға мүмкіндігінше көп нәрсе жасауға деген ұмтылысының күшті әсерін сезінуі мүмкін, өйткені ол оған өте қажет және осындай қиын өмірлік жағдайға тап болады.

Шамадан тыс эмпатия позициясына тән аргументтердің мұндай түріне түсу өте оңай, сондықтан баланың проблемаларына көмектесу мен шамадан тыс араласу арасындағы нақты шекараны белгілеу өте маңызды. Кәсіби мамандар көмекке деген тым көп құлшынысты тежеуді үйренуі керек, өйткені бұл тұрақты қанағаттанбау мен күйіп қалуға әкелуі мүмкін. Адамның өз ісіне берілу ниеті үнемі өзін-өзі дамытуды және өзін-өзі сақтауды талап етеді.

Кәсіби өз-өзіне көмек көрсетудің ең маңызды элементтері - өзін-өзі үнемі рефлексиялау және өзін-өзі бақылау. Жеке қажеттіліктер мен

клиенттердің қажеттіліктері арасындағы теңгерімге қол жеткізу ғана маманға тиімді көмек көрсетуге көмектеседі.

Жарақат алған балалармен жұмыс істеу нәтижесінде кәсіпқойларда болатын барлық өзгерістер теріс емес. Олармен қарым-қатынас жасау және өзара әрекеттесу тәжірибесі де оң өзгерістердің көзі бола алады. Эмоционалды күйзелістен арылудың, қолдау алудың, дәрменсіздік жағдайын жеңудің бір жолы – мамандар бір-біріне көмектесіп, жарақат алған балалармен жұмыс жасау кезінде олардың жағдайын талқылай алатын қолдау топтары.

Коммерциялық жыныстық қанаушылықтан зардап шеккен балалармен жұмыс істейтін мамандар өмірді көбірек бағалайтынын, оған байыпты қарайтынын, басқаларды және өздерін жақсы түсінетінін, жаңа достар тауып, терең сенімді қарым-қатынастарды құра бастайтынын айтады. КЖҚ-тан аман қалған адамдардың ең жақсы тұлғалық қасиеттерін дамытуға деген сенім мен үміт КЖҚ тәжірибесі бар балалармен жұмыс істейтін мамандар үшін күшті қолдау болып табылады.

Пайданылған әдебиеттер тізімі

1. 2000 ж. №55/25 БҰҰ-ның 1989 жылғы 20 қарашадағы Бала құқықтары туралы конвенциясынан толықтырулармен үзінділер
2. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (02.11.2015 ж. өзгертулер мен толықтырулармен)
3. Сафонова Т. Я., Цымбал Е. И. Жестокое обращение с детьми и его последствия / Т. Я. Сафонова, Е. И. Цымбал // Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита. – М., 2002
4. Зиновьева Н. О., Михайлова Н. Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации / Н. О. Зиновьева, Н. Ф. Михайлова. – СПб. : Речь. – 2008
5. Цымбал Е. И., Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия : учебное пособие / Е. И. Цымбал. – М: РБФ НАН, 2016
6. Ильина С. В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств / С. В. Ильина // Вопросы психологии. – 2008. – № 6. – С. 65–74
7. Кошелева А. Д., Алексеева Л. С. Психологическое насилие над ребенком в семье, его причины и следствия / А. Д. Кошелева Л. С. Алексеева // Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие. – под ред. Л.С.Алексеевой. - М., 2000
8. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И. Г. Малкина-Пых – М. : Изд-во Эксмо, 2012
9. Кейпир О., Витакир К. Семья в кризисе. М., 2005.
10. Насилие в отношении детей в семьях в Казахстане: исследование знаний, отношения и практики. Краткий аналитический отчет. Астана, 2017 г.
11. Тұрсұнов А.Б. Қазақстандағы балалар құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы, Нұр-Сұлтан қ. Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы, №1 (15) 2020 ж.

**Балалар мен жасөспірімдерге қатысты қатыгездікті реттеудің
әлеуметтік-құқықтық аспектілері**

Бала құқықтары туралы БҰҰ конвенциясынан үзінділер

6 бап

1. Қатысушы мемлекеттер әр баланың өмір сүруге ажырамас құқығы бар екенін мойындайды.

2. Қатысушы мемлекеттер баланың өмір сүруін және сау дамуын мүмкіндігінше қамтамасыз етеді.

16 бап

1. Бірде-бір бала өзінің жеке өміріне, отбасылық өміріне, тұрғын үйге қол сұғылмаушылығына немесе хат-хабарлардың құпиясына немесе оның арнамысы мен беделіне заңсыз қол сұғушылыққа құқығын жүзеге асыруға ерікті немесе заңсыз араласудың объектісі бола алмайды.

2. Бала заңды осындай араласудан немесе қол сұғушылықтан қорғауға құқылы.

19 бап

Қатысушы мемлекеттер баланы физикалық немесе психологиялық зорлық-зомбылықтың, қорлаудың немесе теріс пайдаланудың, қамқорлықтың жоқтығының немесе немқұрайлылықтың, дөрекі қарым-қатынастың немесе қанаудың барлық түрлерінен, соның ішінде ата-аналардан, заңды қамқоршылардан немесе балаға қамқорлық жасайтын кез келген басқа адамнан қорғау мақсатында барлық қажетті заңнамалық, әкімшілік, әлеуметтік және ағартушылық шараларды қабылдайды.

24 бап

1. Қатысушы мемлекеттер баланың денсаулық сақтау жүйесінің неғұрлым жетілдірілген қызметтерін және ауруларды емдеу және денсаулықты қалпына келтіру құралдарын пайдалану құқығын таниды. Қатысушы мемлекеттер бірде-бір баланың денсаулық сақтау жүйесінің осындай қызметтеріне қол жеткізу құқығынан айырылмауын қамтамасыз етуге ұмтылады.

2. Қатысушы мемлекеттер осы құқықтың толық жүзеге асырылуына қол жеткізеді және атап айтқанда қажетті шараларды қабылдайды:

а) нәрестелер мен балалар өлімінің деңгейін төмендету;

б) алғашқы медициналық-санитарлық көмекті дамытуға басымдық бере отырып, қажетті медициналық көмек көрсетуді және барлық балалардың денсаулығын қорғауды қамтамасыз ету;

в) аурулармен және тамақтанбаумен, оның ішінде алғашқы медициналық-санитарлық көмек шеңберінде, басқалармен қатар, оңай қол жетімді технологияны қолдану және қоршаған ортаның ластану қаупін

ескере отырып, жеткілікті қоректік азық-түлік пен таза ауыз су беру арқылы күресу;

г) аналарға босанғанға дейінгі және босанғаннан кейінгі кезеңдерде тиісті денсаулық сақтау қызметтерін ұсыну;

д) қоғамның барлық топтарының хабардарлығын қамтамасыз ету, атап айтқанда ата-аналар мен балалар, балалардың денсаулығы мен тамақтануы, емшек сүтімен емізудің артықшылықтары, гигиена, баланың тіршілік ету ортасының санитариясы және жазатайым оқиғалардың алдын алу, сондай-ақ олардың білімге қол жетімділігі және осындай білімді пайдалануда оларды қолдау туралы;

е) профилактикалық медициналық көмек саласындағы ағарту жұмыстары мен көрсетілетін қызметтерді дамыту.

3. Қатысушы мемлекеттер балалардың денсаулығына теріс әсер ететін дәстүрлі тәжірибені жою мақсатында кез келген тиімді және қажетті шараларды қабылдайды.

4. Қатысушы мемлекеттер осы бапта танылатын құқықты біртіндеп толық жүзеге асыруға қол жеткізу мақсатында халықаралық ынтымақтастықты көтермелеуге және оны дамытуға міндеттенеді. Осыған байланысты дамушы елдердің қажеттіліктеріне ерекше назар аудару керек.

27 бап

1. Қатысушы мемлекеттер әр баланың баланың физикалық, психикалық, рухани, адамгершілік және әлеуметтік дамуы үшін қажетті өмір сүру деңгейіне құқығын мойындайды.

2. Ата-ана (лар) немесе баланы тәрбиелеп отырған басқа да адамдар өздерінің қабілеттері мен қаржылық мүмкіндіктері шегінде баланың дамуы үшін қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етуге негізгі жауапты болады.

3. Қатысушы мемлекеттер ұлттық жағдайларға сәйкес және өз мүмкіндіктері шегінде ата-аналарға және балаларды тәрбиелеп отырған басқа да адамдарға осы құқықты жүзеге асыруда көмек көрсету жөнінде қажетті шаралар қабылдайды және қажет болған жағдайда, әсіресе тамақпен, киіммен және тұрғын үймен қамтамасыз етуге қатысты, материалдық көмек көрсетеді және бағдарламаларды қолдайды.

4. Қатысушы мемлекеттер қатысушы мемлекеттің ішінде де, шетелден де ата-аналардың немесе бала үшін қаржылық жауапты басқа да адамдардың баланы күтіп-бағуын қалпына келтіруді қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдайды. Атап айтқанда, егер бала үшін қаржылық жауапкершілігі бар адам мен бала әртүрлі мемлекеттерде тұрса, қатысушы мемлекеттер халықаралық келісімдерге қосылуға немесе осындай келісімдер жасасуға, сондай-ақ басқа да тиісті уағдаластықтарға қол жеткізуге ықпал етеді.

34 бап

Қатысушы мемлекеттер баланы жыныстық қанаудың және жыныстық азғындықтың барлық түрлерінен қорғауға міндеттенеді. Осы мақсатта

қатысушы мемлекеттер, атап айтқанда, ұлттық екіжақты және көпжақты деңгейлерде алдын алу үшін барлық қажетті шараларды қабылдайды:

а) баланы кез келген заңсыз жыныстық әрекетке итермелеу немесе мәжбүрлеу;

б) балаларды жезөкшелікте немесе басқа заңсыз жыныстық тәжірибеде пайдалану;

в) балаларды порнография мен порнографиялық материалдарда пайдалану мақсатында пайдалану.

35 бап

Қатысушы мемлекеттер ұлттық екіжақты және көпжақты деңгейлерде балаларды ұрлаудың, бала саудасының немесе олардың контрабандасының кез келген мақсатта және кез келген нысанда алдын алу үшін барлық қажетті шараларды қабылдайды.

36 бап

Қатысушы мемлекеттер баланы қанаудың, баланың әл-ауқатының кез келген аспектісіне нұқсан келтіретін барлық басқа түрлерінен қорғайды.

37 бап

Қатысушы мемлекеттер мыналарды қамтамасыз етеді:

а) бірде-бір бала қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын емдеу немесе жазалау түрлеріне азапталған жоқ, немесе басқа 18 жасқа толмаған адамдар жасаған қылмыстар үшін өлім жазасы да, өмір бойына бас бостандығынан айыру да тағайындалмайды;

б) ешбір бала заңсыз немесе ерікті түрде бас бостандығынан айырылған жоқ. Баланы тұтқындау, ұстау немесе түрмеге қамау заңға сәйкес жүзеге асырылады және тек соңғы шара ретінде және мүмкіндігінше қысқа уақыт ішінде қолданылады;

в) бас бостандығынан айырылған әрбір бала адамгершілік қарым-қатысталап ету, оның жасындағы адамдардың қажеттіліктерін ескере отырып, оның жеке басының ажырамас қадір-қасиетін құрметтеу және құрметтеу, атап айтқанда, бас бостандығынан айырылған әрбір бала, егер баланың мүддесі үшін мұны жасамау керек деп есептелмесе, ересектерден бөлінуі керек және ерекше жағдайларды қоспағанда, хат алмасу және танысу арқылы отбасымен байланыста болуға құқылы;

г) бас бостандығынан айырылған әрбір баланың құқықтық және басқа да тиісті көмекке дереу қол жеткізу, сондай-ақ оны сот немесе басқа құзыретті, тәуелсіз және бейтарап орган алдында бас бостандығынан айырудың заңдылығына және олардың кез келген осындай іс жүргізу әрекетіне қатысты шұғыл шешім қабылдау құқығына дау айту құқығы.

39 бап

Қатысушы мемлекеттер жәбірленуші болып табылатын баланың физикалық немесе психологиялық қалпына келуіне және әлеуметтік реинтеграциясына жәрдемдесу үшін барлық қажетті шараларды қабылдайды: немқұрайлылықтың, қанаудың және теріс пайдаланудың, азаптаудың кез келген түрі немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты

қорлайтын кез келген басқа емдеу түрлері, жаза немесе қарулы қақтығыстар. Мұндай қалпына келтіру және реинтеграция баланың денсаулығын, өзін-өзі құрметтеуін және қадір-қасиетін қамтамасыз ететін жағдайларда жүзеге асырылуы керек.

Ата-аналарға ұсыныстар

Біріншіден, бала кезіндегі жанжалдар мен қоғамдық жанжалдардан аулақ болуға тырысыңыз, бұл оның айналасындағы қоғамға әкелетін жанжалды мінез-құлық үлгісін қалыптастыруы мүмкін.

Екіншіден, балаңыздың мектепке дейін және мектепте қалай тамақтанатынын бақылаңыз. Балалардың көпшілігі мектепке аш қарынмен келеді, бұл агрессивті және тәуелді мінез-құлықты тудырады.

Үшіншіден, балаңыздың мүмкіндіктерін барабар бағалау және оның алдына біле тұра шешілмейтін міндеттер қоймау қажет, олардың орындалмауы сөзсіз көңілсіздікке, өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне, суицидтік әрекеттерге әкеледі.

Баланың қиындықтарына бей-жай қарамаңыз, ата-аналар жиналысы өтіп жатқан уақытта ғана емес, сонымен қатар тоқсан ішінде де мектепке баруға тырысыңыз (әсіресе балалары тұрақты оқымайтын, тәртіп пен оқу үлгерімінде қиындықтар бар ата-аналарға қатысты). Мектепке барған кезде мұғалімдермен сабырлы және әдепті сөйлесіңіз, мәселелердің нақты себептерін анықтауға тырысыңыз (мұғалімнің нұсқасы), содан кейін ғана өз талаптарыңызды қойыңыз (бала мен ата-ананың нұсқасы). Ата-аналар мектепке келіп, мұғалімді баласының барлық қиыншылықтары үшін бірден кінәлауға тырысатын кездер болады. Мұндай жағдайда мұғалімнің реакциясы қалыпты болуы мүмкін және ол жағдайды түзетуге тырысады немесе лайықсыз мінез көрсетуі мүмкін, содан ол кез-келген жағдайда балаға тиісіп, оның бағаларын жасанды түрде төмендете бастайды.

Өзіңізге сұрақ қойыңыз: "менің баламмен бәрі жақсы ма?" және қарапайым тестті толтырыңыз.

Жауаптар: "ешқашан немесе сирек", "кейде", "жиі" немесе "өте жиі".

Менің балам

1. Шарасынан шығады

Ешқашан немесе сирек |кейде|жиі|жиі-жиі

2. Ересектермен дауласады

Ешқашан немесе сирек |кейде|жиі|жиі-жиі

3. Ересектер белгілеген талаптарды немесе ережелерді белсенді қабылдамайды немесе орындаудан бас тартады

Ешқашан немесе сирек |кейде|жиі|жиі-жиі

4. Адамдарды арандатушылық немесе әдейі тітіркендіреді

Ешқашан немесе сирек |кейде|жиі|жиі-жиі

5. Басқаларды өз қателіктері немесе орынсыз мінез-құлықтары үшін кінәлайды

Ешқашан немесе сирек |кейде|жиі|жиі-жиі

6. Біреудің іс-әрекетіне ренжу немесе оңай ашулану

Ешқашан немесе сирек |кейде|жиі|жиі-жиі

7. Ашуланшақ және сынға төзбейді

Ешқашан немесе сирек |кейде|жиі|жиі-жиі

8. Жағымсыз немесе кекшіл

Ешқашан немесе сирек |кейде|жиі|жиі-жиі

Егер сіз осы сұрақтардың кем дегенде 4-4 "жиі" немесе "өте жиі" деп жауап берсеңіз, онда сіз шындап ойлануыңыз керек. Балаңыздың мінез-құлқы күрделі мәселелер туралы айтуы мүмкін. Дегенмен, жалпылау сізді толығымен қанағаттандыратын жауап бермеуі мүмкін. Балаңызбен не болып жатқанын білу үшін оның үйінде және сыртында оның мінез-құлқын мұқият бақылау керек. Баланың қай жерде, қашан және неге агрессивті әрекет ететінін дәл анықтаңыз. Сіз көріп отырған мінез-құлық қаншалықты маңызды? Бұл басқа балалардың не істейтінімен және айтқанымен қалай байланысты, құрдастар мен тәрбиешілер бұл туралы қандай пікірде?

Физикалық жазалау тәжірибесінен аулақ болыңыз. Көбінесе, ата-аналар жиналысына қатысқаннан кейін көптеген ата-аналар үйге бір мақсатпен оралады, баланы мүмкіндігінше жазалайды және сол арқылы ұят үшін кек алады. Осындай тәрбие тактикасынан кейін ата-ана мен бала арасындағы қақтығыстар қарым-қатынастың дәстүрлі түріне айналады, балалар тек ата-аналарға ғана емес, жалпы ересектерге де сенуді тоқтатады, өз проблемалары мен қиындықтары туралы сөйлесуден қорқады, өтірік айтады және бұрылады, тұйық болады, үйден қашады, басқа жақтан қолдау іздейді.

Баламен қарым - қатынас кезінде "мен-хабарламаны" қолдану қажет.

Мен – хабарламаның артықшылығы айқын: олар аз қауіп төндіреді және баланы тұйыққа тірмейсіз, оған бірден ақталудың, қорғанудың және "кері соққы берудің" қажеті жоқ. Мен-хабарламалар қарым-қатынаста адалдық пен ашықтықты арттырады (кесте).

Сен-хабарлама	Мен-хабарлама
Сен дұрыс жасамадың	Менің ойымша....
Сен олай жасамайсың	Мен өкпелімін ...
Сен міндетті емессің	Маған ұнамайды...
Сен кінәлісің	Мен сенің екі алғаныңда
Сен неге екі аласың	көріп, қатты ренжідім
Егер сен мұны істемесең,	Меніңше, бұл жағдайда
онда сені жазалаймын	сенікі дұрыс емес

Қарым-қатынастың "қабылдау тілі" арқылы жүргізілуі де маңызды. Мұндай тіл басқа адамның сол күйінде қабылданатынын түсіндіреді. Қабылдау мен сыйластықты әр түрлі жолмен беруге болады: сөзсіз (жест – ишара, дене қалпы, мимика), араласпау, тыңдау немесе ауызша хабарлау (қарым-қатынас арқылы қарым-қатынас-хабар алмасу, белсенді тыңдау).

Балаларын белсенді тыңдайтын ата-аналар белсенді тыңдау балаларының

жағымсыз сезімдерімен, тәжірибелерімен күресуге көмектесетінін байқайды. Ата-аналармен тең сөйлесу арқылы балалар өздерін ақталудың және өз сезімдерінен қорқудың қажеті жоқ деп үйренеді. Белсенді тыңдау қиындық туралы белсенді ойлауға және сөйлесуге шақырады, балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасты жақсартады. Бұл әңгімелесушінің позициясына кіруге және әлемді басқа қырынан көруге көмектеседі. Әрине, психологтар атап өткендей, әрқашан "қабылдау тілі" көмектеспейтін жағдайлар бар. Бірақ олар коммуникативті мәдениетті арттырудың жақсы мүмкіндігі болып табылады және алдын алу мақсатында пайдалана алады. Жеңіліссіз байланыс схемасы жоғарыдағы суретте көрсетілген.

Компьютерлік ойындар мен теледидардың орташа дозасы, күнделікті режимді бірге құру балаға жүктеме мен демалысты ұтымды бөлуге көмектеседі. Теледидар олардың әлем бейнесін қалыптастыруда басым рөл атқармауы үшін балаларға телешоуларды көруге бөлінген жалпы уақытты шектеу ұсынылады. Қажет болса, теледидар көруге және компьютерде ойнауға болатын уақыт кестесін жасаңыз.

Балаңыздың не көріп тұрғанын мұқият қадағалаңыз. Егер сіз бағдарламаны оның психикасына зиянды және қауіпті деп санасаңыз, басқа бағдарламаға ауыстырыңыз немесе теледидарды өшіріңіз, бірақ балаңызға мұны не үшін істеп жатқаныңызды түсіндіруді ұмытпаңыз.

Бала үшін ұйқы мен демалыстың ұтымды ауысуы қажет, мұғалімдер «дүйсенбі синдромын» біледі, демалыс күндері күн тәртібінің бұзылуы салдарынан балалар мен мұғалімдер мектепке ұйқысыз және ашуланған кезде келеді.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы
Қазақстан Республикасы Заңы
(24.11.2021 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен)

- 1-тарау. Жалпы ережелер
Осы Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар 1-бап
2-бап. Қазақстан Республикасының тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы заңнамасы
3-бап. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу қағидаттары
4-бап. Тұрмыстық зорлық-зомбылық түрлері
Арнаулы әлеуметтік қызметтер 5-бап
2-тарау. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу субъектілері
6-бап. Қазақстан Республикасы Үкіметінің құзыреті
7-бап. Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың құзыреті
8-бап
9-бап
10-бап. Ішкі істер органдарының құзыреті
11-бап. Білім беру саласындағы уәкілетті органның құзыреті
12-бап. Денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті органның құзыреті
13-бап. Денсаулық сақтау ұйымдарының құзыреті
14-бап. Алынып тасталды
15-бап Көмек көрсету ұйымдары
3-тарау. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шаралары
16-бап Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын қолданудан туындайтын қатынастарды реттеу
17-бап Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы жөніндегі шаралар
18-бап. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шараларын қолданудың негіздері
19-бап
20-бап
21-бап. Әкімшілік қамауға алу
22-бап Қылмыскердің мінез-құлқына ерекше талаптарды белгілеу
23-бап. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі процестік мәжбүрлеу шаралары және қауіпсіздік шаралары
4-тарау. Қорытынды ережелер
24-бап
25-бап. Жәбірленушілерге көмек көрсету кезінде құпиялылықты сақтау
26-бап. Осы Заңды қолданысқа енгізу тәртібі

Осы Заң Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, ұйымдары мен азаматтарының тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы саласындағы қызметінің

құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайды.

1-тарау. Жалпы ережелер

1-бапқа өзгеріс ҚР 18.02.2014 № 175-V Заңымен (бұр. ред. кара)енгізілді

1-бап Осы Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар

Осы Заңда мынадай негізгі ұғымдар пайдаланылады:

1) жәбірленуші – өзіне тікелей тұрмыстық зорлық-зомбылық салдарынан моральдық, дене және (немесе) мүліктік зиян келтірілді деп пайымдауға негіздер бар жеке тұлға;

1-1) көмек көрсету ұйымдары – осы Заңға сәйкес зардап шеккендерге арнаулы әлеуметтік қызметтер және (немесе) көмек көрсететін заңды тұлғалар;

2) отбасы-тұрмыстық қатынастар - ерлі-зайыптылар, бұрынғы ерлі-зайыптылар, бірге тұратын немесе тұратын адамдар, жақын туыстар, ортақ баласы (балалары) бар адамдар арасындағы қатынастар;

3) тұрмыстық зорлық-зомбылық – бір адамның басқаға (басқаларға) қатысты отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы, дене және (немесе) психикалық азап шегу қаупін тудыратын немесе қамтыған қасақана құқыққа қарсы әрекеті (әрекеті немесе әрекетсіздігі);

4) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы - отбасы саласындағы адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық іс-шаралар кешені. тұрмыстық қатынастар, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және жолын кесу, сондай-ақ оларды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою;

5) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасының субъектілері – тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасын жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, ұйымдары мен азаматтары.

Қараңыз: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Халықаралық кеңестің сексуалдық және тұрмыстық зорлық-зомбылық, қудалау үшін жаза тағайындаудың халықаралық тәжірибесін зерделеу жөніндегі ұсынымы (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Халықаралық кеңестің хаттамалық шешімімен бекітілген) 2020 жылғы 5 маусым).

2-бап. Қазақстан Республикасының тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы заңнамасы

1. Қазақстан Республикасының тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді, осы Заңнан және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

2. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Заңдағыдан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

3-бап. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу қағидаттары

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мынадай принциптерге негізделеді:

- 1) заңдылық;
- 2) адам мен азаматтың құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуына кепілдік беру;
- 3) адамға және азаматқа тән және (немесе) психикалық зардап келтіруге жол бермеу;
- 4) отбасын қолдау және сақтау;
- 5) құпиялылық;
- 6) қиын өмірлік жағдайға тап болған әрбір адамға және азаматқа жеке көзқарас;
- 7) тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі профилактикалық іс-шаралардың репрессиялық шараларға қарағанда басымдылығы;
- 8) күрделілік пен жүйелілік.

4-бапқа өзгеріс енгізілді - ҚР 18.02.2014 № 175-V Заңымен (бұр. ред. қара)

4-бап. Тұрмыстық зорлық-зомбылық түрлері

1. Тұрмыстық зорлық-зомбылық физикалық, психологиялық, жыныстық және (немесе) экономикалық зорлық-зомбылық нысанында көрсетілуі мүмкін.

2. Физикалық зорлық-зомбылық – дене күшін қолдану арқылы денсаулыққа қасақана зиян келтіру және дене ауыруын туғызу.

3. Психологиялық зорлық-зомбылық – қорқыту, қорлау, бопсалау немесе өміріне немесе денсаулығына қауіп төндіретін құқық бұзушылықтар немесе әрекеттер жасауға мәжбүрлеу (мәжбүрлеу) арқылы адам психикасына қасақана әсер ету, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлау, сол сияқты құқық бұзушылыққа әкеп соғу. психикалық, физикалық және жеке даму.

4. Сексуалдық зорлық-зомбылық - адамның жыныстық қол сұғылмауына немесе жыныстық бостандығына нұқсан келтіретін қасақана заңсыз әрекет, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы әрекеттер.

5. Экономикалық зорлық-зомбылық – адамды тұрғын үйден, тамақтан, киім-кешектен, мүлкінен, заңда көзделген құқығы бар қаражатынан қасақана айыру.

Қараңыз: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Халықаралық кенестің сексуалдық және тұрмыстық зорлық-зомбылық, қудалау үшін жаза тағайындаудың халықаралық тәжірибесін зерделеу жөніндегі ұсынымы (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы

Халықаралық кеңестің хаттамалық шешімімен бекітілген) 2020 жылғы 5 маусым).

5-бап. Арнаулы әлеуметтік қызметтер

1. Заңда белгіленген тәртіппен өмірлік қиын жағдайға тап болған адам деп танылған жәбірленушіге арнаулы әлеуметтік қызмет көрсетіледі.

2. Арнаулы әлеуметтік қызметтерге арнаулы әлеуметтік қызметтер мен ақылы арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген көлемі жатады.

3. Кепілдік берілген көлемнен асатын арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген және қосымша көлемін көрсету аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдарының шешімі негізінде жүзеге асырылады.

4. Арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттары, оларды көрсету тәртібі, өмірлік қиын жағдайдағы адамның (отбасының) құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы заңнамасында айқындалады.

2-тарау. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу субъектілері

6-бап. Қазақстан Республикасы Үкіметінің құзыреті

Қазақстан Республикасының Үкіметі:

1) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлейді;

2) алып тасталды - ҚР 03.07.13 № 124-V Заңымен (бұр. ред. қара)

3) тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу субъектілерінің өзара іс-қимылын және олардың қызметін үйлестіруді қамтамасыз етеді;

4) Қазақстан Республикасының Конституциясында, заңдарында және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерінде көзделген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

7-бап. Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың құзыреті

1. Жергілікті өкілді органдар:

1) алып тасталды - ҚР 03.07.13 № 124-V Заңымен (бұр. ред. қара)

2) тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға арналған шығыстар бөлігінде жергілікті бюджеттердің атқарылуын бекітеді және бақылайды;

3) азаматтар мен ұйымдардың осы Заң нормаларын орындауына ықпал етуге міндетті.

2. Жергілікті атқарушы органдар:

1) алып тасталды - ҚР 03.07.13 № 124-V Заңымен (бұр. ред. қара)

2) жергілікті деңгейде тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы субъектілерінің өзара іс-қимылын қамтамасыз етеді;

3) көмек көрсету ұйымдарын құрады және олардың жұмыс істеуін қамтамасыз етеді;

4) тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен кәмелетке толмағандарды және жұмыссыз отбасыларды анықтауға және есепке алуды жүргізуге;

5) Қазақстан Республикасының арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы заңнамасында белгіленген тәртіппен зардап шеккендерге арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсетуді ұйымдастырады;

№ 75-VII ҚР Заңымен 24.11.21 бастап 6-тармақшамен толықтырылды.

б) тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған білім алушылар мен тәрбиеленушілердің арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарына сәйкес арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету қажеттіліктеріне талдауды қамтамасыз етеді және білім беру саласындағы уәкілетті органға ұсыныстар жібереді.

8-бап Әйелдер және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі комиссиялар:

1) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы субъектілерімен тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы бойынша өзара іс-қимыл жасайды;

2) жергілікті атқарушы органдарға тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға бағытталған ұйымдастырушылық және практикалық шаралар қабылдау туралы ұсыныстар енгізеді;

3) көмек көрсету ұйымдарымен бірлесіп тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және зардап шеккендерді оңалту жөніндегі іс-шараларды ұйымдастырады және жүзеге асырады.

9-бап Кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссиялар:

1) кәмелетке толмағандар арасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы бойынша тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы субъектілерімен өзара іс-қимыл жасайды;

2) алып тасталды - ҚР 03.07.13 № 124-V Заңымен (бұр. ред. қара)

3) жергілікті атқарушы органдарға кәмелетке толмағандар арасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға бағытталған ұйымдастырушылық және практикалық шаралар қабылдау туралы ұсыныстар енгізеді;

4) көмек көрсету ұйымдарымен бірлесіп тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен кәмелетке толмағандарды оңалту жөніндегі іс-шараларды ұйымдастырады және жүзеге асырады.

10-бапқа өзгеріс енгізілді - ҚР 18.02.2014 № 175-V Заңымен (бұр. ред. қара)

10-бап. Ішкі істер органдарының құзыреті

Ішкі істер органдары:

1) ҚР 03.07.13 № 124-V Заңымен (бұр. ред. қара) алып тасталды

2) тұрмыстық зорлық-зомбылықты алдын алу саласындағы нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуге қатысуға;

3) тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі іс-шараларды жүзеге асырады;

4) балаларды тәрбиелеу міндеттерін орындамайтын немесе тиісінше орындамайтын, оларға қарсы құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасайтын ата-аналарды немесе оларды алмастыратын адамдарды анықтауға;

5) профилактикалық есепке алуды жүргізуге және профилактикалық бақылауды жүзеге асыруға;

6) тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері туралы немесе оларды сол жерге бару арқылы жасау қаупі туралы арыздар мен хабарламаларды қарауға және олардың жолын кесу шараларын қабылдауға;

7) жәбірленушілердің өтініші бойынша оларды көмек көрсететін ұйымдарға немесе денсаулық сақтау ұйымдарына жіберуге;

8) профилактикалық әңгіме жүргізуге;

9) тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамды ішкі істер органдарына жеткізуге;

10) қорғау нұсқамасын беруге;

11) қорғау нұсқамасының қолданылу мерзімін ұзарту туралы санкция беру туралы прокурорға жүгінуге;

12) әкімшілік қамауға алуды жүзеге асырады;

13) тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамның мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу туралы сотқа жүгінуге;

14) қылмыстық қудалауды, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асырады;

15) қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларын қолдануға;

16) жәбірленушіге қылмыстық-құқықтық қауіпсіздік шараларын қолдануға;

17) ішкі істер органдарының қызметкерлері үшін тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы бойынша арнайы оқыту курстарын ұйымдастыруды қамтамасыз етеді;

18) Алынып тасталды - ҚР 13.01.14 N 159-V Заңымен (бұр. ред. қара) 11-бап. Білім беру саласындағы уәкілетті органның құзыреті Білім беру саласындағы уәкілетті орган:

1) алып тасталды - ҚР 18.02.2014 № 175-V Заңымен (бұр. ред. қара)

24.11.21 № 75-VII ҚР Заңымен 2-тармақша жаңа редакцияда (бұр. ред. қара)

2) жергілікті атқарушы органдардың тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған білім алушылар мен тәрбиеленушілердің арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарына сәйкес арнаулы әлеуметтік қызметтерді көрсетуге қажеттілігін талдау мониторингін қамтамасыз етеді;

3) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы саласындағы нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуге қатысады;

4) білім беру ұйымдары білім алушылары мен тәрбиеленушілерінің заңға бағыну мінез-құлқын қалыптастыруға бағытталған бағдарламалар мен әдістерді әзірлейді және білім беру ұйымдарының жұмыс тәжірибесіне енгізеді.

12-бап жаңа редакцияда - ҚР 29.09.2014 № 239-V Заңымен (бұр. ред. кара); өзгерту енгізілді - ҚР 20.07.20 № 361-VI Заңымен (бұр. ред. кара)

12-бап. Денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті органның құзыреті
Денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті орган:

1) зардап шеккендерге медициналық-психологиялық көмек көрсету жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды әзірлейді және денсаулық сақтау ұйымдарының жұмысын практикаға енгізеді;

2) тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы саласындағы нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуге қатысады;

3) алып тасталды - ҚР 20.07.20 N 361-VI Заңымен (бұр. ред. кара)

13-бап. Денсаулық сақтау ұйымдарының құзыреті

Денсаулық сақтау ұйымдары:

1) жәбірленушілер мен тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамдарға наркологиялық, психологиялық, психиатриялық, емдеу-профилактикалық көмек көрсетеді және медициналық оңалтуды жүзеге асырады;

2) ішкі істер органдарына жәбірленушілердің жүгіну және оларға медициналық көмек көрсету фактілері туралы хабарлауға;

3-тармақша жаңа редакцияда - ҚР 20.07.20 № 361-VI Заңымен (бұр. ред. кара)

3) психоактивті заттарды медициналық емес қолдануға жол бермеу жөніндегі іс-шараларды жүзеге асырады.

14-бап

15-бапқа өзгеріс енгізілді - ҚР 18.02.2014 № 175-V Заңымен (бұр. ред. кара)

15-бап Көмек көрсету ұйымдары

1. Көмек көрсететін ұйымдар:

1) жәбірленушілерді қабылдауға;

2) зардап шеккендерге қажетті психологиялық-педагогикалық, медициналық, құқықтық көмек көрсетуді ұйымдастырады, қажет болған жағдайда оларды медициналық көмек көрсету және одан әрі оңалту үшін денсаулық сақтау ұйымдарына жібереді;

3) мүмкіндіктеріне сәйкес жәбірленушілерді уақытша тұрумен қамтамасыз етуге;

3-1) жәбірленушілерге арнаулы әлеуметтік қызметтерді көрсетуге, сондай-ақ олардың мүдделері үшін аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдарына арнаулы әлеуметтік қызметтің кепілдік берілген және (немесе) қосымша көлемін асыра көрсету туралы өтінішпен жүгінуге; кепілдік берілген көлемнен;

4) тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамдармен психокоррекциялық бағдарламаларды жүргізуге;

5) ішкі істер органдарына тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері немесе оларды жасау қаупі туралы хабарлауға;

6) тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша құқықтық түсіндіру жұмыстарын жүргізеді;

7) тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимыл жасайды.

Осы тармақтың бірінші бөлігінің 1), 2), 3), 4) және 5) тармақшаларында көзделген көмек зардап шеккендерге олардың тұрғылықты жеріне қарамастан көрсетіледі.

2. Көмек көрсету ұйымдарын Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен жергілікті атқарушы органдар, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалар құрады.

3. Көмек көрсету жөніндегі ұйымның қызметін қаржыландыру бюджет қаражаты және Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған өзге де көздер есебінен жүзеге асырылады.

3-тарау Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шаралары

16-бап Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын қолданудан туындайтын қатынастарды реттеу

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын қолдану кезінде туындайтын қатынастарды реттеу осы тарауда белгіленген ерекшеліктерді ескере отырып, Қазақстан Республикасының құқық бұзушылық профилактикасы туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

17-бап Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы жөніндегі шаралар

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары

1. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамның өз тарапынан жаңа құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу және жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында оның құқықтық санасы мен мінез-құлқына жүйелі түрде мақсатты түрде ықпал ету үшін қолданылады.

2. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы бойынша шаралар:

1) профилактикалық әңгімелесу;

2) тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамды әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасау немесе қорғау нұсқаулығын беру үшін ішкі істер органдарына әкелу;

3) қорғау нұсқауы;

4) әкімшілік қамауға алу;

5) медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары;

6) құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптарды белгілеу;

7) әкімшілік жаза;

8) ата-ана құқықтарынан айыру немесе шектеу, баланы асырап алудың (асырап алуының) күшін жою, қорғаншылар мен қамқоршыларды өз міндеттерін орындаудан босату және шеттету, баланы патронаттық тәрбиеге беру туралы шартты мерзімінен бұрын бұзу;

9) процесік мәжбүрлеу шаралары және қылмыстық процесте жәбірленушілерге қатысты қауіпсіздік шаралары;

10) сот шешімі негізінде қабылданған шаралар.

3. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары оларға қатысты қолданылатын адамның жеке ерекшеліктері, қоғамдық қауіптілік сипаты мен дәрежесі, ол жасаған құқық бұзушылықтар ескеріле отырып айқындалады.

4. Жеке профилактика шараларын қолдану туралы шешімге мүдделі тұлғалар Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен шағым жасай алады.

18-бап. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шараларын қолданудың негіздері

1. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы жөніндегі шараларды қабылдау үшін мынадай мән-жайлардың бірі негіз болып табылады:

1) жеке және заңды тұлғалардан өтініш немесе хабарлама қабылдау;

2) ішкі істер органы қызметкерінің тұрмыстық зорлық-зомбылық жасау немесе оны жасауға оқталу фактісін тікелей анықтауы;

3) мемлекеттік органдардан және жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан алынған материалдар.

2. Тұрмыстық зорлық-зомбылық жасау немесе оны жасау қаупі туралы арыздар мен хабарламаларды мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен қарайды.

19-бап

1. Профилактикалық әңгімелесудің негізгі міндеттері тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаудың себептері мен шарттарын анықтау, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әлеуметтік-құқықтық салдарын түсіндіру және заңға бағынатын мінез-құлық қажеттілігіне сендіру болып табылады.

2. Профилактикалық әңгімелесуді тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы субъектісі тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған не оған қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шараларын қабылдауға негіз бар адаммен жүргізеді.

3. Профилактикалық әңгімелесу тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы субъектілерінің кабинеттерінде, сондай-ақ тұрғылықты, оқу, жұмыс орны бойынша немесе тікелей тұрмыстық зорлық-зомбылық жасалған жерде жүргізіледі және бір сағаттан аспауы керек.

4. Профилактикалық әңгіме жүргізіліп жатқан адамға заңсыз әрекеттерді тоқтату қажеттігі туралы ескертіледі.

5. Кәметке толмағанмен профилактикалық әңгімелесу оның ата-анасының, педагогтарының немесе өзге де заңды өкілдерінің қатысуымен жүргізіледі.

20-бапқа ҚР 18.02.2014 № 175-V Заңымен (бұр. ред. қара) өзгеріс енгізілді

20-бап

1-тармақ өзгертілді ҚР 05.07.14 жылғы № 236-V Заңымен (бұр. ред. кара); 02.11.2015 No 388-V ҚР Заңымен (01.01.2016 бастап қолданысқа енгізіледі) (бұр. ред. кара); жаңа редакцияда - ҚР 12.07.18 № 180-VI Заңымен (бұр. ред. кара)

1. Жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында және Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде белгіленген тәртіппен әкімшілік қамауға алу немесе Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде белгіленген тәртіппен қамауға алу үшін негіздер болмаған жағдайда Қазақстан Республикасы Кодексінің 128-бабында көзделген Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі аумақтық полиция органының, ішкі істер органының жергілікті полиция қызметінің басшылары, олардың орынбасарлары, учаскелік полиция инспекторлары, кәмелетке толмағандар істері және әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау инспекторлары қорғаныш құқығын береді. тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған немесе оны жасау қаупі төнген адамға орындау үшін берілетін жәбірленушінің пікірі ескеріле отырып, қолхат. Қол қоюдан бас тартқан жағдайда бұл туралы қорғау нұсқамасында белгі қойылады.

Жәбірленушіге қорғау өкімінің көшірмесі оның құқықтарын, сондай-ақ қорғау өкімін шығарған адам бұзған жағдайда туындайтын құқықтық салдарларды көрсете отырып, оны шығарған күні берілуге тиіс. .

Қорғау нұсқамасының көшірмесі ол өзіне қатысты шығарылған адамға тапсырылған кезден бастап жиырма төрт сағат ішінде прокурорға жіберіледі.

2. Қорғау бұйрығы шығарылған кезде он алты жасқа толған есі дұрыс адамға қатысты шығарылады.

3. Қорғау нұсқамасы жәбірленушінің еркінен тыс тұрмыстық зорлық-зомбылық жасауға, онымен, оның ішінде кәмелетке толмағандарды және (немесе) әрекетке қабілетсіз мүшелерін іздестіруге, қудалауға, оған баруға, ауызша, телефон арқылы сөйлесуге және өзге де тәсілдермен байланысқа түсуге тыйым салады. отбасы.

4. Қорғау тәртібінде: оның шығарылған уақыты мен орны, оны кім және кімге қатысты бергені, тұрмыстық зорлық-зомбылық жасау немесе қорқыту орны, уақыты мен мән-жайлары, құқық қорғау органдарымен қарым-қатынаста белгіленген шектеулер көрсетіледі. жәбірленуші, заңсыз әрекеттерді жалғастыру және қорғау тәртібін бұзу жағдайларындағы құқықтық салдарлар.

5. Қорғау нұсқамасының қолданылу мерзімі ол өзіне қатысты берілген адамға тапсырылған кезден бастап отыз күнді құрайды. Тексеру жиілігі күнтізбелік жеті күнде кемінде бір рет.

6. Алынып тасталды - ҚР 18.02.2014 N 175-V Заңымен (бұр.ред.кара)

7. Қорғау нұсқамасын бұзу Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

8. Өзіне қатысты қорғау нұсқамасы шығарылған адамды ішкі істер органдары профилактикалық есепке қояды және оған профилактикалық бақылау жүргізеді.

21-бап. Әкімшілік қамауға алу

1. Әкімшілік құқық бұзушылық құрамын қамтитын тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жолын кесу мақсатында және қорғау нұсқамасын беру жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз деп пайымдауға негіздер болған кезде ішкі істер органдарының лауазымды адамы; тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамды әкімшілік қамауға алуды жүргізеді, бұл оны арнайы үй-жайда мәжбүрлеп ұстаумен әрекет етуді және қозғалысты бас бостандығынан уақытша айырудан тұрады.

2. Әкімшілік қамауға алудың тәртібі, мерзімдері, әкімшілік қамауға алынған адамдардың құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде айқындалады.

22-бапқа өзгеріс енгізілді - ҚР 18.02.2014 № 175-V Заңымен (бұр. ред. кара)

22-бап. Қылмыскердің мінез-құлқына ерекше талаптарды белгілеу

1. Сот жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамның мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеуі мүмкін.

2. Құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптарды белгілеу әкімшілік-құқықтық ықпал ету шарасы болып табылады және әкімшілік жаза қолданумен қатар, оның орнына әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адамды қылмыстық жауаптылықтан босату кезінде де қолданылады. әкімшілік жауапкершілік.

3. Өзіне қатысты мінез-құлқына ерекше талаптар белгіленген адамға:

1) жәбірленушінің еркіне қарсы онымен, оның ішінде кәмелетке толмағандарды және (немесе) оның отбасының әрекетке қабілетсіз мүшелерін іздестіруге, іздестіруге, баруға, ауызша, телефон арқылы сөйлесуге және онымен өзге де тәсілдермен байланысқа түсуге;

2) атыс қаруын және қарудың басқа да түрлерін алуға, сақтауға, алып жүруге және пайдалануға;

3-тармақшамен толықтырылды - ҚР 12.07.18 No 180-VI Заңымен; жаңа редакцияда - ҚР 20.07.20 № 361-VI Заңымен (бұр. ред. кара)

3) психоактивті заттарды медициналық емес қолдану.

Ерекше жағдайларда сот жәбірленушіні және оның отбасы мүшелерін қорғау және қорғау мақсатында тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамға жеке тұрғын үйде тұруға тыйым салу түріндегі әкімшілік-құқықтық ықпал ету шарасын да қолдана алады. , жәбірленушімен бірге пәтер немесе басқа тұрғын үй, егер бұл адамның басқа тұрғын үйі болса.

4. Құқық бұзушының мінез-құлқына қойылатын ерекше талаптардың қолданылу кезеңінде оның ішкі істер органдарына айына бір реттен төрт ретке дейін профилактикалық әңгімелесуге келуі талап етілуі мүмкін.

5. Құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптарды белгілеу тәртібі, оның қолданылу мерзімдері, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде айқындалады.

6. Өзіне қатысты мінез-құлқына ерекше талаптар белгіленген адамды ішкі істер органдары профилактикалық есепке қояды және оған профилактикалық бақылау жүргізеді.

23-бап. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі процестік мәжбүрлеу шаралары және қауіпсіздік шаралары

1-тармақ жаңа редакцияда жазылды ҚР 03.07.14 жылғы № 227-V Заңымен (бұр. ред. қара)

1. Қылмыстық құқық бұзушылық құрамын қамтитын тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жолын кесу және жәбірленушінің, куәнің және қылмыстық процеске қатысушы басқа адамдардың, олардың отбасы мүшелерінің және жақын туыстарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын органдар және қылмыстық процесті жүргізу, іс жүргізушілік мәжбүрлеу шараларын және іс жүргізушілік қауыпсіздік шараларын қолдану.

2. Процестік мәжбүрлеу шараларын және процестік қауіпсіздік шараларын қолданудың негіздері, оларды қолдану тәртібі, қылмыстық процеске қатысушы адамдардың құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде айқындалады.

4-тарау. Қорытынды ережелер

24-бап жаңа редакцияда - ҚР 11.07.17 № 91-VI Заңымен (бұр. ред. қара)

24-бап

Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы саласындағы заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды прокуратура органдары жүзеге асырады.

25-бап. Жәбірленушілерге көмек көрсету кезінде құпиялылықты сақтау

Жәбірленушілердің жеке және отбасылық өмірі туралы ақпарат құпия ақпарат болып табылады және жария етуге жатпайды.

Өзінің қызметтік жағдайына байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылық фактісі туралы белгілі болған адамның құпия ақпаратты жария етуі Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

26-бап. Осы Заңды қолданысқа енгізу тәртібі

Осы Заң алғашқы ресми жарияланған күнінен кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

Қазақстан Республикасы
Президенті Н.НАЗАРБАЕВ

Бақылау сұрақтар

- 1.** Балаларға қатыгездік құбылыстың мәнін ашыңыз
- 2.** Зорлық-зомбылық ұғымына анықтама беріңіз
- 3.** Отбасылық қорлық-зомбылық деген не?
- 4.** Қатыгез қарым-қатынастың қандай түрлері мен формалары бар?
- 5.** Балалар мен жасөспірімдерді отбасылық зорлық-зомбылық жағдайға тарту типтерін сипаттаңыз
- 6.** Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балаларға қатыгездік көрсетудің салдарын қысқаша сипаттаңыз
- 7.** Балаларға физикалық зорлық-зомбылық көрсетудің диагностикалық критерийлері қандай
- 8.** Зорлық-зомбылық құрбандарының жас ерекшеліктеріне байланысты психикалық күйлері мен мінез-құлқы қандай?
- 9.** Зорлық-зомбылық құрбандарының психикалық даму ерекшеліктерін сипаттаңыз
- 10.** Баланың жыныстық зорлық-зомбылығын сипаттаңыз
- 11.** Баланың жыныстық зорлық-зомбылығының тікелей және ұзақ мерзімді салдары қандай?
- 12.** Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларға тән жасқа байланысты мінез-құлық белгілерін ашу.
- 13.** Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың бір түрі ретінде баланың ерекше қажеттіліктерін ескермеуді сипаттаңыз
- 14.** Баланың қажеттіліктерін ескермеудің негізгі формалары қандай
- 15.** Балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты қажеттіліктерін ескермеудің салдарын зерттеңіз.
- 16.** Баланың қараусыз қалуының диагностикалық белгілері қандай?
- 17.** Интернет ресурстары арқылы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың ерекшеліктері қандай?
- 18.** Мектептегі қорлауды балаларды қорлаудың әлеуметтік құбылысы және түрі ретінде сипаттаңыз
- 19.** Мектептегі қорлаудың қандай түрлері бар?
- 20.** Қорлауға тән белгілер қандай?
- 21.** Мектептегі қорқыту құрбандарына тән белгілер қандай?
- 22.** Мектептегі қорқытуды қалай тануға болады?
- 23.** Кәмелетке толмағандарды коммерциялық жыныстық қанауды зорлық-зомбылық түрі ретінде сипаттаңыз? Оның формалары қандай?
- 24.** Балаларды коммерциялық сексуалдық қанауға тарту тәуекел тобын сипаттаңыз

25. Балаларды коммерциялық жыныстық қанауға тарту схемаларын сипаттаңыз
26. Балалардың физикалық денсаулығына коммерциялық жыныстық қанаудың салдары қандай
27. Коммерциялық жыныстық қанаудың құрбаны болған балалар үшін когнитивтік салдары қандай
28. Коммерциялық жыныстық қанаудың құрбаны болған балалардың мінез-құлық салдары қандай
29. Коммерциялық жыныстық қанаудың құрбаны болған балалардың эмоционалдық салдары қандай
30. Виктимділік, құрбандық мінез-құлық ұғымдарына сипаттама беріңіз
31. Баланың жасы мен жағдайына байланысты зорлық-зомбылыққа әкелетін жағдайларды сипаттаңыз (В.Кеплер бойынша).
32. Тәуекел тобындағы балалар – зорлық-зомбылықтың ықтимал құрбандарына сипаттама беріңіз
33. Балаларға зорлық-зомбылық туғызатын факторлар қандай?
34. Балалардағы агрессияның жас ерекшеліктерін сипаттаңыз
35. Балалар мен жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлықтың түзетудің психологиялық-педагогикалық тәсілдері қандай?
36. Балаларға зорлық-зомбылық көрсетудің біріншілік алдын алу шаралардың мазмұны қандай?
37. Балаларды зорлық-зомбылықтың қайталама алдын алу шаралардың мазмұны қандай?
38. Балаларға зорлық-зомбылық көрсетудің үшінші алдын алу шаралардың мазмұны қандай?
39. Мектептегі қорлаудың алдын алуда психологтың рөлі қандай?
40. Балаларға зорлық-зомбылық көрсетудің алдын алу және зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды психологиялық оңалтудағы отбасының рөлі қандай?